

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

ЛОДЖУК Максим Тарасович

УДК 340.12:347:96:347.919.2(477)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
ОБОРотов Юрій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України

Одеса – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ У ПРАВОВОМУ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	
1.1. Генеза становлення та розвитку юридичних клінік у світі та в Україні	14
1.2. Правовий статус юридичних клінік в Україні	42
1.3. Види юридичних клінік в Україні	69
Висновки до першого розділу	82
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УКРАЇНІ	
2.1. Роль юридичної клініки у формуванні правової культури студентів-правників	85
2.2. Теоретичні засади юридичної клінічної освіти у професійній підготовці юристів в Україні	101
2.3. Нормативно-правові засоби організації та діяльності юридичних клінік в Україні	114
Висновки до другого розділу	132
РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В СИСТЕМІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ	
3.1. Правова допомога в юридичних клініках: основні форми, їх характеристика та особливості надання	135
3.2. Досвід надання кваліфікованої правової допомоги в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія»	150
3.3. Концепція законопроекту про правовий статус юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги	160
Висновки до третього розділу	176

ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	221

ВСТУП

Актуальність теми. На етапі професіоналізації суспільства в епоху постмодерну важливим є формування юридичної еліти, здатної відповідати за правове забезпечення існування людини та визначення правового розвитку всієї соціальної спільноти. Для вирішення цієї проблеми є необхідним підвищення якості підготовки юристів, оскільки сучасний навчальний процес переобтяжений інформацією про нормативно-правову базу та догму права і тому лише частково сприяє практичній підготовці. Розрив між теорією та практикою в юридичній освіті продовжує зберігатися, оскільки проходження студентами практики на базі органів державної влади та місцевого самоврядування, у приватному секторі економіки є недостатнім для набуття ними належного обсягу професійних навичок діяльності у галузі права.

З огляду на це, протягом останнього десятиліття студенти провідних вищих юридичних навчальних закладів України під контролем викладачів-кураторів надають безоплатну правову допомогу різним верствам населення, набуваючи при цьому практичних навичок для подальшої діяльності за фахом. Як приклад такого нововведення у вітчизняній освіті можна навести юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», в діяльності якої протягом навчального семестру бере участь більше сотні студентів та аспірантів, а понад триста студентів з усіх факультетів та інститутів щорічно проходять на її базі навчальну (ознайомчу), виробничу та переддипломну (магістерську) практики.

Однак юридична клініка як правовий інститут не отримала в Україні належної загальнотеоретичної розробки. У вітчизняній юриспруденції розглядаються окремі сторони діяльності юридичних клінік: можливості їх використання в навчальному процесі з підготовки правників, особливості надання безоплатної правової допомоги студентами-клініцистами, питання організації та функціонування як бази практики студентів, проблеми матеріально-технічного та кадрового забезпечення тощо. Зокрема, у 2011 р.

з'ясуванню ролі юридичних клінік у процесі формування вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей було присвячено дисертаційне дослідження Ю.О. Фігель, а в 2012 р. у дисертації Н.С. Дубчак розкрито місце юридичних клінік у системі захисту прав і свобод людини та громадянина.

Значний внесок у дослідження юридичних клінік в Україні зробили вітчизняні вчені-фахівці різних галузей правової науки, зокрема: М.В. Дулеба, А.О. Галай, К.Г. Головачова, В.А. Єлов, Р.С. Кацавець, С.В. Ківалов, В.М. Кравчук, Ю.І. Матвєєва, С.І. Молібог, В.В. Молдован, О.О. Орлова, Д.Г. Павленко, М.І. Пашковський, Ю.М. Савелова, О.Л. Соколенко, В.В. Стаднік, Н.В. Сухицька, А.П. Чернега, М.В. Удод, В.П. Янишен. Що стосується таких зарубіжних учених як Л.А. Воскобітова, А.Б. Гутніков, О.М. Доброхотова, О.А. Люблінський, Д.І. Мейєр, М.В. Немитіна, Вільям Роуві, К.С. Шугріна, Джером Франк, Георг Фроммгольд та ін., то предметом їх дослідження була діяльність юридичних клінік у різних країнах світу. Не зменшуючи значення розробок цих науковців, необхідно визнати, що потенціал загальної теорії держави та права для дослідження проблем правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні практично не використовувався.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язано з Концепцією Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.07.2012 р. № 435-р, та виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671) та плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України».

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у загальнотеоретичній характеристиці змісту правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні.

Досягнення поставленої мети забезпечується вирішенням таких основних задач:

здійснити історичний аналіз виникнення та розвитку юридичних клінік у світі;

визначити періодизацію та розкрити особливості формування національної мережі юридичних клінік;

визначити правовий статус юридичних клінік в Україні, охарактеризувати його структурні елементи;

удосконалити поняття «юридична клініка»;

удосконалити підходи до класифікації юридичних клінік в Україні;

з'ясувати роль юридичних клінік у формуванні правової культури студентів-правників;

розкрити теоретичні засади юридичної клінічної освіти у підготовці висококваліфікованих правознавців;

визначити генезу правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні;

з'ясувати роль юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги в Україні;

виокремити форми правової допомоги, які надаються студентами-клініцистами в юридичній клініці, визначити умови забезпечення їх кваліфікованості (якості);

охарактеризувати законодавчі ініціативи щодо нормативно-правового забезпечення діяльності юридичних клінік у державній системі безоплатної правової допомоги;

з'ясувати можливість використання міжнародного досвіду в Україні щодо організації діяльності юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги.

Об'єктом дослідження є діяльність юридичних клінік у системі професійної підготовки студентів-правників.

Предметом дослідження є загальнотеоретичний розгляд правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів, які знаходять широке застосування у сучасній юриспруденції. Історико-правовий та порівняльно-правовий методи використано при дослідженні генези становлення та розвитку юридичних клінік у світі та в Україні (п. 1.1); формально-догматичний – при дослідженні нормативно-правових засобів організації та діяльності юридичних клінік в Українській державі (п. 2.3). Такі прийоми діалектики як аналіз, синтез, сходження від абстрактного до конкретного дали змогу дослідити загальнотеоретичні засади юридичної клінічної освіти у професійній підготовці юристів в Україні (п. 2.2) та розкрити концепцію законопроекту про правовий статус юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги (п. 3.3). Системний метод дозволив розглянути правовий статус юридичної клініки як систему взаємопов'язаних елементів (п. 1.2); метод моделювання використано при дослідженні умов забезпечення кваліфікованості (якості) правової допомоги в юридичних клініках (п. 3.2). При проектуванні структури дисертаційного дослідження незамінним став метод формальної логіки, який дозволив перейти від поняття «юридична клініка» до класифікації юридичних клінік (п. 1.3), а також розглянути форми правової допомоги, їх характеристику та особливості надання в юридичних клініках України (п. 3.1).

Науково-теоретичну основу дисертації становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених: С.С. Алексєєва, В.П. Андрущенко, М.Р. Аракеляна, Н.В. Артикуци, О.М. Бандурки, В.С. Бігуна, К.М. Вітмана, М.В. Вітрука, В.В. Головченка, С.В. Гончаренка, М. Дамірлі, О.М. Джужі, В.В. Дудченко, В.С. Журавського, В.В. Завальнюка, О.В. Зайчука, С.В. Ківалова, В.С. Ковальського, М.І. Козюбри, А.М. Колодія,

В.В. Копейчикова, О.Л. Копиленка, С.М. Корецького, А.І. Кормича, Л.І. Кормич, М.В. Кравчука, Н.М. Крестовської, А.Ф. Крижанівського, В.С. Личко, М.М. Марченко, О.Г. Мурашина, В.С. Нерсисянца, Ю.М. Оборотова, М.П. Орзіха, Н.М. Оніщенко, Ю.Є. Полянського, П.М. Рабіновича, В.М. Сирих, О.Ф. Скакун, Є.І. Федика, Л.С. Шевченка, Ю.С. Шемшученка, Д.А. Ягофарова та ін.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, чинне законодавство України, міжнародно-правові акти, зарубіжне законодавство, статuti та інші внутрішні акти вищих навчальних закладів, локальні акти юридичних клінік, а також законопроекти про включення юридичних клінік до числа суб'єктів надання безоплатної правової допомоги.

Емпіричну основу дослідження становлять узагальнення результатів діяльності юридичних клінік України, соціологічні та статистичні дані, вітчизняна та зарубіжна юридична література, публікації у засобах масової інформації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному аналізі на загальнотеоретичному рівні правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні. До найбільш важливих результатів, які визначають наукову новизну цього дослідження, належать такі положення:

уперше:

визначено періодизацію та розкрито особливості формування національної мережі юридичних клінік з моменту створення перших юридичних клінік в Україні за ініціативи студентів, за кошти грантодавців та на базі неурядових правозахисних організацій до відстоювання юридичним клінічним рухом статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги на законодавчому рівні;

визначено правовий статус юридичних клінік в Україні та охарактеризовано його структурні елементи, серед яких: поняття, цілі та завдання юридичної клініки, права та обов'язки осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки, гарантії їх реалізації та юридична

відповідальність, організаційно-правова форма та принципи діяльності юридичної клініки.

визначено розвиток правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні від локального рівня в структурі громадських організацій до підзаконного нормативного рівня в структурі вищих навчальних закладів;

обґрунтовано можливість забезпечення кваліфікованості (якості) правових послуг, що надаються студентами-консультантами в юридичній клініці, у разі належної організації її діяльності у структурі вищого навчального закладу;

запропоновано юридичні клініки в Україні віднести до числа суб'єктів надання безоплатної правової допомоги з урахуванням міжнародного досвіду організації їх діяльності;

удосконалено:

поняття «юридична клініка» як структурного підрозділу вищого навчального закладу України III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право»;

систему принципів діяльності юридичної клініки шляхом здійснення їх поділу на дві групи: загальні, які визначають особливості правового статусу юридичної клініки, та спеціальні, які є характерними для юридичної клініки як суб'єкта надання безоплатної правової допомоги;

підходи до класифікації юридичних клінік в Україні, зокрема за: колом осіб, які отримують правову допомогу в юридичній клініці; колом осіб, які надають правову допомогу в юридичній клініці; видами правових послуг, що надаються юридичними клініками; галузевою спеціалізацією (категорією) справ у юридичній клініці тощо;

набули подальшого розвитку:

положення про роль юридичної клініки у формуванні правової культури студентів-правників як суб'єкта їх правового виховання;

особливості використання юридичної клініки як бази проходження студентами навчальної та інших видів практики, де вони під контролем

професійних кураторів безпосередньо залучаються до надання безоплатної правової допомоги у типових (нескладних) справах;

теза про місце юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги в Україні як суб'єктів надання первинної та вторинної правової допомоги.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використаними у:

науково-дослідницькій сфері – для подальшої науково-теоретичної розробки та дослідження питань діяльності юридичних клінік в Україні, при написанні наукових робіт із цієї проблематики, підготовці довідкової та методичної літератури;

навчальному процесі – для розробки та включення до навчальних планів вищих юридичних навчальних закладів спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики», передбаченого наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України»;

правотворчій сфері – при формуванні (реформуванні) основних напрямів правової політики України у сферах вищої юридичної освіти та безоплатної правової допомоги, у розробці нових чи удосконаленні нормативно-правових актів із цих питань;

правовиховній роботі – як теоретичний матеріал для підвищення рівня правової культури студентів-правників та правової освіти населення України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», а також на: Першій всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Правоосвітницька діяльність юридичних клінік на базі вищих навчальних закладів» (м. Дніпропетровськ, 24 квітня 2009 р.), Міжвузівській науково-теоретичній конференції «Права людини та

механізм їх забезпечення в Україні» (м. Київ, 4 грудня 2009 р.), Міжнародній щорічній науковій конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченій пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (м. Одеса, м. Львів, 26–27 листопада 2010 р.), Другій всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 29–30 квітня 2010 р.), Міжнародній студентській науковій конференції «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 14–15 травня 2010 р.), Міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Треті конституційні читання», присвяченій пам'яті академіка права Ю.М. Тодики (м. Харків, 28–29 травня 2010 р.), Других всеукраїнських читань з кримінальної юстиції, присвячених пам'яті професора В.П. Колмакова (18–19 березня 2011 р.), Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.), З'їзді мережі юридичних клінік України «Юридичні клініки: сучасні виклики, потреби та потенціал їх участі у функціонуванні й вдосконаленні правової системи України» (м. Ірпінь, 14 жовтня 2011 р.), Всеукраїнському круглому столі з представниками юридичних клінік України «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.), Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Діяльність юридичних клінік України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (м. Київ, 27 січня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Взаємодія різних суб'єктів надання безоплатної правової допомоги» (м. Київ, 23 листопада 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Ужгород, 11–12 жовтня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній

конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 25–26 жовтня 2013 р.), Четвертій всеросійській конференції юридичних клінік «Юридичні клініки та некомерційні організації – учасники недержавної системи безоплатної правової допомоги» (м. Москва, 7–9 листопада 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8–9 листопада 2013 р.), Міжнародних читаннях з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського (м. Одеса, 8–9 листопада 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2013 р.» (м. Харків, 14 листопада 2013 р.), П'ятій міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Дніпропетровськ, 13–14 грудня 2013 р.), Науково-практичному семінарі «Якість надання безоплатної правової допомоги в Україні: проблемні аспекти» (м. Київ, 11 квітня 2014 р.), Круглому столі на тему «Безоплатна правова допомога: як зробити її ефективною та доступною для одеситів?» (м. Одеса, 22 квітня 2014 р.), Круглому столі на тему «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 15 травня 2014 р.).

Ідея щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні правового статусу юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги набула подальшого розвитку в законотворчій діяльності. За участі автора цього дослідження підготовлено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 р.), внесений до Верховної Ради України народними депутатами України С.В. Ківаловим та Ю.Р. Мірошніченком (знаходиться на розгляді у другому читанні).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 10 статтях, 8 з яких опубліковано у наукових фахових

виданнях, що входять до затвердженого переліку, 2 – у зарубіжних виданнях, та в 17 інших публікаціях.

Структура дисертації. Дослідження складається із Вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, із них – 183 сторінки основного тексту. Список використаних джерел містить 296 найменувань і розміщений на 37 сторінках, 7 додатків – на 93 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ У ПРАВОВОМУ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Генеза становлення та розвитку юридичних клінік у світі та в Україні

Прийнято вважати, що термін «юридична клініка» (чи менш поширений «правнича клініка») походить від американського поняття «legal clinic» (чи «law clinic») та є одним із його можливих дослівних перекладів українською мовою. Однак, в американському термінологічному спілкуванні англійське слово «clinic» має суттєво відмінне від українського слова «клініка» лексичне значення, оскільки не завжди ототожнюється з медичним закладом. У цьому разі дане поняття означає центр, де відбувається юридична практика та надається безоплатна правова допомога малозабезпеченим верствам населення. Хоча, якщо проводити іншу аналогію, то в юридичній клініці таки справді відбувається «лікування», проте не медичне, а правове, адже люди звертаються сюди за не менш важливою для них юридичною допомогою [72, с. 6].

Саме тому для пересічної особи термін «юридична клініка» є незвичним для сприйняття, доволі часто викликає посмішку або «ріже слух». Це призвело до того, що в Україні для позначення такої безоплатної юридичної консультації використовують інші словосполучення (наприклад, «юридична допомога», «юридична практика», «студентська юридична приймальня», «благодійна юридична консультація» тощо).

Термін «юридична клініка» уперше з'явився у статті професора Георга Фроммгольда, що мала ідентичну назву («Juristische Kliniken») та була надрукована у 1900 р. в журналі «Німецька юридична газета» [51, с. 3]. Саме у цій статті німецький вчений запропонував аналогічно клінікам, які функціонують при медичних факультетах, створювати клініки при юридичних факультетах, де студенти під керівництвом викладачів

вирішували б не вигадані чи застарілі юридичні казуси, а «живі» справи. Якщо перенести на юриспруденцію практику поєднання навчання з наданням безпосередньої медичної допомоги хворому, писав професор Фроммгольд, то теоретик-правник матиме можливість безпосереднього спілкування з людиною, яка потребує юридичної допомоги; тобто, ще під час навчання студент мав би справу з безпосередньою «правничою патологією», а запровадження юридичних клінік сприяло б вирішенню проблеми надання на безоплатній основі правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

У своїй праці професор Фроммгольд запропонував також звернути увагу на такі важливі моменти в організації діяльності юридичних клінік:

1) на професійні вимоги до керівників юридичних клінік та їх моральні якості, які повинні бути високо освіченими та кваліфікованими спеціалістами із солідним багажем теоретичних знань у галузі приватного та публічного права й адміністрування, а також уміти з розумінням поставитися до проблем малозабезпечених людей, проявляти терпіння та працювати з повною віддачею;

2) на неможливість суміщення керівництва юридичною клінікою з іншою діяльністю, виконанням академічних та викладацьких зобов'язань, зайняттям юридичною практикою на посаді судді чи адвоката, оскільки й без того доводитиметься виконувати чималий обсяг роботи;

3) на дотримання конфіденційності під час вирішення юридичних справ та обов'язковість відвідування студентами юридичної клініки з попереднім складенням юридичного іспиту;

4) на необхідність обмеження на початковому етапі кількості активних учасників (консультантів) при необмеженій кількості слухачів, подальше залучення молодих помічників як кураторів для підтримки діяльності керівника юридичної клініки;

5) на першочерговість здобуття студентами-клініцистами знань при веденні справи в рамках юридичної клініки та за відсутності установлених

строків її вирішення, оскільки важливо не якомога швидше завершити розгляд юридичної справи, а якомога ретельніше вивчити та проаналізувати її;

б) на необхідність використання досвіду, набутого під час практичної роботи в юридичній клініці, для подолання труднощів в організації навчального процесу.

В цій статті професор Фроммгольд зазначав, що поняття «юридична клініка» як метод навчання на основі фіктивних або запозичених з юридичної практики казусів (справ) набуло популярності завдяки Адольфу Штольцелю, а на необхідність порівняння медичної освіти з юридичною звертав раніше увагу Отто Фішер [134, с. 146]. Більше того, на четвертому з'їзді німецьких юристів в 1863 р. Карл Фолькмар Штой запропонував створити при юридичних факультетах клініки, в яких мали концентруватися «зразки юридичних актів та наглядні зображення предметів, з якими мають справу юридичні поняття» [61, с. 17].

Таким чином, ідея навчання студентів-юристів практичної діяльності у спеціальних установах, до яких за отриманням правової допомоги звертаються представники малозабезпечених верств населення, зароджувалася в дискусіях протягом тривалого періоду часу у тих країнах, де існувала академічна (лекційно-теоретична) підготовка правників.

Згодом російський професор О.А. Люблінський у статті «Про «юридичні клініки» в журналі Міністерства юстиції за січень 1901 р. підтримав таку ідею професора Фроммгольда та, здійснивши порівняння систем викладання предметів на юридичному факультеті з медичним, математичним і філологічним факультетами в Росії, обґрунтував необхідність створення юридичних клінік та розкрив власне бачення організації їх діяльності [275, с. 80].

Наприкінці XIX ст., коли студенти-юристи мали справу лише з книжками та лекціями, вивчали право винятково теоретично та залишалися без жодного знайомства з юридичною практикою, значна частина

навчального часу на інших не юридичних факультетах в університеті присвячувалася саме практичним заняттям [237, с. 38]. У результаті такої системи навчання, юристи, які щойно закінчили університетський курс, за першої можливості застосувати свої знання в судах чи адміністративних органах виявлялися абсолютно безпомічними в азах юридичної практики. З іншого боку, і суто теоретичні знання, набуті без практики, яка є необхідною для запам'ятовування та розуміння прикладів, були часто завченими поспішно, без продуманості, а тому швидко «випаровувалися». Саме тому молодим юристам на перших порах керівництво доручало лише паперову роботу чи прості доручення, тоді як лікарі, які тільки завершили навчання, уже починали лікувати, інженери – будувати, філологи та математики – викладати [276, с. 62].

У зв'язку з близькою аналогією з медичною клінікою в організації, у способах діяльності та переслідуванні цілей, професор Люблінський вважав найбільш вдалим найменування цієї унікальної інституції саме як «юридична клініка», куди звертатимуться особи за правовою допомогою. Враховуючи особливий характер клінічних занять, така допомога мала надаватися безоплатно, а допуск відвідувачів до юридичної клініки чи відмова їм у наданні такої допомоги мали залежати від волі її керівника із числа професорсько-викладацького складу юридичного факультету. На думку цього науковця, заняття в юридичній клініці мали обмежуватися лише наданням усних консультацій чи складанням простих (типових) документів під керівництвом професора.

Слід зазначити, що в російській науковій літературі існує інший підхід до особи вченого, ім'я якого асоціюється з першою у світі юридичною клінікою. Так, у Казанському університеті, задовго до появи обох вищезазначених статей, уже існував досвід діяльності юридичної клініки під керівництвом професора Д.І. Мейєра (орієнтовно, з 1840 р.) [251, с. 151]. Це відображено у праці вченого «Про значення практики у системі сучасної юридичної освіти» за 1855 р., де зазначено, що за його ініціативи було

засновано «юридичну клініку», яку приватні особи відвідували для отримання порад, а консультації надавалися самим професором у присутності студентів.

Обґрунтовуючи необхідність клінічних занять для студентів юридичного факультету, професор Мейєр проводив аналогію між правовою та медичною підготовкою, розглядає такі заняття як необхідне доповнення до лекцій, а навчальну практику – як ключову ланку між теоретичним юридичним знанням та практичною діяльністю, як провідника науки в юридичний побут. Він вважав, що метою практичної освіти є набуття вмінь застосовувати юридичні знання до конкретних життєвих ситуацій, а сформувати такі вміння можна лише під час навчальної практики, коли студент безпосередньо застосовує норми права, вирішуючи проблеми правового характеру. За його словами, «...така клініка повинна переслідувати дві різні цілі: навчальну та практичну» [276, с. 63].

Д.І. Мейєр розробив структуру та методику проведення спеціальних занять для студентів з метою прищеплення практичних навичок, необхідних юристу для успішної професійної діяльності (аналіз життєвої ситуації, щоб студенти могли побачити в них «правовий діагноз», складання ділових паперів), а також здійснив їх апробацію. Спочатку такі навички прищеплювалися студентам у звичайній аудиторії на практичних заняттях із цивільного права, однак їх розвиток вимагав пошуку іншої, більш успішної та більш наближеної до реальної професійної практики форми навчання – юридичної клініки [171, с. 14].

Однак, юридична клініка професора Мейєра не мала офіційного статусу та джерел фінансування і діяла лише завдяки академічним свободам, ентузіазму та зусиллям її засновника. Саме тому передчасна смерть цього науковця призвела до припинення клінічних занять, а нова методика, не встигнувши утвердитися та завоювати визнання у спільноті російських юристів, стала поступово забуватися і «залишалася в тіні» протягом наступних сорока років [59, с. 23].

Науковій літературі є відомими також випадки, коли окремі викладачі (наприклад, у Московському університеті – З.А. Горюшкін (з 1786 р.), М.М Сандунов (з 1811 р.), у Казанському університеті – Г.І. Солнцев (з 1815 р.), у Київському університеті – О.О. Федотов-Чеховський (з 1843 р.) намагалися впроваджувати практичні форми навчання (рольові ігри для вирішення юридичних казусів, залучення студентів до власної практики) [70, с. 62]. Про необхідність тривалої практичної підготовки майбутніх юристів говорив І.Є. Нейман, а професор Г.Ф. Шершеневич у науковій праці «Наука цивільного права в Росії» за 1893 р. відзначав необхідність поєднання теоретичної та практичної підготовки юристів [59, с. 16].

Масового поширення в Росії юридична клініка тоді так і не набула, однак зусилля цих вчених привели до впровадження на юридичних факультетах університетів практичних занять із багатьох дисциплін навчального плану. При цьому, як зазначав І.І. Янжул, усі найбільш поширені форми практичних занять не мали прикладного характеру, оскільки були орієнтованими на наукове вивчення першоджерел і їх метою було навчити студентів застосовувати на практиці лише наукові прийоми [86, с. 895].

Поняття «юридична клініка» також пов'язане із відомим дослідником римського права професором О. Ленель, який в 1901 р. в «Німецькій юридичній газеті» опублікував статтю «Juristische Kliniken?», де висловив критичні зауваження щодо самої ідеї створення таких безоплатних юридичних консультацій [130, с. 32].

Таким чином, на рубежі XIX–XX ст.ст. було обговорено та втілено в життя ідею функціонування юридичних клінік з метою набуття студентами практичних професійних навичок. Така система освіти набула великої популярності у багатьох навчальних закладах світу, у тому числі Російської імперії, про що свідчать посібники викладачів Новоросійського університету [59, с. 26]. Як зазначав професор К.К. Діновський, установи, на

зразок медичних клінік, є необхідними на юридичних факультетах, а значення клінічних занять для процесу медичної освіти має вираження в тому, що при них явища хворого життя та підстави медичного втручання, як і сама дія, уявляються не в абстрактних зображеннях. Теоретичне викладання відбувається від вивчення характеристик та ознак хвороби до її зображення на малюнку, а практика – від зустрічі з такою хворобою до її вивчення [59, с. 26].

Виходячи з окремих непрямих свідчень, на початку ХХ ст. юридичні клініки існували також при Московському університеті імені М.В. Ломоносова та Університеті Святого Володимира у м. Києві [70, с. 63; 95, с. 7]. Але після переходу влади в Росії до більшовиків було створено централізовану систему управління освітою, яка не надавала можливості вищим навчальним закладам модернізувати освітній процес, через що ідею використання юридичних клінік у підготовці правників було втрачено на довгі роки.

Відкинувши дореволюційну та утворену національними урядами вищу школу, радянська влада розпочала створення власної системи освіти [255, с. 15]. Розвиток вищої юридичної освіти був частиною єдиного процесу розвитку радянської освітньої системи, яка цілеспрямовано забезпечувала загальну грамотність населення та поступове підвищення рівня освіти, посилення його зв'язків з потребами кадрового забезпечення соціалістичної економіки.

У той період юридична освіта мала невелику питому вагу серед вищих навчальних закладів СРСР, оскільки переважала властива індустріальному періоду інженерно-технічна освіта. Як приклад, у 1931 р. у м. Одесі було закрито відновлений декілька років перед тим юридичний факультет Інституту народного господарства, оскільки існуюча соціальна система не потребувала юристів, так як усі питання вирішувалися не з позиції права, а з позицій «робітничо-селянської» доцільності [93, с. 114]. Крім того, до кінця 70-х рр. державне замовлення не пред'являло

спеціальних вимог до посилення практичного компоненту у навчанні юристів. Згідно з радянською теорією держава і право були нерозривно пов'язані між собою та виконували господарсько-організаторську та правоохоронну функції, а юристи, де б вони не працювали (в народному господарстві, органах влади, суддівському корпусі чи правоохоронних органах), були покликані державою забезпечувати режим «соціалістичної законності» – точно та неухильно втілювати в життя положення законів через офіційний (державний) механізм правозастосування. Радянська школа готувала у переважній більшості «офіційних юристів», або ж юридичних функціонерів, а зміст юридичної освіти був надзвичайно заідеологізованим [254, с. 439].

При популярному того часу лозунгу про посилення зв'язку теорії та практики практичне навчання було поза зоною відповідальності освітньої системи, оскільки навчатися практики радянським студентам доводилося не лише за межами вищого навчального закладу, але й за рамками навчального процесу. Практичне навчання продовжувало сприйматися не як частина освіти, а як частина професійного становлення освіченої людини, що призводило до необхідності «донавчання» випускника у процесі роботи [59, с. 33].

Щоправда, із середини 70-х рр., коли вузький (етатичний) нормативізм почав здавати свої позиції та відбулися помітні процеси перетворення праворозуміння в загальній теорії та галузевих науках, вчені вищої школи почали орієнтуватися на експериментальний пошук адекватних форм навчання, спрямованих на забезпечення індивідуального та практичного підходу. Проблема пошуку оптимального балансу між теорією та практикою у цей період стає однією з головних, перемістившись на рівень виявлення таких форм навчання, які були б адекватними змісту, цілям освіти та новим умовам співжиття. До другої половини 80-х рр. у радянській вищій школі уже було розроблено спеціальні методи професійно-діяльнісної підготовки спеціалістів для роботи у цих умовах, які отримали назву «методи

активного навчання» (діалогові лекції, тренінги, рольові та ділові ігри, круглі столи, колоквиуми, імітаційні процеси, навчальні фірми тощо).

Незважаючи на появу в радянській юридичній освіті того часу значних позитивних зрушень убік практичного навчання (тренування навичок застосування студентами отриманих знань під контролем викладачів, тестування якості теоретичного навчання у ході практичного навчання, самооцінка навчальної діяльності як педагогів, так і студентів, виявлення потреб в реструктуризації та зміни змісту теоретичного навчання), вищеперелічені методи активного навчання значного поширення так і не набули [59, с. 45].

Натомість ідею використання юридичних клінік у практичній підготовці правників було блискуче втілено у країнах англо-американської правової традиції, де після утворення шкіл права (аналогів юридичних факультетів) правова освіта різко хитнулася у бік теоретичної підготовки.

Так, у 20–30 рр. XX ст. юридична клініка з'являється у США як реакція на негативні наслідки припинення практики для юристів-випускників, оскільки до початку цього століття було забуто існуючу раніше систему підготовки «юристів-підмайстрів», за якої юридичні факультети визнавалися лише альтернативним та дуже слабким доповненням до неї [253, с. 16].

Одними з перших американських вчених цьому питанню присвятили свою увагу Вільям Роуві, який в 1917 р. у журналі «Огляд судової практики» опублікував статтю «Юридичні клініки та краще підготовлені юристи», а також юрист Джером Франк, який у 1933 р. опублікував статтю під риторичною назвою «Чому б не створити клініку для юристів?» у періодичному виданні Пенсільванського університету «Огляд правових питань» [194, с. 10].

Вільям Роуві стверджував, що юридична клінічна освіта, яка базується на юридичній клініці, є найкращим способом підготовки кваліфікованих правників, а також висунув ідею про залучення студентів до практичної

діяльності під керівництвом досвідчених професіоналів та запропонував перевести такі клініки з добровільних формувань при школах права на офіційну форму навчання [276, с. 12]. На його думку, юридична клініка мала потіснити інший поширений за тих років метод практичної підготовки юристів – вивчення прецедентів [59, с. 28].

Джером Франк провів аналогії між юридичною та медичною освітою, а також запропонував запозичити ідею принципово нового виду навчання юристів саме з медичної професії, де існувала традиція використовувати функціонуючі клініки як основу для підготовки молодих фахівців-медиків [166, с. 6]. Однак, основним завданням юридичних клінік було б надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення [276, с. 12].

Уже в квітні 1934 р. керівництво Університету Огайо на юридичному факультеті запровадило навчальні курси з юридичної клінічної освіти, а з 1937 р. – участь у діяльності юридичної клініки цього університету стала обов'язковою для всіх студентів, оскільки без досвіду роботи у ній вони не мали права отримати диплом про завершення навчання [248, с. 39]. Проте, у той період юридична клінічна освіта так і не набула швидкого розвитку в США, оскільки більшість юридичних навчальних закладів виступила проти практичного підходу в юридичній освіті.

Бурхливий поштовх до розвитку юридичної клінічної освіти у США у подальшому припадає лише на середину XX ст., коли незадоволення якістю практичного навчання юристів збіглося у часі з масовим «соціальним замовленням» – рухом за цивільні (громадянські) права [283, с. 11].

Так, у 50–60-х рр. минулого століття США зіштовхнулися з проблемою масової економічної імміграції, за якої безробіття та зростання злочинності стали основними соціальними чинниками розширення обсягу адвокатської допомоги. Права осіб, які були соціально та економічно менш захищеними, порушувалися державною адміністрацією, великими компаніями, житловими корпораціями, а отримати професійну правову

допомогу такі люди не мали можливості через відсутність у адвокатів фінансової зацікавленості в її наданні [276, с. 66].

У відповідь на ці обставини почав розвиватися так званий «реалістичний юридичний рух», члени якого вважали за необхідне внести соціальні аспекти у вивчення права. Передові юристи-практики та викладачі були у перших рядах соціальних реформаторів, а тому в школах права почали масово відкриватися юридичні клініки – освітні програми, в рамках яких студенти безоплатно надавали правову допомогу тим, хто не міг заплатити за послуги адвокатів [76, с. 134]. З метою надання такої допомоги малозабезпеченим особам та розвитку необхідних практичних навичок у студентів приватні фонди фінансово підтримували та стимулювали розвиток юридичних клінік (наприклад, з 1959 р. фінансування юридичних клінік розпочав Фонд Форда).

У 1960 р. в США функціонувало уже понад 30 юридичних клінік при вищих навчальних закладах, в яких студенти під керівництвом викладачів і професійних адвокатів надавали безоплатну правову допомогу малозабезпеченим верствам населення [204]. Зокрема, одними з перших юридичні клініки з'явилися в структурі університету Джорджа Вашингтона та Колумбійського університету [105, с. 22].

Впродовж 60–70 рр. XX ст. клінічні програми набувають значного поширення та популярності в США, а Американська асоціація юристів (АВА) – орган відповідальний за здійснення акредитації юридичних навчальних закладів, запропонувала школам права розглядати юридичну клінічну освіту як один із методів отримання студентами додаткових знань та закріплення їх на практиці. У 1969 р. цією асоціацією було опубліковано Типові правила студентської юридичної практики, які на теперішній час застосовуються в усіх штатах та Федеральному окрузі Колумбія. У відповідності до цих правил, мета юридичної практики студентів полягала в необхідності збільшення обсягу правових послуг, що надавалися малозабезпеченим клієнтам, та заохочення юридичних факультетів до

розширення використання клінічної освіти з метою набуття студентами навичок адвокатської діяльності [76, с. 132].

В 1965 р. було створено інститут грантодавців в особі Ради з правової освіти для розвитку професійної відповідальності (CLEPR), а з 1978 р., коли цей інститут припинив свою діяльність, до 1997 р. уряд США вирішив фінансувати юридичні клініки через Міністерство освіти. Саме гранти CLERP та урядова допомога з профільного міністерства протягом тривалого часу робили значний внесок у розвиток юридичної клінічної освіти до тих пір, поки викладачі, студенти та адміністратори зрозуміли цінність юридичних клінік, а фінансування їх діяльності не перейшло виключно до навчальних закладів [170, с. 312].

Орієнтовно у цей період юридична клінічна освіта набуває значного поширення і в інших країнах світу, в яких приймаються спеціальні нормативно-правові акти для забезпечення належного функціонування юридичних клінік. Наприклад, у 1968 р. в Угорщині було внесено поправки до окремих розділів Кримінально-процесуального кодексу в частині діяльності юридичних клінік, згідно з якими студентам було надано право представляти інтереси відвідувачів у суді [287].

Юридичні клініки з'являються у країнах Центральної та Західної Європи, Середньої, Південної та Східної Азії, Латинської Америки та в Африці [176, с. 17]. Зокрема, завдяки підтримці розвитку клінічної освіти з боку Фонду Форда та Фонду братів Рокфеллерів в 1978 р. у Південно-Африканській республіці було формально визнано університетом першу юридичну клініку, а з 1989 р. практичну підготовку в юридичній клініці Університету Вітватерсранда в обов'язковому порядку мали пройти усі випускники юридичного факультету [248, с. 40].

У 80-х рр. XX ст. все більше уваги приділяється розробці нових методів викладання, максимально адаптованих до умов юридичної клінічної освіти. Інтерактивні методи навчання дали поштовх ще більшому поширенню юридичних клінік у світі [276, с. 68] та виникненню їх асоціацій

(наприклад, Клінічна юридична освіта (CLE), Асоціація клінічної юридичної освіти (CLEA), Організація клінічної юридичної освіти (CLEO), Спільнота американських викладачів права (SALT), Асоціація університетських інституцій правової допомоги (AULAI) [170, с. 312].

Наприкінці XX ст. одним із проявів інтеграційних процесів було створення Всесвітнього альянсу за реформу юридичної освіти в дусі справедливості (GAJE). Така міжнародна організація об'єднала представників юридичного клінічного руху практично всіх держав світу, оскільки юридична клінічна освіта стала ключовим компонентом навчання справедливості як ідеї, яку намагаються впровадити члени GAJE в юридичну освіту та практичну діяльність юристів [248, с. 35]. Як результат, на теперішній час юридичні клініки при юридичних факультетах провідних міжнародних навчальних закладів стали невід'ємною ланкою існуючого структурованого університетського механізму, обов'язковою частиною навчального курсу, який студенти мають пройти та засвоїти [103, с. 22].

Протягом останніх двох десятиліть юридичні клініки діють і на території Латинської Америки, де вони певний час функціонували неякісно з огляду на недостатній рівень контролю за діяльністю студентів-консультантів з боку професорів та юристів-практиків. Однак, при підтримці Фонду Форда останніми роками було успішно відновлено їх діяльність та забезпечено професійний нагляд за роботою студентів-консультантів [276, с. 68].

У Великій Британії розвиток юридичної клінічної освіти відбувався значно повільніше, ніж у США. До 1994 р. лише 13% університетів мали у своїй структурі юридичні клініки, однак керівна структура англійських юристів – Правове суспільство, яка взяла під свій контроль четвертий курс навчання права – здобуття практичних навичок фаху, сприяла їх подальшому поширенню в англійській системі вищої юридичної освіти. Школа права Університету Кардіффа стала першою, хто впровадив юридичну клініку в навчальний процес [63, с. 133].

Швидкими темпами розвивалася юридична клінічна освіта в Китаї, зокрема, через створення у 2002 р. Комітету викладачів юридичних клінік Китаю (CCCCLE), у підпорядкуванні якого у перші роки існування перебувало 13 юридичних клінік [276, с. 69]. Станом на кінець 2012 р. діяльність цього комітету як основного агенту залучення ресурсів від уряду та неурядових органів для фінансування юридичних клінік охоплювала уже 149 юридичних вищих навчальних закладів Китаю [286, с. 25].

Що ж до пострадянського простору, то повернення до питання організації юридичної клінічної освіти на цих теренах відбувалося протягом 1993–1997 рр. за ініціативи юристів, які отримали можливість вивчити досвід викладання права в зарубіжних країнах, а також на міжнародних колоквиумах і семінарах, де вони ознайомлювалися з роботою юридичних клінік на практиці та усвідомлювали їх значення у підготовці правників та вирішенні соціальних проблем громадян [76, с. 134].

У той період юридична освіта також мала суто академічний характер, оскільки роль вищого навчального закладу зводилася до передачі студентам теоретичних знань, а не до їх професійної підготовки в буквальному розумінні цього слова (тобто навчання професії). Втілення в життя ідеї юридичної клінічної освіти як особливої програми застосування студентами теоретичних знань на практиці ще у період їх навчання у стінах вищого навчального закладу стало можливим завдяки методичній та фінансовій підтримці таких міжнародних благодійних організацій, як Американська асоціація юристів, Фонд Форда, Фонд Сороса «Інститут «Відкрите суспільство» (OSI) та ін.

Зокрема, на початку 90-х рр. XX ст. у Польщі на базі Ягелонського університету у м. Кракові було відкрито першу в Європі юридичну клініку [194, с. 11] і вже в 1998 р. юридичні клінічні курси було включено до навчальної програми Варшавського університету [248, с. 41]. У цій країні було також підготовленого відповідний проект закону «Про студентські юридичні консультації» [76, с. 134].

Перша юридична клініка у Російській Федерації з'явилася у 1995 р. у Петрозаводському державному університеті (Республіка Карелія) [285; 63, с. 133], а на нормативному рівні питання відкриття юридичних клінік та їх діяльності було врегульовано наказом Міністерства освіти від 05.10.1999 р. № 433 «Про правові консультації («правові клініки») для населення на базі вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку юридичних кадрів» [179]. Із прийняттям Федерального закону «Про безоплатну юридичну допомогу в Російській Федерації» юридичні клініки отримали можливість розвиватися не лише в рамках навчального процесу, але й бути частиною недержавної системи безоплатної правової допомоги та бути суб'єктами правової освіти населення [147, с. 48].

Історію юридичної клінічної освіти в Республіці Білорусь можна умовно поділити на два періоди – до та після 2002 р., коли відбулося правове регулювання юридичної клінічної освіти у цій країні. Під час першого періоду існувало лише 4 юридичні клініки – в Європейському гуманітарному університеті, Білоруському державному університеті, Білоруському інституті правознавства та юридична клініка «Живого права» в Гродненському державному університеті імені Янки Купали. Початок другого періоду пов'язаний з появою листа Міністерства освіти від 07.02.2002 р. «Про створення громадської приймальні при юридичному факультеті вищого навчального закладу» [279]. Постановою Міністерства юстиції Республіки Білорусь від 12.11.2010 р. № 98 «Про деякі питання правової просвіти населення» було визначено статус юридичних клінік при університетах як суб'єктів з правової освіти та консультування громадян [178; 152, с. 176].

Передумовою виникнення юридичних клінік в Україні також прийнято вважати особливість традиційної університетської (академічної) вищої юридичної освіти, зміст якої полягає у двох основних компонентах – теоретичний курс навчання студентів та проходження ними практики (навчальної, виробничої тощо). В умовах, коли база основних нормативно-правових актів була майже незмінною (наприклад, в окремих роках 7-го

десятиліття минулого століття в СРСР приймалося тільки 4–5 законів), пасивне навчання правознавців дозволяло готувати достатньо кваліфіковані кадри. На перехідному етапі розвитку держави і права наприкінці ХХ ст. така ситуація в юридичній освіті була неприйнятною, оскільки динаміка розвитку законодавства та постійне ускладнення правових відносин робили недостатнім пасивне навчання юристів, вимагали постійного удосконалення їх професійних умінь і навичок [296, с. 239; 95, с. 7].

Саме тому юридичні клініки в незалежній Україні починають з'являтися уже протягом 1996–1999 рр. за безпосередньої участі молодіжних, студентських та інших громадських організацій (у містах Києві, Донецьку, Львові, Одесі, Луцьку) [166, с. 7; 288, с. 17; 14, с. 23; 98, с. 50]. У більшості джерел наводяться дані про те, що перша юридична клініка в Українській державі запрацювала у 1996 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [280, с. 10; 166, с. 7]. За іншою інформацією, першою була юридична клініка (Центр практичного навчання) Донецького національного університету [276, с. 70].

Діяльність юридичних клінік в Україні тих років не завжди підтримувалася керівництвом вищих навчальних закладів, оскільки прихильники традиційної академічної освіти довгий час чинили опір такій новациї. З огляду на це, більшість існуючих на теперішній час юридичних клінік створювалися за виключної ініціативи студентів, за кошти грантодавців та на базі неурядових правозахисних організацій з акцентом не на освітні (практичні) аспекти, а на соціальні (тобто з метою задоволення потреб суспільства у сфері правової допомоги та правопросвітницької діяльності) [167, с. 5].

На думку В.В. Лісіцина, юридичні клініки у своєму розвитку проходили ряд обов'язкових етапів: 1) організаційний, 2) підготовчий; 3) робочий; 4) модернізаційний [128, с. 61]. У рамках першого етапу приймалося рішення про створення юридичної клініки, розроблялася та затверджувалася установча документація (положення про юридичну клініку

чи статут, регламент роботи, етичний кодекс співробітників тощо), визначалися її штатний розпис та порядок фінансування, підбиралося приміщення, необхідне обладнання, меблі та оргтехніка, здійснювався набір персоналу (завідувач, інші штатні співробітники, студенти-клініцисти та консультуючі їх викладачі) тощо. У ході підготовчого етапу, як правило, студенти-клініцисти відбиралися добровільно, а серед викладачів перевага надавалася практикам. Підготовчий етап формування юридичної клініки також був пов'язаний із серйозною навчально-методичною роботою та рекламним забезпеченням. На робочому етапі вироблялися алгоритми дій персоналу в цілому – від надходження дзвінка клієнта до схеми роботи по окремих категоріях справ, а до модернізаційного етапу приступали ті юридичні клініки, які уже мали певний досвід роботи (підводилися підсумки за минулий період, проводилися соціологічні дослідження серед клієнтури та студентів-клініцистів, вироблялися рекомендації з подальшого удосконалення роботи).

Лише після перших чотирьох-п'яти років ефективної діяльності юридичні клініки в Україні довели органам державної влади й освітнім установам, іншим професійним організаціям та об'єднанням громадян свою здатність якісно працювати у відповідальній сфері послуг для суспільства.

На початку липня 2002 р. Міністерством освіти і науки України було надіслано деканам юридичних факультетів лист про результати роботи конференції «Розвиток програм, що допомагають вдосконалювати навчально-виховний процес на юридичних факультетах» (м. Київ, 22–23 березня 2002 р.) [288, с. 293], а Міністерство юстиції України оприлюднило рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення «Роль громадських приймалень та юридичних клінік по наданню правової допомоги населенню» (м. Івано-Франківськ, 1 листопада 2002 р.) [257].

У 2003 р. Всеукраїнський з'їзд юристів-освітян і науковців «Концептуальні засади науково-методичного забезпечення вищої юридичної

освіти» (м. Одеса, 24 жовтня 2003 р.) відзначив необхідність поширення досвіду діяльності юридичних клінік для більш тісного зв'язку теоретичної підготовки студентів із практикою як одне з пріоритетних завдань розвитку вищої юридичної освіти і науки України [98, с. 50]; учасники Всеукраїнської конференції «Становлення і розвиток мережі юридичних клінік України на шляху до самозабезпечення» (м. Київ, 14–16 листопада 2013 р.) обговорили та схвалили проекти Стандартів юридичних клінік України [288, с. 128], а за результатами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні методики юридичної освіти: поняття, зміст та практика застосування» (м. Київ, 29 листопада 2003 р.) було прийнято рішення звернутися до Всеукраїнської ради з юридичної освіти та науки, Науково-методичної ради з права Міністерства освіти і науки України з пропозицією розглянути та затвердити ці стандарти [160, с. 65].

У зв'язку із цим, а також для збереження та подальшого примноження здобутків юридичного клінічного руху у 2003–2004 рр. національну мережу юридичних клінік (18 юридичних клінік з чотирнадцяти областей України) було об'єднано в Асоціацію юридичних клінік України – всеукраїнську громадську організацію, мету якої спрямовано на надання підтримки діяльності юридичних клінік, сприяння розвитку юридичної клінічної освіти та реалізації відповідних правоосвітніх, просвітніх і правозахисних програм. Нині до складу цієї асоціації входять усі постійно діючі юридичні клініки при провідних вищих навчальних закладах України юридичного профілю (зокрема, при Національному університеті «Одеська юридична академія», Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, Національному університеті внутрішніх справ, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національному університеті «Острозька академія», Київському національному університеті імені Тараса Шевченка тощо) [138, с. 19].

Для систематизації їх діяльності та надання допомоги у створенні нових юридичних клінік на першому з'їзді Асоціації юридичних клінік України було розроблено та прийнято «Стандарти юридичних клінік України», а предметом обговорень другого та третього з'їздів стали організаційно-методичні аспекти діяльності юридичних клінік в Українській державі (прийнято «Типове положення про юридичну клініку», «Етичний кодекс юридичних клінік України», визначено та окреслено типовий тематичний план навчального спецкурсу з «Основ юридичної клінічної практики»). Протягом вищезазначеного періоду асоціацією було розроблено власний веб-сайт (<http://www.legalclinics.org.ua/>), а наприкінці 2005 р. започатковано професійне періодичне видання з проблематики юридичної клінічної освіти – «Вісник Асоціації юридичних клінік України», що певною мірою допомогло широко висвітлювати зміст і природу юридичної клінічної освіти, обговорювати проблеми та перспективи подальшого розвитку юридичних клінік [163, с. 107].

Аналізуючи результати діяльності юридичних клінік України в 2004–2005 рр., М.В. Дулеба вважає за можливе виокремлювати такі досягнення: 1) інституціоналізацію та підвищення рівня роботи юридичних клінік Української держави; 2) створення Асоціації юридичних клінік України; 3) відкриття всеукраїнського веб-сайту; 4) підготовку та випуск перших навчально-практичних посібників для юридичних клінік та вищих навчальних закладів; 4) поступові зміни у поглядах та підходах до реформи юридичної освіти з боку Міністерства освіти і науки України, підтримки цієї діяльності з боку Міністерства юстиції України та адміністрацій вищих навчальних закладів [75, с. 15].

Уже впродовж 2005–2006 рр. за участі членів Асоціації юридичних клінік України та Фонду правової допомоги для України як спільної ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» та корпорації «Інтерпайп» було підготовлено певний масив науково-методичних напрацювань для юридичних клінік, розпочали свою роботу три регіональні тренінгові центри

(Західноукраїнський у м. Луцьку, Центральнoукраїнський у м. Києві, Південносхідний у м. Донецьку), які фокусували свою діяльність для студентського та викладацького корпусу юридичних клінік. Окремим напрямком діяльності асоціації стала підготовка пропозицій щодо Національної програми правової освіти населення, де юридичні клініки включалися до кола установ, що здійснюють правову освіту населення на загальнодержавному рівні [71, с. 5].

У 2006 р. було чітко окреслено нагальні потреби для подальшої інституціоналізації юридичних клінік в Україні: 1) формування нормативної та організаційно-методичної бази для впровадження на загальнодержавному рівні діяльності юридичних клінік (організаційно-регулятивний напрямок); 2) розвиток законодавства щодо забезпечення прав осіб на правову допомогу в Україні та удосконалення стандартів вищої юридичної освіти в її практичній частині (нормативно-забезпечувальний напрямок); 3) послідовна робота з висвітлення мети, завдань та сутності діяльності юридичних клінік через засоби масової інформації, започаткування випуску міжуніверситетського тематичного бюлетеня з питань юридичного клінічного руху (інформаційний напрямок); 4) розширення національної мережі юридичних клінік (інтенсивний напрямок); 5) забезпечення підтримки юридичних клінік в Україні на загальнодержавному рівні та з боку вищих навчальних закладів (екстенсивний напрямок) [75, с. 15].

Саме результатом спільної діяльності Асоціації юридичних клінік України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України, а також Міжнародного фонду «Відродження» стала поява наказу Міністерства освіти і науки України від 3.08.2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України», завдяки чому відбулося остаточне закріплення на загальнодержавному нормативному рівні правового статусу юридичних клінік. Як вірно зазначив С.І. Молібog, саме поява цього наказу ознаменувала той факт, що до влади «дійшли» численні звернення учасників

юридичного клінічного руху, та дала підстави сподіватися на подальше сприяння діяльності юридичних клінік з боку держави [167, с. 5].

У зв'язку із реформуванням системи безоплатної правової допомоги та інтеграції до неї юридичних клінік, а також з метою повномасштабної імплементації ідей та принципів юридичної клінічної програми до нормативно-правової бази у галузі вищої юридичної освіти 11–12 грудня 2006 р. у м. Києві відбулася Щорічна підсумкова конференція юридичних клінік України, в якій взяли участь представники Міністерства юстиції України та Міністерства освіти і науки України. Результатами цієї зустрічі стало напрацювання матеріалів за напрямками гармонізації нормативно-правової бази щодо вищої юридичної освіти та юридичної клінічної програми; закріплення місця та ролі юридичних клінік у загальнодержавних процесах правової просвіти населення та правової допомоги соціально вразливим та малозабезпеченим групам суспільства; обговорення та затвердження моделі координації юридичної клінічної програми; прийняття всеукраїнської Програми розвитку юридичних клінік України на 2007–2008 рр.; підготовка та направлення звернення до державних органів влади, профільних відомств та установ з метою запровадження напрацювань та пропозицій.

А з метою координації дій щодо впровадження на загальнодержавному рівні прийнятих на цій конференції рішень та реалізації інших програмних завдань, 12 грудня 2006 р. її учасниками було засновано Міжнародний благодійний фонд «Фундація юридичних клінік України», головною метою діяльності якого є підтримка, забезпечення та координація діяльності юридичної клінічної програми в Україні. Головою Правління цієї фундації було обрано менеджера програми «Верховенство права» Міжнародного фонду «Відродження» М.В. Дулебу, який очолює цей благодійний фонд і до теперішнього часу [290]. Подібні фонди сприяння розвитку юридичних клінік та юридичної клінічної освіти створені у

багатьох країнах світу (наприклад, Фундація юридичних клінік Польщі) [71, с. 5].

Одним із найбільш успішно реалізованих після 2006 р. проектів представників юридичного клінічного руху в Українській державі можна відзначити щорічне проведення Всеукраїнської олімпіади юридичних клінік з інтерв'ювання та консультування клієнтів [48, с. 1]. Основні завдання цього унікального турніру було спрямовано на стимулювання самоудосконалення студентів-консультантів юридичних клінік України; формування нового покоління молодих юристів через удосконалення ними необхідних для роботи з клієнтами практичних навичок; підвищення інтересу студентів до поглибленого вивчення юридичних дисциплін та спецкурсів з основ юридичної практики у вищих навчальних закладах; виявлення недоліків підготовки консультантів до роботи з клієнтом в юридичних клініках; пропаганду юридичної клінічної освіти; підвищення рівня викладання юридичних дисциплін та спецкурсів з основ юридичної практики у вищих навчальних закладах; виявлення, поширення та впровадження в навчально-виховний процес сучасних прийомів і методів навчання; формування команд для участі в міжнародних олімпіадах, конкурсах та турнірах.

Зокрема, 11–12 лютого 2006 р. у м. Острог на базі Національного університету «Острозька академія» відбулася перша Всеукраїнська олімпіада юридичних клінік з інтерв'ювання клієнтів, організована Благодійним фондом «Правничі ініціативи» за фінансової підтримки Американської асоціації юристів / Правової ініціативи у Центральній Європі та Євразії (ABA/CELLI). У цьому ж університеті 10–11 лютого 2007 р. відбулася друга Всеукраїнська олімпіада юридичних клінік з інтерв'ювання (консультування) клієнтів як національний раунд Міжнародних змагань з інтерв'ювання (консультування) клієнтів імені Льюїса М. Брауна (ICCC) – професора Південно-Каліфорнійського університету, який став їх засновником ще в 1969 р. Третя Всеукраїнська олімпіада з консультування та інтерв'ювання

клієнтів відбулася 30 листопада – 1 грудня 2008 р. на базі Академії правових наук України у м. Києві, а четверта – 14–15 листопада 2009 р. (м. Київ).

Через відсутність належного грантового та спонсорського фінансування діяльності Асоціації юридичних клінік України та Фондації юридичних клінік України, проведення цих змагань після 2008 р. було призупинено на невизначений термін. Разом із тим, за участю саме цих організацій доволі успішно проводилися окремі заходи, спрямовані на підвищення статусу та покращання діяльності юридичних клінік у співпраці з Міністерством юстиції України та Міністерством освіти і науки України (наприклад, другий Всеукраїнський студентський форум правників «Актуальні проблеми та досвід роботи юридичних клінік в Україні» (м. Київ, 5 листопада 2009 р.) [103, с. 22].

Своєрідним офіційним визнанням авторитету та успішної діяльності юридичного клінічного руху в Україні на державному та регіональному рівнях можна вважати також той факт, що його представників включено до складу багатьох консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій чи груп при органах державної влади та місцевого самоврядування, що дозволяє урахувати думку цього професійного співтовариства юристів-клініцистів у формуванні та реалізації державної політики в освітній та правозахисній сфері. Наприклад, одними з активних членів Координаційної ради молодих юристів України при Міністерстві юстиції України є Президент Правління Міжнародного благодійного фонду «Фундація юридичних клінік України» М.В. Дулеба, а завідувач юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» за своєю посадою входить до складу Одеської обласної міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення.

Окрім надання правової допомоги, юридичні клініки беруть активну участь й у різних правозахисних проектах [77, с. 13]. Наприклад, з липня 2012 р. до Всеукраїнської загальнонаціональної мережі з надання безоплатної правової допомоги в рамках проекту Агентства США з міжнародного

розвитку «Доступ до правосуддя та правової обізнаності в Україні «Правова країна» долучилася юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія» [94, с. 2; 99, с. 7], а з 2013 р. із благодійною організацією «Всеукраїнська коаліція з надання правової допомоги» тісно співпрацюють 15 юридичних клінік з усіх регіонів України [127].

Після нормативної регламентації діяльності юридичних клінік у 2006 р. юридичний клінічний рух кардинально поміняв цілі свого існування та фокусувався на законодавчому закріпленні статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, методичному та методологічному забезпеченні імплементації спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» до навчального процесу вищих навчальних закладів, а також на розв'язанні значної кількості інших завдань, які постають перед керівниками юридичних клінік при їх використанні як своєрідного полігону для закріплення теоретичних знань та формування у студентів практичних навичок (зокрема, належного фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення їх діяльності).

Лише протягом трьох останніх років актуальні питання функціонування юридичних клінік, стан та перспективи розвитку юридичної клінічної освіти в Україні неодноразово порушувалися у працях вітчизняних науковців – представників юридичного клінічного руху, а також публічно обговорювалися під час різних науково-практичних заходів (наприклад, у рамках З'їзду мережі юридичних клінік України «Юридичні клініки: сучасні виклики, потреби та потенціал їх участі у функціонуванні й вдосконаленні правової системи України» (м. Ірпінь, 14 жовтня 2011 р.), Всеукраїнського круглого столу «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.), Всеукраїнського науково-практичного круглого столу «Діяльність юридичних клінік України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (м. Київ, 27 січня 2012 р.), Всеукраїнського науково-практичного семінару «Взаємодія

різних суб'єктів надання безоплатної правової допомоги» (м. Київ, 23 листопада 2012 р.).

Саме під час таких обговорень представниками юридичного клінічного руху було підтримано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги), розроблений співробітниками юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» і внесений до парламенту народними депутатами України С.В. Ківаловим та Ю.Р. Мірошніченком [234]. Асоціація юридичних клінік України радо сприйняла появу подібних законодавчих ініціатив [138, с. 20].

На початку 2013 р. оновленим складом Правління Асоціації юридичних клінік України на чолі з її Головою – керівником юридичної клініки «Ad Astra» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доцентом та практикуючим адвокатом В.А. Єсловим було прийнято рішення сконцентрувати діяльність асоціації на п'яти основних завданнях, а саме: 1) проведення літньої та зимової тренінгових шкіл для викладачів юридичних клінік; 2) розробка та прийняття Стандартів юридичної клінічної освіти (навчальний та соціальний аспект); 3) розробка сайту та централізованого електронного журналу звернень громадян із надання правової допомоги; 4) продовження діяльності робочої групи з приведення нормативних актів у відповідність до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України; 5) підготовка посібника «Основи юридичної клінічної практики». З метою реалізації вищезазначених проектів асоціація робить спроби заручитися фінансовою та організаційною підтримкою Міжнародного фонду «Відродження» та Всеукраїнської благодійної організації «Українська фундація правової допомоги», інших вітчизняних та іноземних грантодавців і неурядових організацій [151, с. 73].

Як результат, у січні – лютому 2014 р. Асоціацією юридичних клінік України спільно з Українською фундацією правової допомоги було успішно проведено конкурс студентських робіт на тему: «Юридична клініка: що це для нас та чому ми тут?», в якому взяло участь понад 50 студентів з усієї України [244].

Уже 1–4 квітня 2014 р. у м. Львові працювала весняна школа юридичної клінічної освіти «Стандарти діяльності юридичних клінік», покликана сприяти удосконаленню діяльності мережі юридичних клінік з виховання нового покоління юристів на основі єдиних стандартів та найкращих практик, обміну досвідом та запровадження інноваційних видів діяльності для залучення студентів до юридичних клінік. Тематика цього заходу охопила ключові питання організації та діяльності юридичних клінік: від організаційних основ до повсякденних питань, від методики роботи з відвідувачами до форм правої просвіти [31].

19 червня 2014 р. на базі Національного університету «Києво-Могилянська академія» відбувся черговий з'їзд Асоціації юридичних клінік України, на якому було схвалено нову редакцію Стандартів діяльності юридичних клінік України, а також прийнято рішення про набуття асоціацією статусу юридичної особи з метою безпосередньої участі представників вітчизняного юридичного клінічного руху в грантових проектах.

Таким чином, формування національної мережі юридичних клінік здійснювалося в такі етапи: 1) створення перших юридичних клінік в Україні за ініціативи студентів, за кошти грантодавців та на базі неурядових правозахисних організацій (протягом 1996–1999 рр.); 2) не сприйняття їх діяльності на рівні профільних міністерств та мінімальна підтримка з боку керівництва вищих навчальних закладів (протягом 1999–2002 рр.); 3) визнання органами державної влади та освітніми установами ролі юридичних клінік у сфері підготовки висококваліфікованих юристів (з 2002 р. – по серпень 2006 р.); 4) масове створення юридичних клінік у структурі

вищих юридичних навчальних закладів України (серпень 2006 р. – червень 2011 р.); 5) відстоювання юридичним клінічним рухом статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги на законодавчому рівні (з червня 2011 р. – до теперішнього часу).

Враховуючи історію становлення та поширення юридичних клінік на території України, заслуговує на позитивне сприйняття також виокремлення двозначного розуміння терміна «юридичний клінічний рух» у його широкому та вузькому (персоналізованому) значенні [74, с. 8].

У першому випадку юридичний клінічний рух є збірним поняттям та включає в себе усі правові центри та сегменти юридичної спільноти Української держави, які більше десяти років тому доклали значних зусиль для відродження діяльності юридичних клінік. Це окремі благодійні та неурядові організації (наприклад, Міжнародний благодійний фонд «Фундація юридичних клінік України» та Міжнародний фонд «Відродження», Всеукраїнська благодійна організація «Українська фундація правової допомоги», Агенство США з міжнародного розвитку (USAID), а також вищі навчальні заклади Української держави, доктринальні праці керівників юридичних клінік яких були підґрунтям подальшого розвитку юридичних клінік та їх становлення на сучасному етапі [151, с. 71].

В інформаціях Міністерства освіти і науки України про стан організації роботи зі зверненням громадян зазначалося, що у I півріччі 2008 р. у 22 областях України налічувалося 45 юридичних клінік [5]; через два роки в Україні стаціонарно працювали та активно реалізовували свої функції та завдання 110 юридичних клінік [6]; у 2013 р. – мережа юридичних клінік налічувала уже 300 таких правничих організацій [7]. За даними Асоціації юридичних клінік України на початок 2014 р. реально функціонує до 60 юридичних клінік при вищих навчальних закладах, які беруть активну участь у забезпеченні доступу малозабезпечених верств населення до безоплатної правової допомоги [242]. І це за умови, що в Україні за різними

джерелами зареєстровано від 150 до 288 вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку правників [265, с. 18; 282; 97, с. 7].

Якщо намагатися персоналізувати вищевказану категорію, то певною мірою вітчизняний юридичний клінічний рух у його вузькому розумінні можна ототожнювати із всеукраїнською громадською організацією «Асоціація юридичних клінік України» як мережею юридичних клінік України.

Підсумовуючи більш ніж столітню історію юридичних клінік у світі слід відзначити, що російські вчені умовно виокремлюють чотири періоди становлення ідеї юридичної клінічної освіти [66, с. 38]. Перший період сягає кінця XIX – початку XX ст., коли виникла ідея створення юридичних клінік. Другий період охоплює початок XX – 60-ті рр. XX ст., коли в різних країнах робилися спроби реалізувати ідею клінічного навчання. Третій період включає останню третину XX ст., коли було вироблено ідеологію та методику юридичної клінічної освіти, а сама ідея отримала реалізацію у багатьох вищих навчальних закладах різних країн. Четвертий (сучасний) період характеризується проявом соціальної спрямованості в юридичній освіті, коли в підготовці юристів акцентується увага на питаннях справедливості та можна говорити про виникнення нової філософії юридичної освіти.

Досліджуючи світову історію виникнення юридичних клінік, М. Б. Поляков виокремлює п'ять етапів розвитку юридичної клінічної освіти: 1) виникнення ідеї юридичної клінічної освіти, перші спроби створення юридичних клінік (середина XIX – початок XX ст.); 2) активне обговорення у науковій літературі ідеї започаткування юридичних клінік, перші спроби відкриття юридичних клінік (перша третина XX ст.); 3) призупинення розвитку юридичної клінічної освіти (перша третина XX – 50-ті рр. XX ст.); 4) тенденції відродження юридичної клінічної освіти, відкриття юридичних клінік при вищих навчальних закладах (50-ті рр. XX – кінець XX ст.); 5) включення юридичної клінічної освіти до державних освітніх стандартів

деяких країн, відкриття юридичних клінік у світі, проведення міжнародних конференцій і форумів з метою розвитку юридичної клінічної освіти (останнє десятиліття XX ст. – теперішній час) [204].

Незважаючи на різні підходи до періодизації становлення та розвитку юридичної клінічної освіти, можна однозначно погодитися з тим, що поява юридичних клінік у різних країнах, у різних правових умовах та в різні періоди часу призвела, у першому випадку, до витіснення та забуття цього освітнього компонента (наприклад, у Росії в середині XIX ст., у Німеччині – на рубежі XIX – XX ст.ст.), у другому – до їх мінімального використання з метою організації практики студентів та відповіді на соціальний запит отримання доступу до права (у США з 20-х по 40-і рр. XX ст., у Росії на рубежі XX – XXI ст.ст.), а в третьому – до активного розвитку юридичних клінік як методу навчання правників та як відносно самостійної (у плані регламентації) юридичної клінічної освіти (у США в 60–80 рр. XX ст.) [248, с. 37].

1.2. Правовий статус юридичних клінік в Україні

На відміну від слова «клініка» (з грец. *klinice* – лікування), під яким у суспільстві однозначно розуміють установу лікувального типу, де надання медичної допомоги хворим поєднується з науково-дослідною та педагогічною роботою [30, с. 798], характеристика терміна «юридична клініка» в основному зводиться до двох підходів: інституційний та навчально-програмний. Згідно з першим підходом, юридична клініка – це структурно оформлений підрозділ вищого юридичного навчального закладу чи його факультету, громадської організації чи правової консультації, а згідно з другим – є складовою частиною навчального процесу (спецкурсом) у вищому навчальному закладі, інноваційною (інтерактивною) методикою вироблення у студентів практичних навичок [133, с. 126; 176, с. 17].

Юридична клініка є унікальним навчально-практичним центром (лабораторією) у складі викладачів і студентів старших курсів, який

створюється та функціонує на базі вищого навчального закладу з метою підготовки висококваліфікованих юристів із знаннями не тільки правової теорії, але й практики [277, с. 47]. В юридичній клініці студенти отримують певні практичні навички юридичної діяльності, а також уявлення про потреби простих громадян; дізнаються, як можна захистити та відновити їхні права, свободи та законні інтереси, спираючись на право та закон. При цьому роботу студентів контролюють куратори з числа викладачів навчального закладу або юристів, які мають значний досвід у застосуванні права: вони допомагають «клініцистам» отримати практичний досвід, підстраховують їх, забезпечують компетентне та професійне надання необхідної правової допомоги відвідувачам юридичних клінік. У рамках юридичної клініки студенти також відвідують семінарські та лекційні заняття з використанням інтерактивних методик навчання, на яких вивчають законодавство, правову літературу та процедури (механізми), необхідні при консультуванні, складанні документів процесуального та іншого характеру, представництві інтересів відвідувачів у суді, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед третіми особами; обговорюють етичні та практичні питання тощо. Шляхом залучення студентів в юридичну сферу ще під час академічного (університетського) навчання, забезпечується формування юристів, які вміють швидко, за умови обмеженого доступу до джерел права, здійснити аналіз фактичних обставин справи, сформулювати правову позицію, підготувати усну або письмову консультацію, скласти документи правового характеру, грамотно виступити в суді, здійснюючи процесуальне представництво відвідувача юридичної клініки, який звернувся за правовою допомогою.

Як зазначають В.С. Журавський та О.Л. Копиленко, робота молодих юристів у юридичній клініці дозволяє усвідомити цінність і значення отриманих теоретичних знань та оволодіти методологією та процесуальною технікою застосування цих знань на практиці [80, с. 100; 81, с. 5]. Така форма навчання є набагато ціннішою за класичні практичні заняття, які проводяться

у більшості вищих навчальних закладів, оскільки дає змогу спілкуватися з людьми, які дійсно потребують юридичної допомоги, а також сприяє розвитку навичок спілкування, аналізу інформації, методам психології, що необхідні кожному юристу в його повсякденній роботі [73, с. 3].

За відсутності належного фінансування діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги в рамках державної системи, юридична клініка є однією з небагатьох реально діючих форм надання правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Юридична клініка структурно нагадує невелику юридичну фірму, в якій працює група студентів-консультантів під наглядом викладачів-кураторів і юристів-практиків. Самі ж студенти зацікавлені в отриманні практичних навичок у процесі такого консультування, які сприятимуть у майбутньому їхньому працевлаштуванні та подальшій кар'єрі [81, с. 5].

У Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України, поняття «юридична клініка» розглядається як структурний підрозділ вищого навчального закладу, що створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [220]. Отже, юридичну клініку можна розглядати як інтегровану в навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного профілю структуру, метою функціонування якої є набуття студентами старших курсів практичних навичок шляхом надання ними безоплатних юридичних консультацій малозабезпеченим громадянам [281, с. 113].

Разом із тим, О.О. Орлова вважає таке визначення не повним, тому що юридична клініка є різновидом юридичної освіти як курс, який передбачає наявність двох компонентів (викладачі та студенти), організовується навчальним закладом через викладачів-фахівців практичного права та є офіційно введеним до розкладу занять як обов'язковий чи факультативний предмет, а також передбачає надання безоплатної правової допомоги населенню [192, с. 194].

Таке розуміння юридичної клініки відповідає позиції О.М. Доброхотової, яка розкриває це поняття як особливу частину вищої юридичної освіти, що дозволяє свідомо та цілеспрямовано формувати у студентів навички професійної діяльності на основі організації такої форми навчання як керована викладачем практика надання правової допомоги малозабезпеченим особам. При цьому соціальна місія юридичної клініки – забезпечення доступу окремих категорій населення до права – дозволяє поєднати навчальну та виховну роботу, збагачує емпіричну базу наукової діяльності, яка безпосередньо формується студентами та викладачами у ході функціонування юридичної клініки [59, с. 27].

Як вид юридичного навчання, за якого студенти набувають практичних навичок під керівництвом викладачів через надання юридичних послуг населенню, вважають юридичну клініку В.В. Міщук та Є.М. Ключова [166, с. 90].

Однак, з 2007 р. розпочався поступовий відхід від безпосереднього ототожнення та вживання словосполучення «юридична клініка» як назви спеціальної дисципліни, інтегрованої в навчальний процес вищого навчального закладу у зв'язку із введенням спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики», існування якого було передбачене у згадуваному Типовому положенні [133, с. 127]. Разом із тим, в Україні й надалі існують виші, які використовують сполучення слів «юридична клініка» для назви відповідного спецкурсу [43, с. 7].

Свого часу популярним серед дослідників діяльності юридичних клінік був спосіб розуміння цієї правової категорії як освітнього закладу – самодостатнього освітнього інституту, включеного до системи навчання, та який функціонує переважно в межах вищих навчальних закладів юридичної спеціалізації, а також як форми практичного навчання, яка передбачає поєднання процесу практичної підготовки студентів та надання безоплатної правової допомоги певним категоріям населення [288, с. 9].

У 2009 р. А.О. Галай пропонував розглядати юридичну клініку як особливий механізм сприяння якості юридичної освіти, що має прояв у створенні для студентів можливості при навчанні практикуватися в юридичній професії, виконуючи аналітичну та безпосередньо правозахисну роботу [38, с. 16]. На думку вченого, юридична клініка є структурним підрозділом чи громадським формуванням юридичного вищого навчального закладу (факультету), яке створюється для практичного навчання студентів-юристів навичок майбутньої професії шляхом здійснення соціально-орієнтованої правозахисної діяльності та правової просвіти під керівництвом викладацького складу [47, с. 66].

На думку Голови Правління Всеукраїнської громадської організації «Асоціація юридичних клінік України» В.А. Єлова, юридична клініка – це навчання під час проходження практики, організоване на базі навчального закладу, у ході якого науковий, навчальний та практичний напрямки реалізуються у процесі спільної діяльності викладачів і студентів, створюючи при цьому новий вид взаємовідносин між ними [276, с. 41].

Ю.М. Савелова визначає юридичну клініку як структурний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює практичну підготовку студентів шляхом залучення їх до професійної юридичної практичної діяльності [249], а в розумінні І.Л. Бородіна та М.М. Новікова юридичні клініки – це студентські громадські центри безоплатної правової допомоги для захисту громадянських прав та інтересів малозабезпечених верств населення з отриманням практичних навичок студентами старших курсів через надання юридичних консультацій населенню [25, с. 20].

Стандартами юридичних клінік України передбачалося розуміти юридичну клініку як формування, створюване для правозахисної діяльності та правової просвіти, яке функціонує на базі вищого навчального закладу (III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право»), з ініціативи вищого навчального закладу (або громадської

організації у співпраці з навчальним закладом), до складу якого входять студенти, викладачі та фахівці-практики [264].

Такий підхід підтримує В.М. Кравчук, яка вважає під юридичною клінікою формування, що створене для практичного навчання студентів юридичних факультетів і здійснює правозахисну та правопросвітницьку діяльність на базі громадської організації у співпраці з вищим навчальним закладом. На її думку, більш доречним видається створення юридичних клінік не в структурі навчальних закладів, а з ініціативи і «під патронатом» правозахисних громадських організацій у співпраці з вищим навчальним закладом [118, с. 432].

Колектив викладачів Правової клініки юридичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету (Росія) розкриває цю категорію як місце, де студенти вищих навчальних закладів застосовують отримані знання та вміння на практиці (у реальних справах); як особливу, нетрадиційну на теперішній час для російської юридичної освіти форму професійної підготовки; не тільки як місце для проведення практики, але і як місце для подальшого навчання в стінах вищого навчального закладу, де практика – це завершальний етап цілісно-концептуальної програми клінічного практичного навчання (юридичної клінічної освіти) [171, с. 7].

А.Б. Гутніков під юридичною клінікою розуміє освітню програму, яка передбачає навчання студентів-юристів практичних навичок і професійних відносин, а також включає безкорисливу роботу студентів під керівництвом викладачів із надання правової допомоги особам, які не мають можливостей звернутися до інших суб'єктів надання такої допомоги [284, с. 8].

Авторський колектив посібника «Юридична клініка та сучасна юридична освіта в Росії» виокремлює інші, найбільш поширені, визначення цього поняття: 1) навчання студентів-юристів практичних навичок; 2) структурний підрозділ юридичного факультету чи інституту, який відповідає за практичне навчання; 3) громадська приймальня при юридичному факультеті, де студенти-юристи консультують громадян;

4) студентська юридична консультація; 5) практична діяльність студентів; 6) комплекс інтерактивних методик викладання, які спрямовано на вироблення практичних навичок [284, с. 8].

Таким чином, наведені дискусії з приводу розуміння поняття «юридична клініка» свідчать про відсутність теоретичних розробок правового статусу юридичних клінік як категорії, що відображає закріплене на нормативно-правовому рівні їх правове положення у суспільстві стосовно держави, її органів, інших осіб. Головне функціональне призначення такого статусу – правове забезпечення життєдіяльності юридичної клініки з метою вирішення поставлених перед нею завдань.

Чинне законодавство Української держави також не закріплює правовий статус юридичних клінік, а тому це поняття слід розглядати у світлі загальних теоретичних розробок про природу та значення правового статусу. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що більшість вчених-юристів одностайні у визначенні та характеристиці поняття «правовий статус особи», ототожнюючи його з юридично закріпленою сукупністю прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи (наприклад, М.І. Матузов, М.М. Марченко, С.О. Комаров та інші) [272, с. 26].

Деякі науковці вважають цю категорію частиною більш загального поняття «правове положення особи». Наприклад, М.В. Вітрук розуміє під правовим статусом особи систему юридичних прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особи в їх єдності, що є ядром, основою правового положення особи; іншими структурними елементами правового положення особи є громадянство та правосуб'єктність, юридичні гарантії та принципи, які визначають сутність та зміст статусу особи та його структурних елементів. Складова правового статусу – це не просто поняття, а модель, яка відображає складну структурну будову правового статусу особи, елементами якої є правові явища, за допомогою яких законодавець фіксує правовий стан особи в системі суспільних відносин. [34, с. 32]. На думку інших вчених, ці поняття є ідентичними, оскільки статус – це і є положення, стан кого-небудь

або чого-небудь (етимологічно і по суті вони співпадають), а тому спроби їх розмежування виглядають штучними.

Сутність юридичних клінік, яка проявляється у самій ідеї їх діяльності, також дозволяє вести мову про їх окремий правовий статус, у структурі якого можна виокремити: 1) поняття, цілі та завдання юридичної клініки; 2) права та обов'язки осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки, та гарантії їх реалізації; 3) організаційно-правова форма діяльності юридичної клініки; 4) принципи діяльності юридичної клініки; 5) юридична відповідальність осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки.

Без будь-яких сумнівів, юридична клініка в Україні являє собою певну організаційну структуру, де паралельно з викладанням традиційних дисциплін відбувається навчання студентів практичних навичок на підставі реальних («живих») справ і проблем.

На думку В.О. Сича, основою функціонування юридичних клінік є синтез інтересів: громадяни, що потребують правової допомоги та не можуть оплатити послуги адвоката, готові звернутися за порадою до студента, аспіранта чи молодого викладача – кваліфікованих правознавців. У свою чергу, студенти та науковці зацікавлені в отриманні практичних навичок, що сприятимуть у майбутньому їхньому працевлаштуванню і подальшій кар'єрі, а надання студентами безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення сприяє формуванню у студентів власних поглядів на юридичну професію, питання етичного характеру, що посилює ефективність роботи правової системи у цілому [253, с. 16]. Таким чином, основними цілями юридичної клініки є навчити студентів застосовувати набуту теорію на практиці і допомогти соціально незахищеним верствам населення [252, с. 286].

Наприклад, основними цілями діяльності юридичної клініки при юридичному факультеті Львівської комерційної академії є: 1) забезпечення рівних можливостей правового захисту усім громадянам шляхом надання безоплатної правової допомоги, утвердження в Україні принципу

верховенства права; 2) запровадження методів практичної юридичної освіти, формування у майбутніх юристів навичок самостійної практичної роботи, підвищення рівня їхньої кваліфікації; 3) правова освіта населення, підвищення у громадян рівня правової культури та правосвідомості. Всі наведені вище цілі є рівнозначними, і для успішної діяльності юридичної клініки не можна нехтувати жодною з них [49, с. 7].

На думку А.В. Паршкова та І.М. Смірної, цілями діяльності юридичної клініки є: 1) соціально-орієнтовані (участь у вирішенні соціальних проблем суспільства шляхом надання безоплатної правової допомоги соціально незахищеним групам населення, участь у нормотворчій роботі, надання правової допомоги державним та муніципальним органам влади та місцевого самоврядування, проведення роботи з підвищення правової культури громадян); 2) професійно-орієнтовані (вироблення та удосконалення у курсантів, слухачів, студентів, аспірантів професійних навичок юриста, закріплення на практиці навичок, отриманих у результаті теоретичної підготовки, виховання у них почуття професійної відповідальності за виконану роботу, удосконалення форм та методів їх навчання); 3) науково-орієнтовані (підготовка методичних посібників та інших публікацій з питань практичної юридичної освіти, розвиток міжуніверситетського, міжрегіонального та міжнародного співробітництва з освітніми установами) [197, с. 13].

Т.А. Зикіна виокремлює три групи цілей, які ставлять перед собою юридичні клініки в рамках основних напрямків діяльності: освітні, соціальні тощо. До освітніх цілей діяльності юридичної клініки вона відносить: 1) поєднання юридичної науки та викладання з юридичною практикою для подолання в навчальному процесі розриву між теоретичною юридичною освітою та юридичною практикою; 2) навчання студентів навичок організації та ведення юридичної роботи; 3) забезпечення студентам умов для поглибленого вивчення окремих навчальних дисциплін, а також правової культури, основ юридичної етики та професійної відповідальності;

4) розробку та використання нових курсів, методичних рекомендацій та активних методів викладання юридичних дисциплін; 5) підвищення рівня професійної юридичної освіти за допомогою створення методики клінічної освіти та її впровадження в освітні програми; 6) створення робочих місць для проходження студентами практики, передбаченої навчальними планами; 7) підтримку та проведення наукових досліджень у сфері юридичної освіти; 8) розробку технологій передачі студентам досвіду від практикуючих викладачів; 9) зміцнення престижу юридичної професії; 10) формування твердих етичних переконань, розуміння гуманізму професії юриста, розвиток філософії юриста; 11) правильне розуміння студентами того, що означає – бути юристом.

Соціальними цілями діяльності юридичної клініки, на її думку, є:

- 1) надання кваліфікованої правової допомоги малозабезпеченим громадянам;
- 2) представлення інтересів особи, якій надається правова допомога, в органах державної влади, місцевого самоврядування, інших організаціях, суді;
- 3) створення освітніх програм для окремих категорій малозабезпеченого населення;
- 4) сприяння в реалізації прав і свобод людини та громадянина;
- 5) підвищення рівня правової культури, правосвідомості та юридичної грамотності населення регіону;
- 6) розробка рекомендацій щодо удосконалення правової системи;
- 7) допомога державним та громадським організаціям у підготовці правових актів;
- 8) надання безоплатної правової допомоги неприбутковим організаціям;
- 9) соціалізація студентів.

До інших цілей діяльності юридичної клініки, як вважає цей вчений, належать:

- 1) організація та проведення семінарів, конференцій, круглих столів за галузями права, які є провідними у спеціалізації юридичних клінік;
- 2) проведення виїзних студентських консультацій;
- 3) розвиток міжрегіонального та міжнародного співробітництва юридичної клініки, факультету, обмін студентами, аспірантами, викладачами;
- 4) розширення співпраці з навчальними установами, правоохоронними органами та іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, неурядовими

організаціями; 5) співпраця із засобами масової інформації; 6) співробітництво з правозахисними організаціями [188, с. 17].

Доволі часто терміни «юридична клініка», «студентська юридична приймальня» та «благодійна юридична консультація» розглядаються як тотожні поняття, оскільки існує думка, що достатньо залучити студентів до надання правової допомоги і юридична клініка – в дії. З огляду на це багато громадських організацій та інших об'єднань громадян (у тому числі, політичних партій) в Росії заявляють про наявність у їх структурі юридичних клінік. Однак, оскільки про юридичну клініку можна говорити як про форму освітнього процесу, то далеко не кожна приймальня для громадян за участі студентів може вважатися клінікою. Це є можливим лише у тому разі, якщо в такій приймальні буде представлено компонент навчання – вибудувані методики викладання, відпрацьовані форми контролю досвідчених юристів за починаючими тощо [174, с. 109].

Крім того, діяльність безоплатних юридичних консультацій при політичних партіях (як і при громадських приймальнях народних депутатів) має ще один суттєвий недолік – вони надають правову допомогу протягом обмеженого періоду часу, який переважно співпадає з передвиборчою агітацією. Такі юридичні клініки розпочинають свою роботу з початком виборчого процесу та припиняють із його завершенням, а тому їх правозахисна діяльність є малоефективною та короткотривалою у разі, якщо партія або кандидат не досягли необхідного результату на виборах [49, с. 10].

Як випливає з пункту 2.1 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, мета юридичних клінік полягає у: 1) підвищенні рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей; 2) забезпеченні доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги; 3) формуванні правової культури громадян; 4) підготовці та навчанні студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості та людської гідності; 5) розширенні співробітництва вищих навчальних закладів, що здійснюють

підготовку фахівців-юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади та місцевого самоврядування, з іншими установами та організаціями; 6) впровадженні в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг. Згідно з пунктом 2.2 цього положення до основних завдань юридичних клінік належать: 1) надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом; 2) створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики; 3) надання громадянам малозабезпечених верств населення суспільства безоплатних юридичних консультацій; 4) проведення заходів з правової освіти населення; 5) забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності; 6) створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян [220].

На думку В.С. Бігуна, юридична (правнича) клініка – це спеціальна установа, що надає правову допомогу зазвичай малозабезпеченим особам та/або проводить науково-дослідну роботу; та, водночас, – форма навчання майбутніх правників професійних знань і навичок, здійснювана під керівництвом наставника-юриста в такій установі. У зв'язку із цим, юридична клініка виконує навчальну (поєднання теорії і практики, вироблення навичок: професійного спілкування, консультування, написання документів тощо), соціальну (задоволення потреб соціуму в юридичній інформації та обслуговуванні, підвищення професійної відповідальності юриста у здійсненні соціальної справедливості), науково-дослідну (проведення досліджень), благодійницьку (діє *pro bono* – надання безоплатних юридичних послуг) та інші функції [24, с. 70].

Н.С. Дубчак відзначає наявність трьох основних функцій юридичних клінік, а саме: 1) правозахисної функції (полягає у наданні безоплатної

первинної та вторинної правової допомоги особам, які звертаються за нею); 2) функції правової просвіти (полягає у правовій освіті населення через консультації, роз'яснення, лекції, випуск літератури тощо); 3) навчально-формуючої функції (включає в себе дві складові: з одного боку, створення умов на базі юридичної клініки для професійної практики студентів, набуття перших навичок практичної діяльності, а з іншого – робота студента в юридичній клініці формує у нього високу громадянську позицію, моральність, соціальну відповідальність, співчуття до ближнього та інші якості) [47, с. 68]. А.О. Галай вважає найбільш значимою третю функцію, оскільки юридичні клініки при вищих навчальних закладах створюються для навчання студентів, а інші завдання виокремлює як похідні від цієї функції [47, с. 69].

Юридична клініка Львівського державного університету внутрішніх справ також виконує три функції: 1) правоосвітню (навчання в юридичній клініці здійснюється пасивними, активними та інтерактивними методами); 2) правозахисну (надання юридичних консультацій, представництво інтересів громадян у судах, підготовка проектів договорів та інших документів, довідок з юридичних питань, методична допомога в отриманні ліцензій, патентів, дозволів тощо; постійне правове обслуговування фізичних та юридичних осіб); 3) превентивну (полягає у боротьбі з правовим нігілізмом та проведенні заходів щодо підвищення правової культури населення шляхом організації правових шкіл та всеобучів, конференцій та круглих столів) [105, с. 23].

Л.С. Шевченко дотримується думки, що діяльність юридичної клініки здійснюється за двома основними напрямками: 1) за освітнім – надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом, створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики, забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого

самоврядування з питань їх діяльності; 2) за соціальним – надання громадянам малозабезпечених верств населення суспільства безоплатних юридичних консультацій, проведення заходів з правової освіти населення [276, с. 53].

Як уже зазначалося, термін «юридична клініка» чітко і лаконічно передає сутність діяльності цього закладу – допомагати людям і одночасно вчитися самим [288, с. 10], а пристосовуючи поняття «клініка» до сфери юридичного обслуговування, вчені віднайшли чимало схожих ознак із клінікою медичною. По-перше, обидва заклади лікують: перший – від фізичних та психічних хвороб, другий – від недостатньої правової освіти. По-друге, як у медичних, так і в юридичних клініках здійснюється викладацька та науково-дослідна діяльність. По-третє, втручання здійснюється оперативно, цілеспрямовано та об'єктивно. По-четверте, у цих клініках здійснюється правовиховна (в медичних – на базі медичного права), просвітницька та обслуговуюча функції. По-п'яте, обидві клініки мають або бюджетне, або позабюджетне фінансування [25, с. 20].

Ще один термін, що часто використовується поряд із поняттям «юридична клініка» – це «pro bono» або «pro bono publico» (з латини – «благо», «заради добра», «заради суспільного блага») [166, с. 8]. Таке доповнення має на меті підкреслити одне з головних завдань існування юридичних клінік як інституту громадянського суспільства – надання реальної правової допомоги найменш забезпеченим верствам населення [289, с. 7]. Саме соціальна спрямованість юридичних клінік є конкретним внеском юридичної спільноти у справу формування справжнього громадянського суспільства та правової держави [128, с. 62]. Крім того, ця назва-гасло багатьох юридичних клінік України виправдовує себе і звучить на теперішній час як горда відповідь багатьом скептикам, які не вірили в успішний розвиток цього напрямку правозахисної та освітньої діяльності [49, с. 5].

З огляду на це, А.О. Галай робить висновки про хибність бачення юридичних клінік лише як традиційних структурних підрозділів вищого навчального закладу, оскільки з аналізу сутнісних положень їх діяльності вбачається наявність проявів, притаманних інститутам громадянського суспільства [39, с. 117].

Про два основних завдання, які вирішуються у процесі діяльності юридичної клініки – допомога малозабезпеченим і виховання (соціальна функція) та поглиблення професійних здібностей майбутніх юристів (навчальна функція) стверджує і засновник юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» академік С.В. Ківалов [95, с. 8]

Враховуючи відсутність будь-яких складностей в етимології вищезазначених дефініцій, можна стверджувати однозначно, що категорія «освітнє» завжди свідчить про наявність відношення до освіти, про те, що поширює освіту, знання, а термін «соціальне» ототожнюється із суспільним, громадським; тим, що характеризує пов'язаність із життям і стосунками людей у суспільстві [30, с. 1360].

З огляду на вищезазначене вважаємо, що закріплене на підзаконному нормативно-правовому рівні в Україні визначення юридичної клініки не цілком відображає сутність цього поняття, оскільки в ньому вбачається лише освітній компонент діяльності [276, с. 42], а соціальна значущість появи та існування цих інститутів дійсно розвинутого громадянського суспільства у дефініції свого вираження не знайшла [137, с. 55].

Безперечно, юридична клініка як форма практичного навчання передбачає поєднання процесу практичної підготовки студентів та надання безоплатної правової допомоги певним категоріям населення. Навчальні цілі діяльності юридичної клініки часто визначаються як розвиток деяких навичок професії юриста (наприклад, проведення інтерв'ювання з клієнтом, надання порад, проведення переговорів), навичок з письмового та усного викладу своєї позиції, аналітичних здібностей (обрання рішення проблеми, формування гіпотез та їх перевірка) тощо [78, с. 3; 79, с. 5]. З іншого боку, у

кожному суспільстві є певна частина населення, яка не може собі дозволити оплатити професійну юридичну консультацію, а тому студенти, які працюють в юридичних клініках, здатні частково задовольнити ці потреби (особливо у тих справах, рівень складності яких не вимагає участі досвідченого юриста). Ці дві головні цілі юридичної клініки часто перетинаються, як правило, доповнюючи одна одну, а інколи конкуруючи між собою [170, с. 321]. Більше того, якщо звернутися до історії появи та становлення перших юридичних клінік у світі, то, на відміну від європейської моделі юридичних клінік, де питання практичної підготовки юристів є пріоритетним, юридичні клініки на зразок американського варіанту існували, у першу чергу, для задоволення потреб населення в безоплатній правовій допомозі, а вже лише потім – з навчальною метою [137, с. 57; 286, с. 4].

У зв'язку із цим, не можна погодитись із запропонованим Ю.О. Фігель визначенням «юридичної клініки» як освітнього закладу, в якому застосовується спеціальний метод навчання студентів юридичних спеціальностей, що базується на формуванні вмінь реалізації набутих теоретичних знань на практиці, надання при цьому безоплатної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення [276, с. 43]. Через наявність кризових явищ в економічному та соціальному житті Української держави, вітчизняні юридичні клініки утворювалися не лише з метою формування у студентів поваги до принципів верховенства права, справедливості та людської гідності, набуття ними практичних навичок професії юриста, проведення правової просвіти населення, але також і для надання безоплатної правової допомоги особам, які її потребують. Як слушно відзначає Л.І. Кормич, своєю діяльністю юридичні клініки вирішують одразу два завдання – надання соціальної спрямованості професійній роботі юриста та набуття професійних навичок майбутніми спеціалістами [114, с. 5; 115, с. 27].

Як уявляється, призначення юридичної клініки полягає у переслідуванні двох основних цілей: освітньої (набуття студентами практичних навичок у процесі надання правової допомоги) та соціальної (надання такої допомоги на безоплатній основі тим, хто не може звернутися за платними правовими послугами). При цьому, освітня ціль діяльності юридичної клініки є головною, що зумовлено причинами (передумовами) зародження самої ідеї використання юридичних клінік у навчальному процесі підготовки юристів.

Саме здатність юридичної клініки виконувати вищевказані основні завдання, разом із дотриманням установлених принципів їх роботи, наявністю правового регулювання, належним інформаційним, матеріально-технічним, фінансовим, документальним та кадровим забезпеченням функціонуванням свідчить про оптимальну модель діяльності юридичної клініки, обрану її засновниками чи керівниками.

Усі існуючі в Україні юридичні клініки є унікальними у своєму роді та неподібними до інших клінік за багатьма факторами. Більше того, навіть в рамках одного вищого навчального закладу існуючі при відокремлених структурних підрозділах юридичні клініки можуть значно відрізнятися одна від одної за порядком створення, джерелами підтримання діяльності, організацією внутрішніх відносин, структурою тощо (наприклад, юридичні клініки при Національному університеті «Одеська юридична академія» та Миколаївському інституті права, Сімферопольському економіко-правовому факультеті, Черкаському факультеті цього навчального закладу).

Відмінності юридичних клінік за вищеперерахованими та деякими іншими критеріями дозволяє вести мову про їх різні організаційно-правові форми діяльності. Так, стандартами юридичних клінік України, прийнятих Асоціацією юридичних клінік України, було передбачено лише дві організаційно-правові форми діяльності юридичних клінік: 1) у вигляді структурного підрозділу юридичного вищого навчального закладу чи

факультету; 2) як формування при юридичному вищому навчальному закладі чи факультеті.

У той же час, аналіз анкетних даних юридичних клінік – членів Асоціації юридичних клінік України дозволяє нам говорити про значно ширший спектр організаційно-правових форм діяльності юридичних клінік. Зокрема, А.О. Галай виокремлює такі організаційно-правові форми юридичних клінік: 1) структурний підрозділ вищого навчального закладу; 2) громадський підрозділ вищого навчального закладу; 3) організація студентської ініціативи та самоврядування; 4) форма співпраці недержавної правозахисної організації з вищим навчальним закладом; 5) тимчасове утворення конкретного проекту; 6) інші форми.

При цьому, юридичні клініки, які є тимчасовими утвореннями якогось конкретного проекту громадського об'єднання, благодійної організації чи інших юридичних осіб приватного права, не можна використовувати як бази для проходження практики студентами вищих навчальних закладів, а надання безоплатної правової допомоги в таких клініках не матиме постійного характеру та буде короткостроковим у часі; їх правове регулювання діяльності як таке є відсутнім. Юридична клініка у формі співпраці недержавної правозахисної організації з вищим навчальним закладом також не використовуватиметься як база для проведення практики студентів. Діяльність юридичної клініки як організації студентської ініціативи та самоврядування не здатна організувати навчальний процес, не може розраховувати на належне матеріально-технічне та фінансове забезпечення з боку вищого навчального закладу чи недержавної правозахисної організації, а також не в змозі забезпечити своє функціонування з дотриманням відповідних принципів діяльності юридичних клінік (зокрема, принципу компетентності та професіоналізму). Громадський підрозділ вищого навчального закладу «Юридична клініка» також не матиме належного матеріально-технічного та фінансового забезпечення, а в першу чергу – мотивованого персоналу співробітників

правозахисної організації з вищим навчальним закладом	+	-	+	+	+	+	-	+	+
тимчасове утворення конкретного проекту	+	-	-	+	-	+	+	+	+

Таблиця № 1

Крім того, така організаційно-правова форма діяльності юридичної клініки знайшла своє відображення у нещодавно прийнятій новій редакції Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. Так, згідно з положеннями частини сьомої статті 33 цього Закону юридичні клініки можуть бути структурними підрозділами вищого навчального закладу [207].

Правовий статус юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів України юридичного профілю розкривається також за допомогою системи принципів – основних ідей та базових положень, які закріплено нормативно та покладено в основу їх функціонування. Принципи (лат. – основа, початок) – вихідні положення певної теорії, діяльності, які розвиваються та удосконалюються з розвитком суспільства, з урахуванням потреб політичних та соціально-економічних перетворень. На сучасному етапі розвитку Української держави суворе дотримання, подальше удосконалення та відображення на законодавчому рівні повноти вираження та дії принципів діяльності юридичних клінік є важливою гарантією не лише їх успішного функціонування, але й забезпечення права людини на правову допомогу.

Як зазначалося у попередньому підрозділі, за весь час свого існування юридичні клініки в Україні пройшли складний шлях становлення та розвитку – від відвертого неприйняття до їх загального схвалення та державної підтримки. Згідно з Типовим положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу України юридичні клініки повинні діяти на принципах поваги до права, справедливості, людської гідності, спрямованості на захист

прав і свобод людини, гуманізму, законності та верховенства права, об'єктивності, безоплатності надання правової допомоги, конфіденційності, компетентності та сумлінності [220].

У розробленій протягом 2003–2005 рр. представниками юридичного клінічного руху організаційно-правовій базі значної уваги приділялося основам діяльності юридичних клінік. Так, згідно з положеннями Стандартів юридичних клінік України та Етичного кодексу юридичної клініки в Україні, їх діяльність базується на принципах: 1) законності (у своїй діяльності учасники юридичної клініки мають діяти у цілковитій відповідності до чинного законодавства); 2) гуманізму (діяльність учасників юридичних клінік має будуватися на засадах поваги, доброзичливості, розуміння до проблем клієнта та взаєморозуміння); 3) незалежності (виконуючи доручення клієнта консультанти та інші співробітники юридичної клініки повинні керуватися лише законом, вказівками керівника та кураторів юридичної клініки, а також власним уявленням про оптимальний варіант вирішення справи); 4) конфіденційності (інформація, отримана консультантом від клієнта, а також про клієнта (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використана лише у навчальних цілях); 5) пріоритету інтересів клієнта (у своїй діяльності учасники юридичної клініки повинні виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами інших осіб); 6) повного інформування клієнта про правила роботи юридичної клініки (учасники юридичної клініки при прийнятті доручення від клієнта повинні повною мірою та у доступній для розуміння клієнтом формі проінформувати його про правила роботи юридичної клініки, клієнт повинен мати можливість ознайомитись з такими правилами самостійно); 7) компетентності та професіоналізму (консультант та інші співробітники юридичної клініки зобов'язані надавати правову допомогу компетентно та добросовісно, зі знанням відповідних норм права, найбільш повним урахуванням усіх обставин, що стосуються виконання доручення клієнта, та можливих

наслідків такого виконання); 8) неприпустимості представництва клієнтів із суперечливими інтересами (не допускається ведення клінікою справ клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими, або з високим ступенем вірогідності можуть стати такими, а також справ, в яких опонентом клієнта є вищий навчальний заклад чи факультет, при якому функціонує клініка, або громадська організація – засновник юридичної клініки); 9) безоплатності (за надання правової допомоги учасники юридичної клініки не вправі отримувати матеріальної вигоди); 10) чесності та порядності (консультант та інші співробітники юридичної клініки повинні у своїй діяльності та приватному житті бути чесними та порядними) [264].

На думку А.В. Паршкова та І.М. Смірної, в основі організації та діяльності юридичної клініки лежать такі принципи: 1) законності; 2) пріоритету захисту прав і свобод людини; 3) відкритості та неупередженості; 4) конфіденційності довіреної клієнтом інформації; 5) професійного та відповідального виконання прийнятих на себе обов'язків [197, с. 13].

Авторський колектив навчального посібника «Юридична клініка» виокремлює такі основні вихідні поняття (принципи) функціонування юридичних клінік: 1) законність (полягає у тому, що студент, навчаючись та надаючи правову допомогу, привчається до необхідності дотримуватися букви закону у кожній життєвій ситуації, а особливо у сфері юриспруденції); 2) безоплатність (правова допомога надається переважно найменш захищеним верствам населення, а тому вона має бути безоплатною); 3) гуманізм (вміння розуміти проблеми клієнтів, виявляти до них свою небайдужість, бажання допомогти, а часом, і висловити співчуття); 4) добровільність (усі без винятку особи, задіяні в роботі юридичної клініки, роблять це абсолютно добровільно та свідомо, а сама ідея юридичної клінічної освіти покликана створити для всіх сторін вигідні умови співпраці); 5) рівноправність (студенти, які працюють в юридичній клініці, є абсолютно рівноправними між собою щодо реалізації свого права на отримання знань,

вирішення юридичних питань на практиці) [288, с. 14]. Таку позицію щодо переліку обов'язкових принципів, на яких базується діяльність будь-якої юридичної клініки, поділяє І.І. Сенчак [250, с. 5].

За своїм змістом діяльність юридичних клінік максимально наближена до діяльності адвокатів, а тому на працівників юридичних клінік мають поширюватися основні принципи етики, які застосовуються у правозахисній діяльності, а саме: 1) незалежності (максимальна незалежність консультанта та інших співробітників юридичної клініки у виконанні своїх прав та обов'язків, що передбачає їх свободу від будь-якого протиправного впливу, тиску чи втручання в діяльність); 2) дотримання законності (у своїй діяльності учасник юридичної клініки зобов'язаний дотримуватися вимог чинного законодавства України); 3) конфіденційності (дотримання цього принципу є необхідною умовою довірчих відносин між співробітником клініки та клієнтом); 4) компетентності та добросовісності (студенти-консультанти мають постійно працювати над удосконаленням своїх знань і професійної майстерності, володіти інформацією про наявні зміни в законодавстві). Крім того, в юридичній клініці мають пропагуватися принципи домінантності інтересів клієнта, неприпустимості представництва клієнтів із суперечливими інтересами, поваги до діяльності юридичних клінік, культури поведінки.

Певною мірою вищезазначену позицію поділяє і колектив співробітників юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», які пропонують вважати діяльність студентів-клініцистів та співробітників юридичної клініки безвідплатним соціальним внеском студентської та юридичної спільноти України, спрямованим на усунення прогалин у доступі малозабезпечених верств населення до безоплатної правової допомоги. З огляду на це, при наданні правової допомоги діяльність студентів-клініцистів та співробітників юридичної клініки має базуватися на принципах:

1) поваги до права, справедливості та людської гідності – у своїй діяльності студенти-клініцисти та співробітники юридичної клініки повинні використовувати лише правові засоби вирішення проблеми відвідувачів юридичної клініки, з метою відновлення рівноваги права та з усвідомленням про особливу цінність та значимість людей як особистостей;

2) спрямованості на захист прав і свобод людини – діяльність студентів-клініцистів та співробітників юридичної клініки має бути спрямованою виключно на реалізацію, захист та відновлення прав, свобод та інтересів відвідувачів юридичної клініки;

3) гуманізму – діяльність студентів-клініцистів та співробітників юридичної клініки має будуватися на засадах поваги, доброзичливості, розуміння до проблем відвідувача та взаєморозуміння;

4) законності – у своїй діяльності студенти-клініцисти та співробітники юридичної клініки мають діяти у строгій відповідності до положень чинного законодавства України;

5) об'єктивності – вирішення правового питання відвідувача юридичної клініки має відбуватися відсторонено, незважаючи на особисті уподобання чи вигоду;

6) безоплатності надання правової допомоги – за надання правової допомоги студенти-клініцисти та співробітники юридичної клініки не вправі отримувати будь-яких коштів, матеріальної чи іншої вигоди;

7) конфіденційності – інформація, отримана студентами-клініцистами та співробітниками юридичної клініки від відвідувача юридичної клініки, а також про відвідувача (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використана лише у навчальних цілях та з його письмового дозволу;

8) компетентності та професіоналізму – консультант та інші співробітники юридичної клініки зобов'язані надавати правову допомогу компетентно та добросовісно, зі знанням відповідних норм права, найбільш

повним урахуванням усіх обставин, що стосуються вирішення проблеми відвідувача юридичної клініки, та можливих наслідків такого виконання.

Ще одним з основних принципів функціонування цієї юридичної клініки є принцип «pro bono», який полягає у спрямованості діяльності студентів-клініцистів не лише в інтересах конкретних осіб, але й суспільства в цілому. За своїм характером цей принцип відповідає принципові соціальної справедливості у правозастосовній діяльності державних органів та посадових осіб, про який згадує М.М. Марченко [158, с. 687].

А.О. Галай вважає доцільним розглядати дві групи принципів діяльності юридичних клінік: 1) загальні, до яких належать ті принципи, які передбачено Стандартами юридичних клінік України; 2) організаційні (добровільність і добротність діяльності, спільність інтересів та рівність прав її учасників, єдиноначальне керування за умови самоврядування та демократизму в управлінні, відповідальність за прийняті рішення, поєднання сформульованих державою завдань та свободи вибору напрямів своєї діяльності, пріоритет навчальних цілей над соціально-орієнтованими) [39, с. 117].

На думку М.С. Поліщук та І.С. Неваленної, для формування чіткого уявлення про систему цих принципів сферу функціонування юридичної клініки слід поділити на три напрямки: 1) виконання основних завдань; 2) внутрішня організація роботи; 3) зовнішнє співіснування. У першому напрямку виокремлюються принципи роботи з клієнтами (повного інформування клієнта про правила роботи юридичної клініки та надання якісної допомоги) та принципи роботи зі студентами (прийняття студентів до юридичної клініки на основі конкурсного відбору та практичної реалізації знань). Другий напрямок являють собою принципи взаємодії консультанта з консультантом (доступу студентів-клініцистів до справ юридичної клініки та безперервного ведення справи) та принципи взаємодії консультанта з куратором (звітності та нагляду). Третій напрямок функціонування юридичної клініки пов'язаний із співробітництвом з іншими юридичними

клініками вищих навчальних закладів України та за межами держави, а також співпрацею з представниками державних і недержавних органів та організацій [200; 173, с. 127].

Колектив навчального посібника «Організаційна та управлінська модель юридичної клініки в Україні: забезпечення якісного функціонування» називає також принципи відбору персоналу юридичної клініки: 1) добровільність (полягає у відсутності жодних ознак примусу щодо бажання особи працювати в юридичній клініці); 2) вільний доступ до роботи в юридичній клініці (кожна особа, яка виявила бажання працювати в юридичній клініці, має можливість цей намір реалізувати, а юридична клініка має створити умови для цього); 3) організаційно-управлінська доцільність (дозволяє керівництву юридичної клініки визначати потреби організації у персоналі, планувати його підбір та ускладнювати умови відбору за наявності надмірної кількості кандидатів); 4) конкурсність (використання конкурсного відбору для обґрунтованого підбору персоналу до організації або на керівні посади) [41, с. 125].

Згідно з положеннями статті 5 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», державна політика у сфері надання безоплатної правової допомоги ґрунтується на принципах верховенства права, законності, доступності безоплатної правової допомоги, забезпечення якості безоплатної правової допомоги, гарантування державного фінансування. Зокрема, принцип верховенства права означає, що надання безоплатної правової допомоги є обов'язком держави незалежно від закріплення механізмів його реалізації в законах чи інших нормативно-правових актах України. Законність у сфері надання безоплатної правової допомоги означає, що її надання в Україні є можливим виключно на засадах, передбачених Конституцією України, законами та міжнародними договорами України. Доступність безоплатної правової допомоги означає гарантування державою доступу до безоплатної первинної і вторинної правової допомоги кожній особі, яка має на неї право відповідно до Конституції України та норм

законів [84, с. 15]. Названі принципи повною мірою відповідають принципам діяльності юридичних клінік у сфері надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення, що є однією з підстав визнання за ними статусу суб'єктів надання такої допомоги на законодавчому рівні.

Таким чином, різноманіття принципів діяльності юридичних клінік, визначених як на нормативному, так і на доктринальному рівнях, дозволяє здійснити їх поділ на дві основні групи: загальні та спеціальні [143, с. 19].

До групи загальних принципів діяльності юридичних клінік слід віднести такі основні засади, які визначають особливості їх правового статусу, а саме: 1) конкурсний відбір студентів-клініцистів в юридичну клініку; 2) добровільність участі студентів у наданні правових послуг; 3) рівноправність студентів під час діяльності в юридичній клініці; 4) інформування відвідувачів юридичної клініки про правила роботи та особливості надання безоплатної правової допомоги; 5) звітність студентів-консультантів перед керівництвом юридичної клініки; 6) нагляд за якістю правових послуг в юридичній клініці з боку кураторів; 7) відповідальність кураторів юридичної клініки за надану студентами-клініцистами некваліфіковану правову допомогу. До групи спеціальних принципів діяльності юридичних клінік можна віднести ті принципи, які є характерними для юридичної клініки як суб'єкта надання безоплатної правової допомоги: 1) поваги до права, справедливості, людської гідності; 2) спрямованості на захист прав і свобод людини; 3) гуманізму; 4) законності; 5) верховенства права; 6) об'єктивності; 7) безоплатності надання правової допомоги; 8) конфіденційності; 9) компетентності та сумлінності.

Що стосується питання про правову відповідальність в юридичній клініці у разі надання відвідувачеві юридичної клініки некваліфікованої (неякісної) правової допомоги, то на теперішній час в науковій доктрині запропоновано два основні підходи до розв'язання цієї проблеми. Згідно з першим підходом правову відповідальність за неякісну правову допомогу в юридичній клініці несе вищий навчальний заклад, у структурі якого така

клініка функціонує, а згідно з другим – безпосередньо куратор юридичної клініки, яким було погоджено цю консультацію. При цьому усі вчені, хто досліджував цю проблематику, є одноставними в тому, що студенти-клініцисти не мають нести ніякої відповідальності за надану ними в юридичній клініці неякісну правову послугу за умови, що таку послугу було належним чином перевірено (погоджено) куратором. Що стосується розміру матеріальної шкоди, завданої неякісною правовою допомогою в юридичній клініці, то згідно з частиною другою статті 906 Цивільного кодексу України розмір збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлено договором.

Саме тому під поняттям «юридична клініка» слід розуміти структурний підрозділ вищого навчального закладу України III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право», який утворено як базу для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів шляхом їх безпосереднього залучення до надання безоплатної правової допомоги населенню [132, с. 164]. Таке визначення «юридичної клініки» найкраще розкриває структурні елементи її правового статусу (цілі, завдання, організаційно-правову форму діяльності) та запропоновано у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 р.), підготовленому до розгляду Верховною Радою України у другому читанні [234].

1.3. Види юридичних клінік в Україні

Сучасний етап розвитку юридичних клінік в Україні вимагає розробки ефективної теоретико-методологічної бази для їх більш

ефективного використання в системі вищої юридичної освіти та дієвих механізмів забезпечення їх діяльності з надання якісних (кваліфікованих) правових послуг у рамках державної системи безоплатної правової допомоги. Заслужують на увагу вивчення, аналіз та узагальнення досвіду функціонування юридичних клінік при найбільш провідних вищих юридичних навчальних закладах Української держави, керівництво яких протягом останнього десятиліття не лише зміцнило організаційну та матеріально-технічну базу діяльності цих унікальних структурних підрозділів, але й включило відповідні спецкурси з основ юридичної клінічної практики до навчальних планів підготовки фахівців за спеціальностями «Правознавство», «Правоохоронна діяльність» та «Міжнародне право».

Класифікація існуючих в Україні юридичних клінік не лише дає змогу систематизувати їх за різними ознаками, виокремити слабкі та сильні сторони у їх функціонуванні, але й визначити пріоритети в удосконаленні організації їх діяльності як бази навчання студентів практичних навичок та як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. У свою чергу, відсутність науково обгрунтованої класифікації юридичних клінік гальмує подальше удосконалення теоретичних засад їх правоосвітньої та правозахисної діяльності, формування методологічних основ для їх ефективного включення до навчального процесу вишів як бази набуття студентами практичних навичок, проходження ними навчальної та інших видів практики, а також ускладнює процеси розробки нормативно-правових та інших внутрішніх актів з організації їх діяльності як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі пропонуються різні широкоформатні та різновекторні підходи до визначення окремих видів (класифікації) юридичних клінік.

С.І. Молібог за національними особливостями виокремлює такі види юридичних клінік: 1) класична юридична клініка – програма або заклад,

створений на базі вищого навчального закладу для практичного навчання студентів-правників і надання правової допомоги малозабезпеченим особам (США, Канада, Німеччина, Україна та ін.); 2) бюро правової допомоги – юридичні клініки державного фінансування, які надають безоплатну правову допомогу громадянам із низьким рівнем доходів (Нідерланди); 3) громадянські консультативні бюро – утримувані урядом заклади, що надають кожній зацікавленій особі інформацію юридичного характеру (Велика Британія); 4) юридичні приймальні – російський аналог класичної юридичної клініки, в якій акцент робиться на наданні правової допомоги (Російська Федерація); 5) юридична клініка на базі суду при кафедрі вищого навчального закладу – заклад, в якому прийом громадян здійснюють студенти старших курсів, одночасно переймаючи досвід як викладачів університету, так і професійних суддів (Російська Федерація) [288, с. 34].

Залежно від співвідношення впливу на роботу юридичної клініки кураторів (викладачів, юристів) та студентів цей вчений виокремлює три відносно різні моделі юридичних клінік з умовними назвами «студентська», «професійна» та «універсальна». Студентська юридична клініка передбачає більший рівень самостійності студентів під час заснування та безпосередньої роботи, а її характерними рисами є: 1) зацікавленість у роботі такої організації у першу чергу студентів; 2) можливість реалізації повною мірою студентської ініціативи та ентузіазму; 3) достатньо високий рівень професійності студентів старших курсів; 4) можливість самостійного більш гнучкого пошуку фінансування; 5) низький рівень витрат на оплату праці штатних працівників. Створення професійної юридичної клініки передбачає наявність колективу професійних, оплачуваних кураторів, що працюють в юридичній клініці на постійній основі: читають клінічний курс, ведуть тренінги, здійснюють керівництво і контролюють роботу студентів, а характерними рисами такої клініки є: 1) якісно вищий рівень підготовки керівного складу; 2) наявність гарантій професійної правової підтримки для студентів-консультантів; 3) набагато кращі умови фінансування;

4) гарантований «патронат» навчального закладу; 5) тісне співробітництво з незалежними організаціями, які безпосередньо зайняті у сфері надання юридичних послуг. Універсальна юридична клініка є компромісом між першими двома моделями та передбачає збалансування ролі студентів і кураторів у діяльності юридичної клініки, а її характерними рисами є: 1) керівництво здійснюється спільно студентами та викладачами; 2) студенти за певних умов можуть більш самостійно надавати правову допомогу; 3) зберігаються тісні контакти з керівництвом вищого навчального закладу; 4) викладачі у межах своїх повноважень займаються переважно лише допомогою студентам у їх самостійній діяльності [288, с. 49–52].

Автори навчального посібника «Юридична клініка» поділяють юридичні клініки залежно від методів роботи з клієнтами (на ті, що безпосередньо працюють, та ті, що не працюють з клієнтами), від порядку створення та діяльності (які створено при вищому навчальному закладі чи на його базі, та які працюють відокремлено), а також від спеціалізації (на спеціалізовані та неспеціалізовані юридичні клініки). При цьому, за відсутності будь-якої спеціалізації робота юридичної клініки проводиться в усіх напрямках правової допомоги, а спеціалізовані займаються розглядом і вивченням певних категорій справ [166, с. 9].

А.О. Галай вважає за доцільне здійснювати класифікацію юридичних клінік за організаційно-правовою формою, за напрямками діяльності та за їх місцем у наданні безоплатної правової допомоги. За організаційно-правовою формою цей дослідник виокремлює такі юридичні клініки: 1) структурний підрозділ вищого навчального закладу; 2) громадський підрозділ вищого навчального закладу; 3) організація студентської ініціативи та самоврядування; 4) форма співпраці недержавної правозахисної організації з вищим навчальним закладом; 5) тимчасове утворення конкретного проекту; 6) інші форми. За напрямками діяльності він пропонує здійснювати поділ юридичних клінік на ті, що: 1) надають правову допомогу; 2) займаються правовою просвітою; 3) відпрацьовують імітацію (моделювання) форм

практичної роботи юриста за відсутності відвідувачів; 4) мають змішані форми; за методами роботи з відвідувачами – на юридичні клініки, що безпосередньо: 1) працюють з відвідувачами; 2) не працюють з відвідувачами; за способом (місцем) організації надання правової допомоги – на юридичні клініки: 1) виїзні (займаються лекторіями, правовою освітою через друковану продукцію, працюють за програмою «Street law»); 2) невиїзні або стаціонарні (юридичні клініки, які мають окреме приміщення, де й надають безоплатну правову допомогу) [47, с. 69].

Таку ідею поділяє Н.С. Дубчак, яка також пропонує здійснювати поділ юридичних клінік за формами надання правової допомоги, видами правових послуг, за часом функціонування юридичних клінік та за видом засновника. За формами надання правової допомоги цей науковець вважає за можливе поділити юридичні клініки на ті, що надають: 1) первинну правову допомогу; 2) первинну та вторинну правову допомогу. За конкретними видами правових послуг цей науковець поділяє юридичні клініки на ті, що: 1) надають лише правову інформацію, правові консультації та роз'яснення; 2) складають документи правового характеру; 3) здійснюють представництво інтересів громадян; за часом функціонування – на юридичні клініки: 1) тимчасово діючі; 2) постійно діючі; за видом засновника – на юридичні клініки, що створені при: 1) вищих навчальних закладах; 2) громадських правозахисних організаціях [65, с. 199].

Деякі вітчизняні науковці розглядають можливість поділу юридичних клінік за характером орієнтації їх діяльності на: 1) зовнішньоорієнтовані (такі, що зорієнтовані на суспільство, надають безоплатну правову допомогу малозабезпеченим верствам населення, організовують правопросвітницькі заходи тощо); 2) внутрішньоорієнтовані (у їх основі лежить лише навчальний компонент формування студента як висококваліфікованого фахівця) [261, с. 5].

Якщо розглянути класифікацію юридичних клінік у Російській Федерації, то, на думку А.Б. Гутнікова, можна виокремити юридичні клініки,

які: 1) передбачають роботу з реальними відвідувачами на базі вищого навчального закладу (вид обов'язкової практики для всіх студентів, або структурний підрозділ факультету або інституту, в якому частина студентів проходить ознайомчу або виробничу практику); 2) передбачають роботу з реальними клієнтами за межами вищого навчального закладу (робота у правозахисних організаціях, у громадських приймальнях органів державної влади, місцевого самоврядування, у громадських організаціях, у студентських юридичних консультаціях, міжуніверситетських юридичних клініках); 3) не передбачають роботу з реальними відвідувачами (практичні спецкурси в рамках навчальної програми, окремі модулі, практикуми, практичні заняття в рамках «традиційних» курсів, факультативна програма практичного навчання) [284, с. 5].

В.В. Лісіцин виокремлює моделі юридичних клінік у Російській Федерації – класичну, міжуніверситетську, інтегративну та експериментальну. Зокрема, класична юридична клініка при юридичному факультеті Санкт-Петербурзького державного університету характеризується солідним досвідом роботи, відшліфованим до дрібниць методичним забезпеченням, обов'язковою клінічною підготовкою всіх студентів факультету, абсолютно безоплатним характером роботи та потужною матеріально-технічною базою. Міжуніверситетська юридична клініка, яка функціонує у м. Саратові у формі міжуніверситетського навчально-методичного центру на базі Міжрегіональної громадської організації професійних юристів «Центр сприяння правовій реформі», служить зміцненню зв'язків різних вищих навчальних закладів та більш широкій трансляції досвіду юридичної клініки, а її стажери надають правову допомогу під керівництвом не університетських викладачів, а адвокатів та практикуючих юристів з великим професійним досвідом. До діяльності цієї юридичної клініки, крім юристів, залучено також і спеціалістів з інших галузей знань (наприклад, психології, соціології тощо). Автономна некомерційна організація «Псковський міський центр правової освіти та

виховання молоді» являє собою модель інтегративної юридичної клініки, створеної як результат співробітництва декількох громадських організацій, державних структур та спеціалістів у різних галузях права для студентів вищих юридичних навчальних закладів м. Пскова. До категорії експериментальних юридичних клінік можна віднести усі нещодавно створені юридичні клініки, організаційна структура яких ще до кінця не визначилася [128, с. 61].

Інший російський дослідник Є.С. Шугріна пропонує розглядати таке поняття як «типологізація» юридичних клінік у сучасній Російській Федерації та покласти в її основу таку класифікацію: 1) тип організаційної форми (базової структури); 2) види юридичної допомоги, яка надається в юридичній клініці; 3) спеціалізація юридичної клініки (категорія справ, особливості відвідувачів); 4) особливості (тип) спілкування з відвідувачами; 5) ступінь включення студентів в реальну практику; 6) ступінь обов'язковості для студентів. З огляду на тип організаційної форми (базової структури) цей вчений виокремлює юридичні клініки: 1) створені на базі вищого навчального закладу (факультету); 2) створені за участю декількох вищих навчальних закладів (міжуніверситетські); 3) створені при некомерційних організаціях; 4) що діють при органах влади; 5) що діють при колегіях адвокатів, юридичних консультаціях, юридичних фірмах тощо [284, с. 6].

Наведені вище підходи до класифікації юридичних клінік свідчать про відсутність єдиного погляду щодо виокремлення основ їх розподілу (класифікаційних ознак); окремі з них мають фрагментарний, безсистемний характер, виокремлені за відсутності однозначного розуміння сутності поняття «юридична клініка» та є дискусійними. Вони не враховують самої теорії класифікації як одного з основних прийомів логічного мислення, які у структурі методології теорії держави і права посідають особливе місце та утворюють систему операцій, заснованих на законах логіки, застосовуються для всебічного теоретичного пізнання державно-правових явищ,

відображають вимоги пов'язаного, послідовного, переконливого та точного викладення думок, що в юридичній науці та практиці має важливе значення.

Класифікація (з лат. *classis* – розряд, клас, *facio* – роблю) – це розподіл тих або інших об'єктів по групах, залежно від їх загальних ознак, з фіксацією закономірних зв'язків між класами об'єктів в єдиній системі конкретної галузі знань [30, с. 544]. Становлення кожної науки пов'язано зі створенням класифікацій об'єктів, явищ, що вивчаються. Класифікація – це також процес упорядкування інформації. Під час вивчення нових об'єктів щодо кожного такого об'єкта робиться висновок: чи належить він до вже встановлених класифікаційних груп. Метою будь-якої класифікації є вивчення предмета пізнання через сукупність взаємопов'язаних елементів, які характеризуються відносною виокремленістю, самостійністю, виконують певне призначення стосовно системи та виокремлені з дотриманням принципів розподілу (розміреність, взаємовиключеність, безупинність, здійснення на одній основі).

У теорії держави і права під класифікацією розуміють засіб упорядкування хаотичної маси чинників та явищ шляхом розчленовування хаотичного цілого на частини за певними ознаками (тобто як одну із форм аналізу). Саме за допомогою цього прийому можна упорядкувати типові ознаки юридичних клінік, проаналізувати їх нехарактерні особливості та сформулювати нові критерії класифікації властивостей, що має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення.

Класифікація юридичних клінік в Україні – це сукупність видів юридичних клінік при вищих навчальних закладах Української держави юридичного профілю, яка дозволяє розкрити їх подвійне призначення (цілі діяльності) – освітнє та соціальне.

З огляду на це, здійснювати поділ юридичних клінік в Україні на види в залежності від: засновника та порядку їх створення (керівництвом навчального закладу, студентами та викладацьким корпусом або за спільно ініціативою тощо); часу їх функціонування (тимчасово та постійно діючі),

місця діяльності (виїзні та стаціонарні); їх організаційно-правової форми (структурний підрозділ вищого навчального закладу, структура (програма) будь-якої іншої юридичної особи; структурний підрозділ органу державної влади або місцевого самоврядування; самостійна юридична особа тощо) не є актуальним з огляду на нормативно-правову регламентацію їх постійної діяльності в структурі вищого навчального закладу без статусу юридичної особи.

Так, згідно з даними Реєстру юридичних клінік України, сформованого співробітниками Асоціації юридичних клінік України шляхом анкетування існуючих в Українській державі юридичних клінік, за організаційно-правовою формою 24 юридичні клініки є структурними підрозділами вищих навчальних закладів України юридичного профілю, співробітників яких включено до штатного розпису. Це юридичні клініки провідних вищих навчальних закладів (при Національному університеті «Одеська юридична академія», Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, Національному університету «Києво-Могилянська академія», Київському національному університету імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Острозька академія», Національній академії внутрішніх справ тощо). Ще 22 юридичні клініки є структурними підрозділами вищих навчальних закладів без штату та лише 7 – мають іншу організаційно-правову форму (у тому числі, юридична клініка при Львівському національному університеті імені Івана Франка) [242].

З огляду на подвійне призначення юридичних клінік помилковим є їх поділ за характером орієнтації діяльності (на зовнішньоорієнтовані та внутрішньоорієнтовані), а також за особливостями спілкування студентів-клініцистів з особами, які звертаються по правову допомогу (на юридичні клініки, які передбачають роботу з реальними («живими») відвідувачами; які розглядають лише письмові звернення громадян; які працюють із знеособленими фабулами справ (кейсами).

Дискусійним є також поділ юридичних клінік у залежності від їх спеціалізації (з лат. *specialis* – особливий, своєрідний). В освітній системі під цим поняттям розуміють поглиблене вивчення відносно вузького поля діяльності в рамках спеціальності, що забезпечує необхідний рівень кваліфікації фахівця, призначений для виконання деякої роботи [30, с. 1364]. Юридична освіта в Україні знає декілька напрямів спеціалізації підготовки студентів: кримінальна, цивільно-правова, господарсько-правова, державно-правова та ін. [291, с. 24]. У зв'язку із цим, спеціалізація юридичних клінік визначається конкретними питаннями тієї або іншої галузі права, яка є предметом діяльності окремої юридичної клініки (сімейне, земельне, трудове, цивільне право тощо), переліком правових послуг (надання юридичних консультацій, складання юридичних документів, представництво інтересів у суді тощо), а також ґрунтується на обмеженні кола суб'єктів – їх потенційних відвідувачів.

За спеціалізацією юридичні клініки поділяються на спеціалізовані (ті, що надають допомогу лише в певних галузях права, окремі види правових послуг та певному колу відвідувачів) та неспеціалізовані (ті, що надають допомогу в різних галузях права, різні види правових послуг та різним відвідувачам). Наприклад, Н.В. Сухицька пропонує розрізняти такі види спеціалізації юридичних клінік: 1) за кількістю залучених юридичних клінік – внутрішня (розподіл на секції у межах однієї юридичної клініки) та зовнішня спеціалізація (тісна співпраця кількох юридичних клінік, в яких утворюється така спеціалізація); 2) за галузями права – трудове, цивільне, сімейне тощо; 3) за категоріями клієнтів – засуджені, біженці, малозабезпечені тощо; 4) за видами правової допомоги – консультації, роз'яснення законодавства, складання документів, представництво в суді та інших державних органах [267]. Міжнародний досвід знає також інші види спеціалізації юридичних клінік (наприклад, юридичні клініки із захисту прав тварин, допомоги ув'язненим, захисту екології у США), що має сенс за умови, коли в межах населеного пункту існує кілька юридичних клінік, між

якими збалансовано розгляд усіх категорій справ юридичного характеру [288, с. 151].

Запровадження спеціалізації юридичних клінік має як низку позитивних, так і низку негативних моментів, зумовлених суб'єктивними факторами кожної окремо взятої юридичної клініки. Як зазначає Д.Г. Павленко, до позитивних моментів спеціалізації юридичної клініки можна віднести те, що: 1) студенти заздалегідь можуть обрати на свій розсуд напрямок роботи; 2) забезпечується більш високий професійний рівень надаваної правової допомоги; 3) створюються більші можливості для контролю викладачами над діяльністю студентів; 4) спеціалізація може бути механізмом реагування на зміни в суспільних процесах; 5) це спосіб зосередження навчання на окремих сферах. Негативними моментами спеціалізації юридичної клініки є: 1) ускладнення адміністрування та організації роботи; 2) конкуренція між студентами; 3) позбавлення права на правову допомогу значної частини громадян через неможливість її надання з огляду на спеціалізацію юридичної клініки (тобто зменшення клієнтури) [288, с. 148–149].

У цьому аспекті необхідно усвідомлювати, що будь-яка юридична клініка, у тому числі спеціалізована, спрямована не на підготовку вузькоспеціалізованих юристів, а на розвиток базових професійних вмінь та навичок, професійної відповідальності, сучасного праворозуміння та активного ставлення до соціальних проблем [55, с. 25]. Більше того, спеціалізація юридичних клінік не лише негативним чином позначається на обсязі теоретичних знань і практичних навичок професії юриста, яких можуть набувати студенти, беручи участь у її діяльності, але й ставить під сумнів саму ідею включення юридичних клінік в державну систему надання безоплатної правової допомоги поруч з іншими суб'єктами надання такої первинної та вторинної правової допомоги.

У Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України відсутні будь-які обмеження стосовно напрямів, кола

суб'єктів та видів правової допомоги, яка надається юридичними клініками. Згідно з пунктом 2.3 цього положення для повного та ефективного функціонування юридичної клініки її керівництво організовує та забезпечує надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини та організацій з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України. Як вбачається з Реєстру юридичних клінік України, переважна їх більшість (42 юридичні клініки) забезпечує консультування громадян в усіх сферах права, намагаючись охопити всі види правових послуг широкій категорії малозабезпечених верств населення; і лише 11 юридичних клінік виокремлюють для себе певні напрями допомоги, тобто визначають свою спеціалізацію.

У той же час, актуальним для Української держави є здійснення поділу юридичних клінік на види в залежності від включення до навчальних планів вищих навчальних закладів спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» та від проходження студентами на їх базі практики (навчальної, виробничої та переддипломної тощо). За наявної в Реєстрі юридичних клінік України інформації, лише в 21 юридичній клініці запроваджено відповідний спецкурс з основ юридичної клінічної практики, тоді як в інших навчання студентів правил організації діяльності юридичної клініки та основ надання правової допомоги населенню з дотриманням етичних норм і правил відбувається поза межами навчального плану, або взагалі ним не передбачено. Лише 37 юридичних клінік використовуються також як база для проходження студентами навчальної чи інших видів практики.

Таким чином, враховуючи напрацювання вітчизняних вчених і виходячи з розуміння сутності юридичних клінік в Україні, запропонованого у попередньому підрозділі, їх класифікацію можна здійснити за такими основними підставами (класифікуючими ознаками):

- 1) за ознакою «коло осіб, що звертаються за правовою допомогою» – юридичні клініки, які надають правову допомогу лише фізичним особам; лише громадянам України або ж іноземним громадянам чи особам без

громадянства; лише біженцям та вимушеним переселенцям; лише малозабезпеченим громадянам; або ж і фізичним, і юридичним особам, незалежно від їх національної приналежності та матеріального стану;

2) за ознакою «коло осіб, які надають правову допомогу» – юридичні клініки, в яких правові послуги надаються виключно студентами вищого навчального закладу під контролем викладачів; студентами та викладачами; студентами, викладачами та іншими особами, які мають вищу юридичну освіту (тобто фахівцями у галузі права);

3) за ознакою «види правових послуг, що надаються юридичними клініками» – юридичні клініки, які: надають лише усне консультування; надають усне консультування та допомогу у складанні документів; надають усне консультування, допомогу у складанні документів, а також здійснюють представництво інтересів своїх відвідувачів у судових та інших органах державної влади та місцевого самоврядування, перед третіми особами.

4) за галузевою спеціалізацією (категорією) справ – юридичні клініки, які надають допомогу лише в певних галузях права (сімейному, житловому, трудовому, земельному тощо); які надають допомогу в різних галузях права;

5) за ознакою «наявність інтегрованого в навчальний процес вищого навчального закладу спецкурсу з основ юридичної клінічної практики» – юридичні клініки, які: розробили та включили до навчального плану вищого навчального закладу відповідний спецкурс; не розробили навчальну програму спецкурсу або не спромоглися офіційно включити такий спецкурс до навчального процесу;

6) за ознакою «проходження студентами навчальної чи інших видів практики» – юридичні клініки, які використовуються як база для проходження студентами вищих навчальних закладів України навчальної, виробничої та переддипломної чи інших видів практики; в яких студенти навчальну чи інші види практики не проходять;

7) за ознакою «обов'язковість участі в діяльності юридичної клініки для всіх студентів старших курсів» – юридичні клініки, участь у діяльності

яких: є обов'язковою для всіх студентів старших курсів вищого навчального закладу України юридичного профілю; відбувається за особистою згодою студентів.

Наведені вище класифікаційні ознаки поділу юридичних клінік в Україні не можна вважати вичерпними, однак вони найбільше відповідають сучасному етапові їх розвитку та діяльності в системах вищої юридичної освіти та безоплатної правової допомоги.

Висновки до першого розділу

Ідея навчання студентів-юристів практичної діяльності за зразком підготовки студентів у медичних навчальних закладах, зароджувалася в дискусіях протягом тривалого періоду часу. Сплеск інтересу до юридичних клінік прийшовся на кінець XIX – початок XX ст., коли проблему недостатньої практичної підготовки юристів було уперше порушено на державному рівні, а в академічних колах розпочалася активна дискусія. Думки професорів із цього питання розділилися: одна частина критикувала лекційну систему викладання як застарілу та пропонувала значно посилити роль практичних занять, інші відстоювали пріоритет лекцій як основи всього університетського устрою. Саме тоді одним із аргументів прихильників посилення практичної підготовки студентів-правників і стала ідея створення юридичних клінік на зразок клінік на медичних факультетах, які протягом останнього століття пройшли активний шлях свого становлення та розвитку у більшості провідних країнах світу.

Поняття «юридична клініка» є неоднозначним і комплексним, характеристика якого в основному зводиться до двох підходів: інституційного та навчально-програмного. Згідно з першим підходом юридична клініка є структурно оформленим підрозділом вищого юридичного навчального закладу або юридичного факультету, громадської організації чи правової консультації, а у відповідності до другого – складовою частиною навчального процесу (спецкурсом) у виші, інноваційною (інтерактивною)

методикою навчання правників з метою набуття студентами практичних навичок шляхом надання юридичних консультацій малозабезпеченим верствам населення на безоплатній основі. На думку більшості дослідників призначення юридичної клініки має прояв у двох основних цілях її діяльності: освітній – навчання студентів практичних навичок у процесі надання правової допомоги; соціальний – надання такої допомоги на безоплатній основі тим, хто не може звернутися за платними правовими послугами. Освітня ціль діяльності юридичної клініки є головною, що зумовлено причинами (передумовами) зародження самої ідеї використання юридичних клінік у навчальному процесі підготовки юристів.

Сутність юридичних клінік дозволяє вести мову про їх окремий правовий статус, у структурі якого можна виокремити такі взаємопов'язані елементи: 1) поняття, цілі та завдання юридичної клініки; 2) права та обов'язки осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки, та гарантії їх реалізації; 3) організаційно-правова форма діяльності юридичної клініки; 4) принципи діяльності юридичної клініки; 5) юридична відповідальність осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки. Найбільш оптимальною моделлю діяльності юридичної клініки в Україні є її функціонування у вигляді самостійного структурного підрозділу вищого навчального закладу. У зв'язку із цим, юридична клініка – це структурний підрозділ вищого навчального закладу України III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право», який утворено як базу для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів шляхом їх безпосереднього залучення до надання безоплатної правової допомоги населенню.

Види юридичних клінік, наведені у вітчизняних та зарубіжних наукових публікаціях, більшою мірою мають фрагментарний, безсистемний характер і виокремлені за відсутності єдиного розуміння сутності юридичної клініки. Саме тому актуальним є уточнення, систематизація та уніфікація сукупності класифікаційних ознак юридичних клінік в Україні. Для

виокремлення видів юридичних клінік в Українській державі необхідно використовувати такі основні класифікаційні ознаки: 1) коло осіб, що звертаються за правовою допомогою; 2) коло осіб, які надають правову допомогу; 3) види правових послуг, що надаються юридичними клініками; 4) галузева спеціалізація (категорія) справ; 5) наявність інтегрованого в навчальний процес спецкурсу з основ юридичної клінічної практики; 6) проходження студентами навчальної чи інших видів практики; 7) обов'язковість участі в діяльності юридичної клініки для всіх студентів старших курсів вищого навчального закладу тощо.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УКРАЇНІ

2.1. Роль юридичної клініки у формуванні правової культури студентів-правників

Висококваліфіковані юристи здійснюють суттєвий вплив на різноманітні сторони розвитку сучасного українського суспільства, що зумовлено роллю, яку вони покликані відігравати в житті Української держави. Зважаючи на це, спостерігається загострений інтерес до юридичної професії, оскільки наслідок – доволі високі вимоги до її представників. Такі феномени правового життя як правова культура, юридична професія та правова реформа на сучасному етапі стають дедалі більш взаємопов'язаними.

Поставлені нині питання реформування суспільства, кардинальних змін у внутрішньому житті держави та стабілізації її місця в системі міжнародних відносин, неодмінно виводять на проблеми правової культури [116, с. 43]. Практика свідчить про наявність глибокого внутрішнього взаємозв'язку між характером та інтенсивністю державних перетворень та рівнем правової культури суспільства: чим вищим є рівень правової культури, тим ефективнішою є діяльність законодавця, цілеспрямованішою управлінська діяльність, більш результативним процес реалізації правових приписів, дотримання та виконання вимог, які містяться у правових нормах, забезпечення правового статусу особистості в державі [20, с. 14].

Як стверджує С.В. Ківалов, інститут освіти на сучасному етапі усе більшою мірою повинен не лише обслуговувати потреби економіки, забезпечувати її трудовими ресурсами, але й виконувати соціально-гуманітарні функції, пов'язані з формуванням ціннісної свідомості молоді, її соціального захисту та реалізації прав людини [100, с. 3]. Що стосується освіти в юридичній сфері життєдіяльності суспільства, то, на думку

В.В. Завальнюка, головне завдання правової освіти та виховання полягає у максимальному сприянні наближенню людини до розуміння сутності права та спонуканні до виявлення нею усвідомленої правової культури, а також у забезпеченні «людського виміру» права та правової системи, ефективного та постійного відтворення їх гуманістичної природи та призначення. З огляду на це, важливим напрямом у розвитку України як правової держави з розвинутим громадянським суспільством є підготовка юристів із високою загальною та професійною культурою, складовими яких є комунікативна, політична, етична, естетична, інформаційна культура тощо. [83, с. 64].

Поняття правової культури, її види та роль у суспільному житті останніми роками набули значної наукової розробки. Проте, вчені не можуть знайти єдиного підходу як до трактування самої категорії «правова культура», так і до її структурних компонентів, змісту та функцій. Як стверджує російський вчений В.П. Сальніков, налічується понад 250 її визначень [36, с. 115].

Загальною методологічною основою вивчення цієї проблематики є розгляд правової культури як складової загальної культури суспільства. Як зазначає О.Г. Мурашин, поняття правової культури бере свій початок, зокрема, від латинського слова «cultura» (з латині – оброблювання, виховання, освіта, розвиток, шанування, вирощування), яке означало функцію, пов'язану із здобуттям знань, досвіду, з цілеспрямованим впливом людини на природу. Уперше в літературі «культура» як теоретичний термін було використано у праці римського оратора і філософа Ціцерона «Тускуланські диспути» у 45 р. до н.е. У Сердньовіччі слово «культура» пов'язували з удосконаленням окремих індивідів, з відповідністю людини гуманістичному ідеалу [168, с. 157].

На теперішній час в науковій літературі налічується більше 500 визначень поняття «культура» і кожне з них може стати основою для відповідного підходу до аналізу поняття, суті змісту правової культури [276, с. 75]. Будь-яке інтегроване суспільство має свою культуру, свої культурні

ідеали як найвище втілення його культурної свідомості, а кожна сфера досліджень визначає культуру по-своєму, виокремлюючи саму значну, істотну для даної сфери досліджень характеристику [35, с. 63]. Саме це й зумовлює складний та багатоаспектний характер наукових уявлень про правову культуру.

Наукові погляди на культуру прийнято поділяти на три групи: 1) антропологічні; 2) соціологічні; 3) філософські. При антропологічному аналізі під культурою розуміється сукупність усі благ, створених самою людиною. Соціологічний підхід трактує культуру у вигляді суми духовних цінностей. При філософському підході культура розглядається як самостійний феномен соціального життя [120, с. 307].

Теоретичні погляди на культуру також поділяються на два напрямки. Перший напрямок в центр пояснення культурних явищ виводить поняття діяльності, а культура розглядається як специфічний людський спосіб взаємодії з навколишнім середовищем. Для другого характерним є розуміння культури як сфери ідеального, яке містить продукти духовної творчості людей: символів, ідей, цінностей, – у відповідності до яких складається відношення до дійсності, формується буття людини. На основі цих двох напрямків вироблено сучасну концепцію культури, яка синтезувала ці важливі ідеї та отримала назву інформаційно-семіотичної концепції культури. В основі цього підходу знаходиться положення про те, що культура втілює засоби, способи та результати людської діяльності, а сам світ культури постає у трьох основних аспектах: 1) як світ артефактів (продуктів та результатів людської діяльності, штучно створених людиною предметів та явищ); 2) як світ смислів; 3) світ знаків [183, с. 54].

Як зазначає Ю.М. Оборотов, правова культура при інформаційно-семіотичному підході є втіленням засобів, способів та результатів юридичної діяльності (так званих продуктів юридичної діяльності – «правових артефактів»), а виникнення та розвиток правової культури – це постійне перетворення засобів діяльності на її цілі, та навпаки, цілей – на засоби.

Правова культура є світом юридичної діяльності, тобто світом правових артефактів, в які люди вкладають певний смисл; світом смислів, які людина надає своїм творінням [184, с. 98].

В.С. Нерсисянц під правовою культурою вважав рівень розвитку в правовій (і державно-правовій) організації життя людей, складовою частиною загальної культури, яка, на відміну від того, що створене природою, створена людьми та є їхньою «другою природою» («другою натурою») [175, с. 119]. З точки зору А.І. Кормича, правова культура формується як множина норм, принципів, установок та ціннісних орієнтацій, що визначають поведінку людини в суспільстві [113, с. 388], а на думку А.Ф. Крижанівського основу правової культури сучасної цивілізації, контури якої створюються на перетині постмодерну та глобалізації, становлять правові ідеї, цінності, принципи, нормативи, інституції та інші компоненти (у тому числі правовий менталітет, який є втіленням різноманітних правових форм земного буття, способів обладнання людського співіснування) [124, с. 11].

Н.М. Оніщенко зазначає, що правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан розвитку законодавства, робота суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомість населення країни, що виражає рівень розвитку права, його місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права [155, с. 289]. На думку М.В. Мельник, таке визначення є надто широким, адже «юридичні справи у суспільстві» – це не що інше, як правове життя, в якому правова культура є лише одним з елементів – опосередкованою ланкою між правовою дійсністю та правовою поведінкою особи, від рівня якої залежить поведінка людей у сфері права [162, с. 129].

Багато спеціалістів при розгляді правової культури підкреслюють її ціннісний (аксіологічний характер) аспект. Наприклад, у навчальному посібнику за редакцією В.В. Копейчикова правова культура представлена як синтез правових цінностей, які відповідають рівню досягнутого суспільством

правового прогресу та які переводять у правове становище свободу особистості як найважливішу соціальну цінність [185, с. 83].

Формування правової культури як складової частини загальної культури суспільства здійснюється на всіх рівнях, охоплюючи різні суб'єкти політики – від індивідуума до мікро- та макрогруп. Особливого значення набуває цей процес в умовах формування правової держави та громадянського суспільства, а успіх у вирішенні цього завдання залежить від рівня юридичної освіти та впливу юридичної науки на суспільні процеси та різноманітні сфери життєдіяльності людини, від традиційних норм, зафіксованих у громадській правосвідомості, тощо [116, с. 43].

У залежності від носія правової культури розрізняють правову культуру суспільства (рівень правосвідомості та правової активності суспільства, ступінь прогресивності діючих у ньому юридичних норм та юридичної діяльності) та правову культуру особи (знання та розуміння індивідуумом права, а також його дії у відповідності до нього) [193, с. 93]. О.Ф. Скакун виокремлює ще й третій вид правової культури – правову культуру соціальної групи [258, с. 738].

На думку Ю.О. Фігель, особливостями професійної культури юриста є: 1) знання законодавства та можливостей юридичної науки; 2) переконливість у необхідності та соціальній важливості законів і підзаконних актів, цінності права як ступеня свободи та справедливості; 3) вміння користуватися правовим інструментарієм: законами та іншими нормативно-правовими актами у повсякденній діяльності, юридичною технікою, досягненнями юридичної науки та практики; 4) професіоналізм та справедливість у юридичній практиці, чесне виконання морального-правового обов'язку, підвищення майстерності та обізнаність із найновішими досягненнями теоретичної та практичної юриспруденції [276, с. 87]. Крім того, правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, рівень засвоєння й використання ним правових приписів у повсякденному житті.

У філософській, психологічній та соціологічній літературі поняття «соціалізація» розглядається як процес становлення особистості, її навчання, виховання та засвоєння соціальних норм, цінностей, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству [181, с. 194]; процес освоєння культури суспільства, тобто норм, цінностей, ідей, правил поведінки та стереотипів розуміння; процес включення індивіда в соціальне життя суспільства, результатом якого є формування особистості, яка займає відповідну позицію в суспільних відносинах [186, с. 170]; процес інтеграції особистості у соціальні групи, організації та інститути шляхом накопичення знань про оточуюче соціальне середовище, формування системи цінностей особистості, засвоєння загальноприйнятих взірців поведінки [262, с. 124]. У процесі соціалізації індивід здійснює соціальну самоідентифікацію, тобто знаходить можливість показати членам своєї та чужої груп, що він поділяє цінності, традиції та поведінкові моделі своєї групи та не поділяє чужих.

Право здійснює вплив на процеси соціалізації, орієнтуючи індивіда у різноманітні дійсності, а тому правова соціалізація є складовою єдиного процесу соціалізації. Весь механізм дії права позначається не лише на регулюванні поведінки людей, але і на їх сприйнятті права та відношенні до права, що виводить на процес соціалізації. Саме тому правова соціалізація – це включення індивіда в систему правовідносин даного суспільства на основі засвоєння ним компонентів правової культури, а також процес розвитку здібності індивіда до нормативно-правової свідомості та поведінки, до обмеження свого свавілля та шанобливому ставленню один до одного. Це процес накопичення знань про нормативну систему права, формування системи цінностей, в якій сама нормативна система прав сприймається як цінність (інтерналізація системи права), формування навичок поведінки, що відповідають приписам нормативної системи права [262, с. 136]. У ході правової соціалізації індивід засвоює не лише норми та закони, але й усі елементи правової системи, у тому числі правові поняття. Таким чином, основу правової соціалізації становлять: 1) засвоєння правових норм і

зайняття відповідних позицій стосовно цих норм; 2) оцінка безпосередньої реалізації норм в юридичній практиці, вироблення ставлення до правових інститутів та установ; 3) засвоєння правової ідеології як системного, науково обґрунтованого відображення правової дійсності в ідеях, поняттях, принципах [186, с. 171]. Цілі правової соціалізації є досяжними тоді, коли індивіди діють так, як це необхідно для даного суспільства.

Саме у процесі правової соціалізації під впливом різноманітних факторів та відносин складається правосвідомість особистості (індивідуальна правосвідомість), яка залежить також від психологічних особливостей людини. Ми погоджуємося з твердженням Ю.М. Оборотова про те, що поняття «правосвідомість особистості» та «правова культура особистості» є близькими за своїм змістом, однак далеко не тотожними, оскільки правова культура, на відміну від правової свідомості, постає, по-перше, як позитивне відношення до правової реальності; по-друге, як зовнішній прояв правосвідомості у юридично значимій діяльності [183, с. 58]. При цьому під правовою реальністю пропонується розуміти сукупність наявних у суспільстві правових явищ та породжених ними суспільних наслідків, процесів і тенденцій, які існують і функціонують у формі цілісної єдності та взаємодії правової активності, правового спадку та правової культури [122, с. 72].

С.С. Алексєєв зазначає, що в юридичній літературі правосвідомість, її різні прояви класифікуються за декількома підставам [3, с. 146]. За глибиною відображення правової дійсності виокремлюють буденну, професійну та наукову правосвідомість. Під першою розуміють масові уявлення та настрої людей щодо права, які виникають на підставі життєвого досвіду та уривчастих, несистематизованих правових знань. До другої належать знання, переконання, традиції, відчуття професійних юристів, які формуються в результаті отримання спеціальної професійної (юридичної) підготовки, а також під час роботи в юридичній сфері (у правоохоронних органах, суді, адвокатурі, нотаріаті тощо). До третьої належать ідеї, поняття, концепції, які

виражають теоретичне засвоєння права, а тому такий вид правосвідомості властивий науковим працівникам, викладачам вищих навчальних закладів юридичного профілю, які займаються теоретичними розробками загальних або галузевих правових проблем [121, с. 218]. Інші вчені говорять про три рівні правосвідомості: повсякденний, практичний та теоретичний [117, с. 3; 91, с. 525; 106, с. 16]. А. Ф. Крижанівський виокремлює компетентну правову свідомість (з лат.: *competentis* – відповідний, здатний), яка, на відміну від професійної, не має належати до тих чи інших груп осіб та повинна розглядатися в зіставленні з категорією «громадянин» [123, с. 38].

Зміст професійної правосвідомості включає в себе також такі елементи: 1) систему теоретичних правових знань, виражених в юридичних принципах, нормах та категоріях, у знанні основних тенденцій та закономірностей державно-правової дійсності; 2) переконання в соціальній корисності права, його цінності, як міри свободи та справедливості, солідарності з правовими приписами, розумінням необхідності застосування правових норм (для юриста-професіонала є характерним засудження протиправної поведінки та протидії їй); 3) вміння та навички правильного застосування права (юрист-професіонал повинен уміти користуватися законами та іншими правовим актами, володіти юридичною технікою, орієнтуватися на досягнення юридичної науки та практики); 4) переконання в необхідності дотримуватися законності при виконанні службових обов'язків [121, с. 224]. Як зазначає В.В. Дудченко, право неможливо зрозуміти належним чином, не усвідомивши його цілей, а тому юрист має знати систему цінностей сучасного суспільства та використовувати право як засіб досягнення справедливості у межах цієї системи цінностей; підхід до права як до аналога справедливості є неминущим [67, с. 67; 69, с. 64].

У цьому контексті необхідно відзначити й особливості формування правосвідомості студентства як спільноти молодих людей, основою діяльності яких є навчання у вищій школі та набуття знань і навичок для майбутньої професійної кваліфікованої праці. На думку Н.Ю. Коваленко, під

правосвідомістю студентської молоді, яка безпосередньо впливає на зміст професійної правосвідомості, слід розуміти систему понять, поглядів, уявлень, настроїв, почуттів та емоцій, які виражають відношення студентів до права і законності, їх поняття про належний правопорядок, правомірну чи неправомірну поведінку в суспільстві. Здійснені дослідження вказують на те, що в сучасний період право сприймається молодими людьми як другорядне явище, а не як базова, фундаментальна ідея, хоча в силу вищої правової компетенції студенти-юристи мають більш зрілу та менш суперечливу правову свідомість на відміну від студентів, які навчаються на факультетах неюридичного спрямування [104, с. 119].

Як стверджує А.І. Кормич, кожному етапу розвитку соціального устрою притаманний конкретний тип правової культури, що базується на певних принципах і нормах природного чи позитивного права, а в залежності від політичного режиму по-різному реалізується відношення до закону: в демократичному воно утверджується на доброчесності, в автократичному – на честі, а в тоталітарному – на страхіві [112, с. 21].

Що ж стосується професійної правової культури, то вона є складним інтегральним явищем, стрижнем якого є людиномірність і людиновідповідність – здатність і готовність юриста діяти серед людей та для людей. На відміну від тоталітарного або посттоталітарного суспільства, професія юриста в громадянському суспільстві є не лише сумою правових знань, а насамперед означає юридично обґрунтований і достатній професіоналізм, складовою якого є високий рівень внутрішніх переконань особистості, людяність, толерантність щодо осіб, з якими юрист працює, при одночасній нетерпимості до проявів правопорушень і правового нігілізму. Правова культура сучасного юриста пов'язана з реальною здатністю суб'єкта забезпечити і втілити в діяльність загальнолюдські правові ідеали [83, с. 56].

Правову соціалізацію людини, коли вона виховується безпосередньо навколишнім середовищем, слід розуміти як правове виховання в широкому розумінні [156, с. 14; 50, с. 234; 28, с. 396]. Прихильником цієї точки зору є

В.В. Головченко, який розглядає правове виховання як систему формування правової свідомості, зазначаючи, що правове виховання – це педагогічна та соціально-правова допомога людині у розвитку її правової культури, розумінні ролі права у суспільстві, формуванні навичок правомірної поведінки [50, с. 234].

Правове виховання у вузькому розумінні є процесом цілеспрямованого підвищення правової культури людини, групи людей та суспільства в цілому шляхом правового навчання [187, с. 55]. На думку О.Ф. Скакун, правове виховання – здійснюваний за допомогою спеціальних форм, засобів та методів, послідовний, систематичний та цілеспрямований правовий вплив на особу, соціальну групу, суспільство з метою засвоєння ними правових знань, підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, вироблення орієнтації на соціально-активну правомірну поведінку [259, с. 112]. Російські правознавці В.П. Казімірчук і В.М. Кудрявцев визначають правове виховання як цілеспрямовану організовану діяльність суспільства та його соціальних інститутів із формування в особи політичних і правових знань, уявлень та установок на соціально-активну поведінку [125, с. 117]. Важливо також зазначити, що під правовим вихованням прийнято розуміти систематичну діяльність саме держави, її органів, службовців, громадських об'єднань та трудових колективів з формування та підвищення правової свідомості та правової культури [186, с. 176].

Мета правового виховання має трирівневу ієрархію та полягає у формуванні комплексу специфічних рис особи у правовій сфері життєдіяльності: 1) системи правових знань (найближча мета); 2) правових переконань (проміжна мета); 3) мотивів і звичок правомірної, соціально-активної поведінки (кінцева мета) [273, с. 419]. Визначення мети правового виховання дає також змогу конкретизувати його завдання [37, с. 167]. Як стверджує Є.І. Федик, особливостями мети та завдання правового виховання студентів-юристів є: 1) формування стійкого уявлення про те, що людина, її

права та свободи мають бути головною цінністю суспільства та держави; 2) вироблення ставлення до Конституції України як до святині, яка втілює здобутки у розбудові української державності та забезпеченні прав людини й українського народу; 3) прищеплення правильного розуміння високої значимості професії юриста в сучасних умовах, зокрема у справі захисту основних прав і свобод людини, законних прав та інтересів громадян; 4) формування у студентів науково обґрунтованих уявлень про властивості та риси правової держави, яка має бути сформована в Україні, та готовності брати активну участь в її розбудові; 5) забезпечення глибокого засвоєння такого обсягу юридичних знань, який є необхідним для виконання відповідних професійно-юридичних функцій; 6) формування загальної і правової культури у майбутніх юристів на рівні, який максимально відповідав би моделі юриста; 7) прищеплення студентам – майбутнім юристам розуміння необхідності використовувати свої знання та навички для проведення правової пропаганди серед інших груп населення, забезпечення правопорядку, законності, належного захисту законних прав та інтересів усіх учасників правовідносин [274, с. 16].

Для ефективності правового виховання конкретної особи та досягнення очікуваних результатів важливо також правильно визначити належні методи та засоби правового виховання.

В юридичній літературі довгий час існував єдиний підхід, відповідно до якого під методом виховання розуміли спосіб виховного впливу з метою досягнення виховних цілей, що реалізує принципи виховання за допомогою використання різноманітних його засобів і форм [87, с. 62]. На думку більшості вітчизняних та зарубіжних вчених, до системи методів правового виховання можна включити: 1) переконання; 2) покарання; 3) наочність; 4) позитивний приклад; 5) розв'язання юридичних казусів; 6) заохочення; 7) критика і самокритика; 8) наслідування тощо. При цьому, вибір методів має здійснюватися індивідуально в залежності від конкретної особи або

групи осіб, які зазнають правовиховного впливу, а також ситуації їх застосування [156, с. 16].

На думку Н.М. Пархоменко, засобами правового виховання є організована методична система, яка об'єднує предмети, технічні можливості, а також різні шляхи передачі змісту правових норм, інформації, тобто все те, що використовується для реалізації та досягнення правовиховної мети [273, с. 426]. Є.В. Бурлай до засобів правовиховної роботи зараховує радіо, телебачення, кінотеатри, клуби, видавництва, газети, журнали, книги, плакати, стенди, наочні посібники та інші матеріальні засоби, за допомогою яких проводиться правовиховна робота, а також засоби духовного впливу. Аналогічні засоби правовиховної діяльності виокремлюють В.В. Іванов та Р.С. Притченко, які зазначають, що в усіх державах здійснюється особлива діяльність із поширення поглядів і міркувань про право та правопорядок, для чого використовуються існуючі засоби: церква, література, мистецтво, школа, преса, радіо, телебачення, спеціальні юридичні навчальні заклади [28, с. 397].

Слід також зазначити, що окремі вчені вважають за доцільне замість терміна «засоби правового виховання» використовувати поняття «способи правового виховання» або ж «інститути правового виховання», під якими слід розуміти систему інститутів, агентів та методів цілеспрямованого впливу з метою реалізації завдань правовиховної діяльності (тобто державних органів, державних і недержавних підприємств, установ, організацій, різноманітних громадських, соціальних та політичних об'єднань, що здійснюють цілеспрямований правовиховний вплив на особу). Це пов'язано з тим, що дослідження правового виховання у контексті правової соціалізації особистості дає підстави стверджувати, що правове виховання є складовою процесу правової соціалізації, а саме – цілеспрямованим засобом впливу на формування особи [156, с. 16].

На думку В.М. Кравчука, до засобів (способів) правового виховання належать: 1) правова освіта; 2) правова агітація; 3) правова пропаганда;

4) юридична практика державних органів та інших організацій; 5) правомірна поведінка громадян, їх особиста участь в реалізації та охороні правових норм; 6) самоосвіта. Усі способи правового виховання втілюються в життя через систему його інститутів та агентів, а при їх виборі необхідно враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні властивості особи чи групи осіб, які є об'єктами правовиховного впливу.

Правова освіта є найбільш ефективною та результативною формою, оскільки дає систему правових знань та здійснюється у школах, училищах, технікумах, вишах, коледжах, народних університетах правових знань, курсах підвищення кваліфікації працівників різних категорій [120, с. 314]. Правова освіта – це конкретний вид навчального процесу, в якому під керівництвом досвідчених юристів члени суспільства оволодівають правовими знаннями, навичками, вміннями здійснення правових норм [205, с. 158].

Юридичну практику можна визначити як сукупність напрацьованого досвіду внаслідок правотворчої, правоохоронної та з реалізації права (включно з правозастосовною) діяльності різних суб'єктів права, зміст якої містить у собі: 1) суб'єктів як учасників правових дій; 2) завдання, мету, функції, методи та результати діяльності; 3) внутрішню організацію діяльності, що включає в себе процесуальне провадження, стадії, процедури та режими; 4) зовнішню форму діяльності, що виявляється у правотворчих та правореалізаційних актах; 5) зовнішні зв'язки діяльності, що характеризуються її соціальною цінністю, призначенням, результативністю та ефективністю [205, с. 160; 109, с. 13; 108, с. 270].

Саме юридична практика є визначальним чинником формування сучасного праворозуміння як критерій оцінки та істинності абсолютною більшістю соціальних суб'єктів правових теорій (правової держави, громадянського суспільства, поділу влади, соціального справедливого права тощо), офіційно виражених через правову політику в програмах, концепціях, нормативно-правових та індивідуально-владних актах тощо [107, с. 15]. На

думку П.М. Рабіновича, дефініцію поняття «праворозуміння» можна формулювати як відображений у людській свідомості за посередництвом поняття, позначуваного терміном «право» (чи будь-яким іншим однозначним із ним словом, або символом), того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб; праворозуміння – це інтерпретація того, що, власне, відбиває поняття, назване згаданим словом [241, с. 4; 239, с. 6; 240, с. 65]. Про зв'язок праворозуміння як компоненту правової системи (одного з її засобів, засобів-дій) з реалізацією права та юридичною практикою наголошують чимало вчених [256, с. 429; 172; 257, с. 43].

Сучасний етап розвитку суспільства передбачає зростання вимог до питань правової освіти населення, що, у свою чергу, спонукає до пошуку нових форм і методів роботи. Суспільство потребує підсилення цілеспрямованої діяльності держави щодо передачі юридичного досвіду, систематичного впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують додержання, виконання та використання юридичних норм [111, с. 85]. З огляду на це, залишається бути актуальним питання участі юридичних клінік у процесі правового виховання особи – студента-клініциста (як і правової освіти населення в цілому), оскільки цьому дослідженню не приділялося належної уваги з боку вчених-теоретиків.

О.М. Аксьонова вважає можливим розглядати юридичну клініку як специфічне середовище, яке має конкретний вплив на процес формування професійної свідомості та правової культури її учасників. На її думку, встановлюючи певні правила поведінки учасників юридичної клініки, побудовані на принципах моралі та права, клініки тим самим сприяють формуванню правосвідомості та правової культури, а також підвищують рівень правовиховної діяльності [1, с. 7].

Якщо здійснити аналіз функціонування юридичної клініки, яка у своїй діяльності керується Типовим положенням про юридичну клініку вищого

навчального закладу України (наприклад, юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»), то утворені в результаті використання такого методу дослідження функціональні частини за своїм змістом відповідатимуть основним структурним елементам правовиховного процесу (суб'єкти, об'єкти, форми, засоби, способи та методи правового виховання), а в сукупності становитимуть цілісну систему правового виховання. Більше того, відповідно до мети та завдань юридичної клініки для її повного та ефективного функціонування керівництво юридичної клініки і вищого навчального закладу повинно організувати й забезпечити проведення правоосвітніх, правороз'яснювальних та інших навчально-практичних заходів, підготовку й поширення публікацій для населення з актуальних правових питань, проведення науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань [220].

Як видно, на нормативному рівні закріплено не лише участь юридичних клінік в системі правового виховання, але й визначено інші структурні елементи цієї системи:

1) об'єкти правового виховання – студенти, які беруть участь у діяльності юридичної клініки (студенти-клініцисти), громадяни, які безпосередньо звернулися до цієї клініки за правовою допомогою (відвідувачі юридичної клініки), а також інші особи, які залучалися до участі у правоосвітніх та правороз'яснювальних заходах, що організовуються та проводяться на базі юридичної клініки. Наприклад, учні загальноосвітніх шкіл є об'єкти правового виховання юридичної клініки під час проведення студентами-клініцистами такого заходу з правової освіти населення як «Практичне право» (більш відоме як «Street Law») – своєрідного курсу лекцій для певної категорії школярів, що має на меті ознайомити їх з правовими інституціями, які можуть забезпечити уникнення ними неприємних юридичних колізій у їх повсякденному житті [21, с. 90; 22, с. 11].

2) форми правового виховання як зовнішнє вираження організаційної діяльності юридичних клінік – правова освіта (цілеспрямований процес

правового навчання студентів-клініцистів, відвідувачів юридичної клініки та інших категорій осіб), правова інформація (доведення до студентів, відвідувачів юридичної клініки та інших категорій осіб відомостей про прийняття нових законів та підзаконних актів, їх змісту та спрямованості), правова пропаганда (поширення студентами-клініцистами правових знань серед населення шляхом тлумачення норм права через засоби масової інформації, робота із шкільною молоддю), юридична практика (здійснення правовиховного впливу викладачів-кураторів юридичної клініки на студентів-клініцистів, студентів-клініцистів на відвідувачів юридичної клініки), безпосередня реалізація норм права (самостійне здійснення відвідувачами юридичної клініки юридично-значущих дій, дотримання заборон, використання прав, виконання обов'язків), самовиховання (удосконалення студентами-клініцистами та відвідувачами юридичної клініки правових знань та орієнтацій у правовій реальності);

3) засоби правового виховання – лекції та семінари з правової тематики, які організовуються та проводяться на базі юридичної клініки викладачами-кураторами з використанням інтерактивних методик навчання, правові консультації відвідувачам юридичних клінік, друковані правові видання юридичної клініки, спеціальні організаційно-освітні акції правового змісту (зустрічі з практикуючими юристами, конкурси, судові дебати, круглі столи тощо);

4) методи правового виховання як сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здобуваються правові знання, уміння та навички – переконання відвідувачів юридичної клініки обрати той чи інший спосіб розв'язання їх правової проблеми, інформаційний вплив на громадян, наставництво викладачів-кураторів щодо студентів-клініцистів тощо.

У зв'язку із цим, не можна повною мірою погодитися із твердженням О.О. Орлової про те, що юридичну клініку (як діяльність студентів юридичних навчальних установ з отримання практичних навичок через надання юридичних консультацій населенню, яке потребує юридичної

допомоги) слід розглядати як особливий різновид юридичної освіти (для студентів юридичних навчальних закладів) і правової просвіти (для населення) [191, с. 17].

Уявляється, що юридична клініка є традиційним суб'єктом правового виховання, а не окремою формою правової освіти, правового виховання чи різновидом юридичної освіти, оскільки у своїй діяльності використовує практично всі існуючі форми, засоби та методи такого виховання, характер та зміст яких визначено на нормативному та доктринальному рівнях [153, с. 117].

Крім того, питання формування правової культури майбутніх юристів, їх правосвідомості, ціннісних орієнтацій набуває особливого значення в умовах модернізації права та юридичної освіти. Внаслідок недосконалості методів юридичної освіти у більшості вищих навчальних закладів України недостатньо уваги приділяється практичній підготовці студента, формуванню його правосвідомості, правової культури. Саме на ліквідацію цієї прогалини у навчальному процесі й спрямована діяльність юридичної клініки [276, с. 41].

2.2. Теоретичні засади юридичної клінічної освіти у професійній підготовці юристів в Україні

Якість юридичної освіти та становлення правової культури – тісно пов'язані між собою процеси. Еволюція юридичної освіти та системи правового виховання населення відбувається не тільки шляхом досягнення більшої визначеності в загальнотеоретичних дисциплінах, але й через формування нових правових дисциплін, що безпосередньо пов'язанні з набуттям студентами практичних навичок.

Технологія формування професійної правової культури студента є складною послідовною системою взаємопов'язаних дій викладачів і студентів та має забезпечуватися за допомогою дотримання сукупності таких умов: 1) створення якісного навколишнього правового середовища, яке має

стати важливим детермінуючим фактором правового виховання суб'єкта; 2) розробки й реалізації структурно-функціональної моделі формування правової культури студента; 3) кадровим забезпеченням навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, спеціальною науковою та методичною підготовкою викладачів права; 4) спрямованістю процесу професійної освіти на формування правової культури протягом усього періоду навчання студентів; 5) організацією суб'єкт-суб'єктної моделі взаємодії в системі «студент-викладач»; 6) постійним удосконаленням змісту, форм і методів правової освіти та виховання [4, с. 22; 278, с. 17].

Визначальним завданням юридичної підготовки професіоналів є формування правового мислення, що відповідає вимогам часу [2, с. 5], а якість підготовки юридичних кадрів забезпечується змістом навчальних програм, впровадженням сучасних форм та методів викладання; професійна підготовка юристів вимагає також значної загальнотеоретичної підготовки (тобто, теоретично-методологічної ґрунтовності, здатності адекватно реагувати на новели в законодавстві та практиці його застосування) [182, с. 140]. У процесі навчання студенти повинні засвоїти як єдине ціле комплекс різних за характером та змістом знань, вмінь та навичок, необхідних юристу для виконання своїх майбутніх функціональних обов'язків. Як зазначає Л.І. Кормич, підготувати сучасних кваліфікованих юристів неможливо, не привчаючи їх до критичного осмислення правової бази, а оскільки основна ціль підготовки юриста полягає в тому, щоби знання, отримані у виші, максимально наблизити до потреб правозастосовної діяльності, протягом усіх семестрів викладання в центрі уваги має бути практика застосування законодавства [115, с. 20].

В Рекомендаціях навчально-методичної комісії з права Міністерства освіти і науки України «Про організаційно-методичне забезпечення навчального процесу в умовах скорочення тижневого навантаження викладачів» зазначалося про необхідність передбачати у навчальних планах вищих юридичних навчальних закладах щоденне ознайомлення студентів-

юристів з практикою, яка здійснюється у правовій сфері, розвиток у студентів якостей та навичок, необхідних для практичної роботи юриста, а також можливість засвоювати матеріал в реальних життєвих ситуаціях [82, с. 123].

Усі ці умови навчання забезпечує саме юридична клінічна освіта, яка передбачає сполучення теоретичного та практичного компонентів в юридичній освіті [95, с. 7], а оволодіння студентами основ правової культури, професійної етики, накопичення ними досвіду роботи із малозабезпеченими верствами населення є її позитивною особливістю. Це твердження повною мірою відповідає одній із найважливіших умов «українського прориву» в освітянській справі – переорієнтації системи освіти з простого засвоєння суми знань на усвідомлення їх предметно-практичного значення, формування вміння самостійного поповнення й впровадження в практику задля забезпечення кар'єрного зростання, добробуту, комфортного існування в розвинутому суспільстві [11, с. 12].

Саме досвід функціонування юридичних клінік в Україні допоміг виокремити ті аспекти роботи юриста, на яких не акцентується увага під час вивчення базових навчальних дисциплін, що відповідає основним ідеям Болонського процесу [42, с. 6]. Так, одне з першочергових завдань створення зони європейської вищої освіти та її забезпечення полягає у сприянні мобільності освіти [9, с. 8; 10, с. 12], у рамках якої студентам повинні забезпечуватися доступ та можливість отримання освіти та практичної підготовки [190, с. 78; 189, с. 105], а особливості юридичної професії позначаються на специфіці навичок, які необхідно набути під час навчання: 1) система знань про право і державу, механізми їх організації, процеси функціонування, особливості сприйняття особистістю та суспільством; 2) знання діючого законодавства, норм матеріального права та, особливо, процесуального права; 3) формування правового мислення, здібностей пов'язувати фактичні обставини із законом і на його основі пропонувати вирішення життєвих ситуацій; 4) уміння складати документи юридичного

характеру, давати поради, консультувати з правових питань [29, с. 205]. Іншими словами, як акцентує на це увагу С.В. Ківалов, головний плюс європейських стандартів – у їхній раціональності, коли навантаження робиться на професійні навички [102, с. 4].

Якість освіти багато в чому залежить і від методології викладання, покликаної сприяти реалізації цілей освіти, від правильно обраних згідно з характером дисципліни методик навчання [57, с. 406]. Як зазначає В.П. Андрущенко, сучасний етап розвитку вищої школи, що характеризується інтенсифікацією навчального процесу, скороченням періоду навчання, вимагає введення в практику роботи професорсько-викладацького складу нових, нетрадиційних форм і методів викладання. У свою чергу оволодіння кращим світовим освітнім досвідом стимулює пошук нових підходів в підвищенні рівня підготовки майбутніх спеціалістів, конкурентоспроможних на сучасних ринках праці, а розв'язання цієї проблеми в умовах вищих навчальних закладів стає можливим при реалізації інноваційних технологій [8, с. 10]. Головною метою використання такого оновленого (інноваційного) наукового підходу до організації навчально-виховного процесу, вибору більш досконаліх і пошуку нових форм і методів навчальної роботи є не тільки навчати фахівців того, що реально може знадобитися у подальшій професійній діяльності та контролювати ступінь розвитку необхідних знань, умінь і навичок, а також формувати настанови на постійний саморозвиток і безперервну освіту протягом усього життя з метою повної відповідності сучасності [196, с. 92].

Цю позицію поділяє і Н.В. Артикуца, на думку якої дієвим фактором зростання творчого потенціалу суб'єктів навчального процесу є впровадження інноваційних, зокрема інтерактивних методів і форм викладання, а в юридичній клінічній освіті перспективними є насамперед інтерактивні методики, спрямовані на формування й закріплення практичних навичок роботи з клієнтами, вирішення професійних проблем різного ступеня складності, роботи із судово-процесуальними документами:

проблемний метод, запрошення спеціалістів, соціальні проекти, аналіз правової ситуації; «ток-шоу»; судові слухання; метод інтерв'ю (інтерв'ювання) та консультування клієнта; переговори тощо [18, с. 22]. У зв'язку з цим, до методології в юридичній клініці викладання слід якомога менше увібрати давно встановлені штампи та кліше на прикладі семінарських та практичних занять як методів перевірки знань студентів, а найбільше приділити увагу інтерактивним лекціям, рольовим та індивідуальним заняттям, самостійній роботі як помічника консультанта в юридичній клініці, оскільки лише таким способом можна значно підвищити практичну підготовку студентів та надати їм самим можливість отримати необхідних навичок для роботи за фахом [148, с 69]. М.В. Кравчук також підтримує ідею практичної підготовки студентів в юридичних клініках, які отримали відповідний дозвіл та державне визнання, з використанням найсучасніших методик навчання (інтерактивних) [119, с. 165].

Саме поняття «юридична клінічна освіта» не закріплено на нормативному рівні та визначається по-різному. У вітчизняній науковій літературі практично відсутні будь-які фундаментальні дослідження цієї категорії, що значно ускладнює її однозначне розуміння та використання. Найчастіше ним оперують у наукових дослідженнях з метою характеристики унікального способу підготовки фахівців за напрямом «Право» (з обов'язковим використанням юридичних клінік в навчальному процесі як бази для отримання студентами додаткових теоретичних знань і практичних навичок) [44, с. 2].

Авторський колектив навчального посібника «Юридична клініка» визначає юридичну клінічну освіту як нову форму практичного навчання студентів-юристів, мета якої полягає у формуванні у них професійних навичок юриста та передбачає надання безоплатної правової допомоги представникам окремих категорій населення, які не можуть самостійно вирішити свої проблеми правового характеру. Автори цього посібника пропонують виокремлювати передумови виникнення юридичної клінічної

освіти (велика кількість негативних моментів при підготовці майбутніх юристів через недосконалість традиційних методик юридичної освіти), її завдання (практичне навчання студентів-юристів, надання юридичної допомоги, популяризаторська діяльність, допомога вишам) і специфічні риси (акцент на практичне навчання студентів-юристів, широке застосування інтерактивних методик викладання, якісно більший обсяг самостійності студентів, поєднання навчання із наданням правової допомоги) [288, с. 9–13].

На думку авторів книги «Професійні навички юриста: досвід практичного навчання», в широкому розумінні поняття «юридична клінічна освіта» підлягає застосуванню до будь-якого типу експериментального, практичного або активного навчання юриста. Таке навчання включає оволодіння великою кількістю навичок і виховання якостей фахівця, пов'язаних із розвитком професіоналізму: здатності вирішувати юридичні проблеми за допомогою різних методів вирішення спорів, вміння аргументувати свою точку зору та вирішувати етичні дилеми, сприяння правосуддю, справедливості та моралі [237, с. 36].

Деякі вчені вважають, що юридична клінічна освіта – це метод (методика) викладання, яка використовується в юридичних вищих навчальних закладах, у рамках якого студенти представляють інтереси реальних клієнтів (відвідувачів) під керівництвом викладачів та практикуючих юристів. Призначення цього інтерактивного методу навчання студентів-юристів правових навичок полягає у посиленні їх практичної підготовки шляхом залучення до практичної юридичної діяльності та надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення [249].

На думку Ю.О. Фігель, юридична клінічна освіта – це специфічна програма професійного навчання студентів юридичних спеціальностей, реалізована на базі юридичних клінік, спрямована на заповнення прогалини, що виникає між отриманими теоретичними знаннями та застосуванням їх на

практиці, та яка сприяє формуванню вмінь реалізації права студентами, які там навчаються [276, с. 47].

У порівнянні з іншими способами навчання юристів, юридична клінічна освіта передбачає: 1) поєднання теоретичного навчання з отриманням практичних навичок; 2) проведення спеціальних занять в юридичній клініці для підготовки студентів до практичної діяльності; 3) навчання студентів викладачами, що мають досвід практичної роботи; 4) розвиток професійно значущих якостей, зокрема правової культури; 5) можливість постійного контакту з викладачами при виникненні будь-яких спірних питань при практичній діяльності; 6) використання інтерактивних методів навчання; 7) постійний обмін досвідом юридичної клінічної освіти між діючими юридичними клініками [276, с. 48].

Як засіб формування нової методики навчання, юридична клінічна освіта дозволяє впровадити в систему вітчизняної освіти: 1) демократичний стиль відносин між викладачем і студентом (на противагу авторитарному стилю, характерному для системи освіти в цілому); 2) педагогіку співробітництва (студент стає рівноправним учасником освітнього процесу); 3) індивідуальний підхід до студента (співвідношення «викладачі та студенти» в клініці має бути 1:5, 1:8, не більше); 4) захист прав людини як значуща складова професійної діяльності юриста (права людини у ході роботи клініки стають не звичайним струсом повітря, а реальною справою); 5) компонент навчання практичних навичок, органічно доповнює отримані у вищому навчальному закладі теоретичні знання. У зв'язку із цим, юридична клінічна освіта в розумінні її інтеграції в існуючу систему традиційної вищої освіти є позитивною з огляду на те, що не заперечує її, не є радикальним засобом її реформування, а забезпечує плавне «вростання» в неї нових методологічних підходів, сучасних форм та методів викладання [174, с. 107].

Впровадження юридичної клінічної освіти в систему вищої юридичної освіти дозволяє забезпечити: 1) студентам – досвід практичної професійної діяльності, закріпити теоретичні знання, отримані під час навчання, на

практиці; 2) малозабезпеченим особам – якісну юридичну допомогу, можливість захистити свої права та законні інтереси; 3) вищому навчальному закладу – базу для проходження навчальної та виробничої практики студентами, нові форми і методи практичного навчання студентів у навчальному процесі, гарантію випуску висококваліфікованих фахівців; 4) державі – високий рівень правової освіти та правової культури в країні, доступ малозабезпечених верств населення до безоплатної правової допомоги [248, с. 40].

За допомогою проходження практики в юридичній клініці досягається також більш високий рівень психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, що також свідчить про необхідність урахування студентами соціальних і психологічних особливостей різних категорій осіб у процесі інтерв'ювання та консультування відвідувачів (соціально-психологічний аспект в технологіях консультативної діяльності) [27, с. 33]. Процес розвитку такої якості в рамках юридичної клінічної освіти буде значно результативнішим, якщо ведеться підготовка студентів до цієї практики, яка повинна будуватися на основі застосування інтерактивних форм і методів навчання. Завдяки цьому студенти не тільки здобувають необхідні знання та навички, але й відбувається розвиток їх моральних, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей, а також комунікативної компетентності [260, с. 112].

Не випадково під поняттям «навчальні компоненти юридичної клінічної освіти» мається на увазі система форм і методів діяльності юридичної клініки, пов'язаних із загальними завданнями вищої юридичної освіти в частині підготовки фахівця-юриста й упроваджених у звичну практику навчального процесу вищого навчального закладу [43, с. 5].

З іншого боку, юридична клінічна освіта розглядається як засіб забезпечення доступу до правосуддя у країнах, що розвиваються і в державах, що ступили на шлях демократії [159, с. 21]. Як свідчить практика, юридична клінічна освіта забезпечує не тільки можливість застосування

студентами своїх знань, але й сприяє вирішенню питання загальнодержавного значення – допомоги соціально незахищеним верствам населення, правової освіти населення [17, с. 145].

Як видно, більшість дослідників «юридичної клінічної освіти» розуміють під цим терміном інтерактивний метод навчання студентів-юристів правових навичок, які необхідні їм для того, щоб стати компетентними, свідомими та етичними юристами. При цьому досліджувана категорія має дві головні мети – навчити практичних умінь та професійної відповідальності студентів-юристів та надавати правову допомогу, щоб задовольнити потреби малозабезпечених осіб [170, с. 307].

Існує думка про те, що ототожнення «юридичної клінічної освіти» з інтерактивним методом навчання є не зовсім правильним, оскільки останнє означає спільне навчання та співпрацю між викладачем і студентом (коли вони разом є суб'єктами навчання та всі учасники освітнього процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і свою власну поведінку). Інтерактивні методики навчання – це імітація традиційних проявів суспільного життя у навчальних цілях. У їх основі лежить моделювання ситуації, вироблення і прийняття рішення в умовах, характерних для життєдіяльності та професійної сфери. Ці методики навчання передбачають залучення до обговорення усіх учасників заняття. Слухачі спілкуються один з одним, обмінюються інформацією, спільно розв'язують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і власну поведінку. Навчальний матеріал за інтерактивної форми подачі опановується «через дію» та спрямований на формування навичок використання у подальшому отриманої інформації, моделювання перспективного життєвого досвіду. Для цього максимально заохочуються різноманітні способи рольових ігор, імітації реальних форм функціонування правової системи та інших сфер буття [40, с. 3]. На думку М. Дамірлі, саме проблемно-пошукова методика навчання (навчання через постановку проблеми як підстави для пошуку її вирішення)

відповідає вимогам сучасної юридичної освіти, оскільки забезпечує найбільш повну самостійність студентів та відповідає проблемному характеру юридичної практики [56, с. 108].

В основу інтерактивних методик навчання, коло яких чітко не окреслено, покладено прийом моделювання ситуації, за якої студенти працюють колективно та вирішують типові завдання, з якими доводиться стикатися у повсякденному житті, що є оптимальним для вироблення професійних навичок у майбутнього юриста. Однією з найпоширеніших інтерактивних методик є тренінг, за допомогою якого можна вчити діяти коректно, ефективно співпрацювати із соціальним середовищем, пізнавати себе та інших у вирі практичної діяльності. Формами тренінгу в юридичній клініці є: 1) мозковий штурм (надзвичайно інтенсивний процес генерування ідей, висловлення пропозицій і хороший спосіб навчити студентів реалізовувати теоретичні знання на практиці); 2) рольові ігри (дають можливість змодельовати певну ситуацію в ролях і в процесі гри набути навичок професійної етики, критичного мислення, комунікації, вирішення правових проблем); 3) робота в малих групах (розвиває навички спостереження та коментування професійних дій колег, що дозволяє запам'ятати, як слід поводитися в тій чи іншій ситуації, які норми права застосувати для вирішення проблемного питання); 4) дискусія (дозволяє виявити різні точки зору для вирішення певної проблеми або спірного питання, а також отримати навички публічного виступу, навчитися поважати думки інших колег).

Тлумачні словники визначають освіту як сукупність знань, отриманих у процесі навчання; процес засвоєння знань; систему навчально-виховних заходів; систему установ, через які здійснюються ці заходи. Освіту можна також розуміти як цілеспрямовану пізнавальну діяльність людей з отримання знань, умінь, або їх удосконалення; як придбання вмінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань.

Відсутнім є також єдиний підхід до розуміння поняття «юридична освіта» [26, с. 8]. Як вбачається з Концепції розвитку вищої юридичної освіти в Україні, підготовленої у 2009 р. за сприяння програми «Ініціатива з верховенства права» Американської асоціації юристів (ABA/ROLI), вища юридична освіта в Україні – це галузь фахової освіти, безперервний процес теоретичного та практичного навчання з метою засвоєння сутності та змісту права, а також набуття умінь та навичок застосування його положень у професійній правничій діяльності, який здійснюється у вищих навчальних закладах, де зосереджено висококваліфікований науковий і науково-педагогічний персонал, забезпечено поєднання навчального процесу з науково-практичною діяльністю, та готуються компетентні кадри у галузі права відповідно до стандартів вищої освіти. Основне завдання вищої юридичної освіти – підготовка кваліфікованих фахівців у галузі права, які працюють для утвердження у суспільстві верховенства права та розвитку правової свідомості й правової культури громадян [110].

На думку Л.І. Кормич, юридична освіта – це сфера вищої освіти, фундамент юридичної професії, середовище формування нового покоління юристів, один з інструментів реалізації соціальної функції права [115, с. 17]. На сучасному етапі свого розвитку юридична освіта повинна вирішувати світоглядні та етичні проблеми формування особистості юриста, органічно поєднувати доктринальні знання та практичний досвід.

Поглиблення загальнотеоретичних розробок поняттєво-категоріального апарату юридичної науки є неодмінною умовою її поступального розвитку, а такі розробки мають іти від практики і до неї ж повертатися, збагаченими узагальненнями і діловими рекомендаціями. Аналітична, пізнавальна, по суті, теоретична діяльність завжди є органічною складовою будь-якої реальної предметно-практичної діяльності людини та своєю іманентною метою має сприяння підвищенню продуктивності й ефективності останньої за рахунок поглиблення знань про її природу,

сутність, зміст та форму, розроблення пропозицій щодо її удосконалення [68, с. 24].

У зв'язку із цим, юридична клінічна освіта є не чим іншим як способом закріплення студентами теоретичних знань та набуття практичних навичок юриста у процесі їх діяльності в юридичній клініці з надання безоплатної правової допомоги [149, с. 42]; способом набуття студентами практичних навичок юриста шляхом надання безоплатної правової допомоги населенню в рамках проходження навчальної та інших видів практики на базі юридичної клініки вищого навчального закладу.

Як уже зазначалося вище, сучасна юридична освіта Української держави належить до традиційної (академічної) моделі навчання юристів, яка складається з двох взаємопов'язаних частин – теоретичної (містить у собі лекції та семінарські заняття) та практичної (як правило, це – ознайомча, виробнича та переддипломна практики). Використання різних видів практики, як і стажування, забезпечує підвищення рівня фахової підготовки та робить більш ефективною професійну діяльність, поєднуючи в ній ідеальне та емпіричне, реальне. Під час проходження практики відбувається наближення суб'єкта до розуміння сутності, принципів та значення професійної діяльності [101, с. 6].

Однак, якщо під час проходження ознайомчої практики у студентів взагалі немає ніякої можливості застосувати свої знання, то під час виробничої практики їх шанси є дещо більшими – 50/50 (у залежності від того, наскільки серйозно до своїх обов'язків відноситиметься керівник практики) [161, с. 7]. Як правило, керівник практики від бази її проходження не знає своїх практикантів, а юридичні механізми впливу на якість керівництва на базі проходження фактично відсутні [245, с. 458]; жоден з керівників практики спеціально не навчається умінь правильно передавати свої навички роботи майбутнім спеціалістам у галузі права, а тому у більшості випадків таке керівництво не має практичного сенсу [278, с. 16].

Навчальна та виробнича практики, особливо останнім десятиліттям, коли різко зросла кількість вищих юридичних навчальних закладів, перетворюється виключно на «споглядальні», оскільки одночасно в одного судді чи слідчого проходять практику від 5 до 10 студентів [296, с. 241]. Саме тому проходження переддипломної практики на останньому курсі навчання є найбільш серйозним практичним заняттям студента. Однак і в цьому разі студента в основному цікавить лише та частина практичного застосування своїх знань, яка напряду пов'язана з темою його дипломної роботи та, відповідно, страждає односторонністю [161, с. 7]. Сама практика предметом вивчення у вищому навчальному закладі не є, оскільки в навчальному процесі використовуються лише результати правозастосовчої практики як прийом аргументації, як ілюстрація або демонстрація в навчанні.

З огляду на це, поширена в освітніх колах теза про зв'язок юридичних клінік із організацією практики студентів не викликає сумніву, оскільки вона не лише відображена в наукових положеннях про юридичні клініки, але й відзначена у нормативних засобах її діяльності [43, с. 19]. Так, у легальному визначенні юридичної клініки зазначено, що юридична клініка створюється, зокрема, як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [220]. Інші норми Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України також передбачають можливість проходження практики студентами безпосередньо на її базі, що підсилює правові підстави такої діяльності згідно з Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України [216].

Таким чином, відсутність загального поширення використання юридичної клініки як бази практики студентів пов'язана не з нормативною неврегульованістю такої можливості, а через недостатню практику та досвід такої діяльності в Україні та інших країнах близького зарубіжжя, недостатньою організаційною сталістю юридичного клінічного руху. У разі ж її повноцінного використання як бази практики студентів юридична клініка

розкривається як прогресивна освітня технологія, що поєднує в собі два взаємообумовлені блоки, які О. М. Доброхотова називає аудиторною підготовкою та практикою під патронажем тих викладачів, що вели аудиторну підготовку. У цьому разі єдність частин цієї технології забезпечується практичним підходом до навчання (інколи його називають принципом практичного навчання – «навчання через діяльність»), а клінічний характер підготовки полягає в тому, що навчання, реальна практика та їх наукове осмислення є нероздільними [58, с. 247].

На думку А.О. Галая, виходом із цієї ситуації є поетапне розширення практики студентів в юридичній клініці: 1) застосування лише для бажаючих студентів; 2) поступовий перехід до збільшення їх кількості; 3) застосування паралельно традиційних форм практики з поступовим залишенням найбільш якісних серед них; 4) розширення числа й організаційне зміцнення юридичних клінік вищого навчального закладу.

Приклади діяльності юридичних клінік Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та ін. свідчать про можливість організації та проведення практики студентів в юридичній клініці уже тепер, не чекаючи фундаментальних зрушень на національному рівні [43, с. 13]. Зокрема, протягом останніх десяти років навчальну (ознайомчу), виробничу та переддипломну (магістерську) практику в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія» пройшло більше трьох тисяч студентів не лише цього вишу, але й Інституту національного та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету.

2.3. Нормативно-правові засоби організації та діяльності юридичних клінік в Україні

У теоретико-правовій літературі під поняттям «правове регулювання» характеризується цілеспрямована, організована, реалізована уповноваженими

на те державними та недержавними органами, посадовими особами діяльність з упорядкування суспільних відносин за допомогою правових засобів, способів та механізмів. Правове регулювання як процес упорядкування соціально значимої поведінки людей за допомогою правових засобів (правових норм, індивідуальних правових приписів, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) спрямоване на широке коло суб'єктів суспільних відносин (держава, нація, організації, органи, держави, громадяни) [186, с. 37].

Значимість, специфіка, різноманітні засоби та форми правового регулювання, які виникають у сфері освіти, закономірно обумовлюють актуальність загальнотеоретичної характеристики практично усіх елементів механізму такого регулювання [292, с. 4]. Однак, відсутність системності у діючому великому масиві освітньо-правових актів – від нормативно-правових до локальних, від актів освітньої нормотворчості до актів індивідуального правового регулювання та інтерпретаційних актів різних суб'єктів освітніх правовідносин свідчить про те, що ця проблема ще не стала предметом цілеспрямованої уваги з боку юридичної науки та, у першу чергу, загальноправової теорії [294, с. 4], як і юридичні клініки при вищих навчальних закладах України, які протягом перших десяти років свого існування перебували поза сферою спеціального нормативно-правового регулювання, що не сприяло їх належній діяльності та функціонуванню.

Правове регулювання як специфічна складноорганізована юридична діяльність володіє рядом характеристик, до основних з яких відносять: предмет, метод, види, способи, типи, стадії процесу та механізм правового регулювання. Предмет правового регулювання – це визначений рід (вид) суспільних відносин, який підлягає правовому упорядкуванню. Під методом правового регулювання в теорії права розуміють сукупність та різні поєднання своєрідних прийомів юридичного впливу на суспільні відносини визначеного роду, які характеризують особливості використання щодо цих правовідносин специфічного набору правових засобів. Як правило,

виокремлюють два основні методи правового регулювання: 1) імперативний (владно-спонукальний, командний, централізований метод або метод субординації); 2) диспозитивний (децентралізований метод, який ґрунтується на автономії волі та юридичній рівності сторін правовідносин), які в чистому вигляді у практиці правового регулювання практично не зустрічаються [293, с. 19].

Як і інші освітні установи, юридичні клініки при вищих навчальних закладах України належать до числа суб'єктів освітніх правовідносин, які (правові відносини) є предметом правового регулювання освітнього права. Освітнє право має всі необхідні атрибути окремої галузі права (власні предмет та метод правового регулювання, властиві їй принципи права та розвинений масив нормативно-правових актів) [268, с. 30]. Освітні правовідносини за своєю природою завжди є тристоронніми відносинами, оскільки їх учасниками одночасно є: 1) освітні установи; 2) особи, які навчаються; 3) педагогічні працівники; лише при безпосередній та одночасній участі всіх суб'єктів є можливим виникнення та дія освітніх відносин [271, с. 48].

Як зазначає В.М. Сиріх, об'єктом освітніх правовідносин є духовні блага у вигляді знань, навичок та вмінь. Характерними рисами особливого методу правового регулювання правових відносин в освітньому праві є: 1) застосування імперативного та імперативно-диспозитивного методу регулювання суспільних відносин; 2) поєднання нормативно-правового регулювання освітніх відносин на загальнодержавному та регіональному рівні з локальним регулюванням освітніми установами; 3) поєднання державного контролю якості освіти з автономністю освітніх установ, свободою та плюралізмом в освіті; 4) використання проміжної та кінцевої атестації як особливої стадії правозастосування [269, с. 9]. Освітнє право володіє також власним понятійним апаратом (має розвинену номенклатуру понять, покликаних відображати усю багатогранність відносин, їх складну та поліваріантну структуру) та характеризується шістьма принципами: 1)

загальнодоступність освіти; 2) обов'язковість основної загальної освіти; 3) безоплатність загальної, початкової професійної, середньої професійної та вищої професійної освіти; 4) державна соціальна допомога особам, які навчаються; 5) свобода та плюралізм в освіті; 6) світський характер освіти [270, с. 69].

Як і в Російській Федерації, існуючий в Українській державі масив норм, правил, положень, які визначають поведінку учасників освітньої сфери, являє собою визначену систему, яка в силу специфічних особливостей самої освіти, відображених у нормативно-правових актах про освіту, має багаторівневу структуру: перший рівень – Конституція та закони України, у відповідності до яких здійснюється правове регулювання освітньої діяльності в цілому, а не лише власне педагогічних відносин (із приводу навчання та виховання); другий – укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України з питань освіти; третій – правові акти центральних органів управління освітою (у першу чергу, Міністерства освіти і науки України); четвертий – нормативні акти органів місцевого самоврядування, прийняті у межах їх компетенції, установлені законодавством; п'ятий рівень – статут освітньої установи та інші локальні акти, прийняті з питань, які належать до її компетенції; шостий рівень регулювання утворюють педагогічні норми, які виникають із самої специфіки освітнього процесу. У підсумку названі норми утворюють систему блоків правового регулювання: 1) нормативний правовий (законодавчий) блок; 2) статутний блок (локальний нормативних актів); 3) блок професійних норм і так званого педагогічного звичаю (педагогічних норм) [126, с. 97].

У пошуках оптимального варіанту нормативно-правового регулювання законодавець (нормотворець) обирає такий варіант, який найкращим чином відповідав би специфіці освітніх відносин, завданням, що стоять перед державою та суспільством, інтересам особи та економічному благополуччю суспільства. Як свідчить практика, далеко не кожен варіант нормативно-правового регулювання виявляється діючим та виправдовує

пов'язані з ним надії, у зв'язку з чим у суспільстві та державі відбувається постійний пошук нових, оптимальних та ефективних методів, варіантів правового регулювання [271, с. 61]. Це твердження якнайкраще розкривається при історичному дослідженні нормативно-правових засобів організації та діяльності юридичних клінік в Україні.

Так, на початковому етапі становлення юридичних клінік в Українській державі їх діяльність здійснювалась у формі самостійних громадських організацій або їх структурних підрозділів, що певною мірою відповідало положенням Конституції України, законам України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. [228] та «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р. [226], Указу Президента України від 16.05.2001 р. № 136/2001 «Про заходи щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій» [222], Розпорядженню Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 р. № 564-р «Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій на період до 2004 року» [211]. Проте, така модель не була оптимальною, оскільки діяльність юридичної клініки підпорядковувалася статутним цілям громадської організації та була лише засобом досягнення цих цілей (такі юридичні клініки не виконували навчальної функції, а функція правового захисту здійснювалась у межах сфери діяльності об'єднань громадян) [49, с. 10].

Діяльність юридичних клінік розцінювалась також і як джерело правової інформації для населення згідно з положень Закону України «Про інформацію» від 10.12.1992 р. [223], Програми правової освіти населення України [230], Національної програми правової освіти населення [227], Програми розвитку юридичної освіти населення на період до 2005 р. [219]. В Програмі правової освіти населення Одеської області, затвердженій рішенням Одеської обласної ради від 02.10.2002 р. № 55-XXIV на виконання зазначених загальнодержавних програм, містилась вказівка на необхідність обласному управлінню юстиції, Одеській національній юридичній академії,

прокуратурі Одеської області, управлінню освіти і науки обласної державної адміністрації, координаційній раді молодих юристів постійно провадити надання безоплатних юридичних консультацій для малозабезпечених громадян інвалідів, пенсіонерів через громадські правові приймальні [218]. Однак, у жодному з вищезазначених нормативно-правових актів про юридичні клініки не існувало навіть опосередкованої згадки.

Певну законодавчу базу для юридичних клінік як складових навчальних закладів та освітнього процесу в Україні формували закони України «Про освіту» від 23.05.1991 р. [229] та «Про вищу освіту» від 17.02.2002 р. [208], Постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.1998 р. № 1247 «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» [231], Положення про організацію навчального процесу у вищому навчальному закладі [215] та Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України [216], Норми часу для планування й обліку навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів [213], а також інші внутрішні документи, розроблені в навчальному закладі відповідно до законодавства про освіту. У цих та багатьох інших нормативно-правових актах про юридичні клініки безпосередньо також не згадувалося.

Лише на початку липня 2002 р. Міністерством освіти і науки України було надіслано деканам юридичних факультетів лист № 1/11-2194, яким доведено до їх відома результати роботи конференції «Розвиток програм, що допомагають удосконалювати навчально-виховний процес на юридичних факультетах» (м. Київ, 22–23.03.2002 р.), організованої цим міністерством разом із Міжнародним фондом «Відродження», Інформаційно-методичним центром «Дебати» та Асоціацією американських юристів [32]. У цих рекомендаціях було напрацьовано основні методичні засади поєднання теоретичної та юридичної клінічної освіти у вищих навчальних закладах з метою усунення розбіжності й різниці між теорією та практикою при вивченні права [288, с. 26].

У свою чергу, Міністерство юстиції України своїм листом оприлюднило рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення «Роль громадських приймалень та юридичних клінік по наданню правової допомоги населенню» (м. Івано-Франківськ, 1.11.2002 р.), де було визначено необхідність усім управлінням юстиції сприяти створенню на базі вищих навчальних закладів юридичних клінік та залучати викладачів правничих дисциплін, студентів вищих юридичних навчальних закладів до правоосвітньої діяльності, а також ефективно використовувати можливості таких клінік з надання безоплатної юридичної допомоги [246].

У 2003–2005 рр. Асоціацією юридичних клінік України було сформовано власну внутрішню правову базу, спрямовану на забезпечення та уніфікацію діяльності юридичних клінік та їх відмежування від інших форм об'єднань студентів та молодих юристів, які надають юридичну допомогу населенню (прийнято Стандарти юридичних клінік України, Типове положення про юридичну клініку та Етичний кодекс діяльності юридичної клініки в Україні). Згідно з положеннями цих Стандартів, юридичні клініки могли діяти у двох організаційно-правових формах: 1) як структурний підрозділ вищого навчального закладу чи факультету, який їм підпорядковується; 2) як формування при вищому навчальному закладі чи факультеті, яке взаємодіє з ними на підставі договору та може бути юридичною особою [264].

Дискусії з приводу оптимальної організаційно-правової форми діяльності юридичних клінік та її правового статусу тривали до серпня 2006 р. і кожна юридична клініка шукала свою відповідь на це запитання. Відповідальність за подальший розвиток юридичного клінічного руху в Україні взяла на себе міжвідомча робоча група на чолі із заступником Міністра юстиції України Л.М. Горбуновою, до складу якої увійшли представники Міністерства освіти і науки України, Міжнародного фонду «Відродження» та Асоціації юридичних клінік України. Саме ця група була

розробником наказу Міністерства науки і освіти України від 03.08.2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» [220].

У контексті цього дослідження слід зазначити й те, що Болонський процес, який в Українській державі офіційно розпочався на Бергенській конференції 19 травня 2005 р. після приєднання України до Болонської декларації «Європейський простір у сфері вищої освіти», підписаної міністрами освіти європейських країн 19 червня 1999 р. [157, с. 299], а також прийняття нових нормативно-правових актів, спрямованих на удосконалення системи підготовки юристів в умовах Болонського процесу [217; 232; 214; 212], жодним чином не вплинув на регулювання діяльності юридичних клінік у процесі підготовки юристів.

На початковому етапі формування в Україні системи безоплатної правової допомоги передбачалося також, що юридична клініка входитиме до цієї системи [221; 225]. Однак, у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2.06.2011 р. взагалі не згадується про юридичні клініки при вищих навчальних закладах України юридичного профілю серед суб'єктів надання такої допомоги [135, с 61].

Щоб ліквідувати цю прогалину народними депутатами України С.В. Ківаловим, Ю.Р. Мірошниченком та П.В. Мельником було підготовлено два законопроекти щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги [234; 236], один з яких (проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 р.) на теперішній час знаходиться у Верховній Раді України на розгляді у другому читанні [235]. Автори цього законопроекту вважають, що закріплення на законодавчому рівні юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги є черговим етапом формування в Україні ефективної системи безоплатної правової допомоги, яка відповідала б сучасним правовим реаліям.

Певною мірою із цією позицією погодилося Міністерство юстиції України, яке як розробник Концепції Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки [233] та самої програми [210, с. 33] передбачило збільшення надання гарантованого Законом України «Про безоплатну правову допомогу» обсягу безоплатної правової допомоги за рахунок залучення та підтримки таких надавачів правових послуг як юридичні клініки. Цією програмою передбачається виділення близько 10 млн. грн. на розроблення та виконання програм інституціонального розвитку юридичних клінік та громадських організацій, що працюють із суб'єктами права на безоплатну правову допомогу.

Представникам юридичного клінічного руху в Україні доводиться «вишукувати» у правовому просторі нові нормативні засоби (джерела), правова конструкція яких дозволяє хоч би опосередковано, але все ж таки віднести до нечисленного переліку актів, які підлягають використанню студентами-консультантами юридичних клінік у їх діяльності. Зокрема, значну роль в організації роботи юридичних клінік України відіграють і рішення Конституційного Суду України, мотивувальна та резолютивна частина яких є цінним джерелом для студентів-клініцистів та керівників таких клінік (наприклад, рішення від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про правову допомогу) [146, с. 190; 150, с. 316].

Крім того, в окремих регіонах України діяльність юридичних клінік регулюється рішеннями обласних міжвідомчих координаційно-методичних рад з правової освіти населення, які утворено при обласних державних адміністраціях для забезпечення взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних закладів та закладів культури, наукових установ, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації у сфері правової освіти населення, а також

надання відповідної методичної допомоги. Наприклад, рішенням Одеської обласної міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення від 25.04.2014 р. № 4 «Роль юридичних клінік при наданні безоплатної правової допомоги в Україні (на прикладі діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія)» відзначено успішну роботу цієї юридичної клініки та, зокрема, доручено департаменту освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації спільно з завідувачем цієї клініки та із залученням інших вищих навчальних закладів юридичного профілю Одеської області розробити навчальний план спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» та відповідні методичні рекомендації щодо його включення в навчальний процес [247].

Належне функціонування юридичної клініки є неможливим також без її ефективної організації, яке полягає не лише у кадровому, інформаційному, матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні, але й нормативному врегулюванні діяльності на локальному рівні (зокрема, у статуті вищого навчального закладу та положенні про юридичну клініку), а також інших внутрішніх актах з організації роботи. Як зазначає О.Г. Мурашин, локальні підзаконні акти – це норми, предметом яких є внутрішні відносини в межах якого-небудь підприємства, установи, організації; такі акти мають багато рис, схожих з відомчими актами, однак їхній зміст і юридична сила більш обмежені; це акти внутрішньої дії (стосуються певного підприємства, установи, організації), виражають засади децентралізації в нормативному регулюванні [169, с. 4].

На думку А.О. Полякова, для ефективної роботи юридичної клініки слід розробити цілий комплекс внутрішніх актів, що визначатимуть діяльність її керівника, членів (студентів-консультантів), координуватимуть діяльність відвідувачів, а також даватимуть змогу узагальнити та систематизувати результати діяльності, включати матеріали роботи юридичної клініки до змісту навчального курсу «Основи юридичної клінічної практики». Ці акти можна поділити на такі блоки: 1) установчі (програмні)

акти, які регулюють усі внутрішні та зовнішні відносини, що виникають у зв'язку із заснуванням та функціонуванням юридичної клініки (статут юридичної клініки, положення про юридичну клініку, рішення загальних зборів членів юридичної клініки); 2) організаційні документи, які закріплюють порядок роботи в юридичній клініці, порядок надання консультацій, права та обов'язки її членів (правила роботи в юридичній клініці, етичний кодекс студента-консультанта); 3) документи внутрішнього розпорядку (списки студентів, викладачів-кураторів, графік їх чергувань, вступні тести, що свідчать про конкурсний відбір клініцистів, книг скарг і пропозицій, журнал реєстрації справ, бейджи для працівників юридичної клініки); 4) процесуальні документи, які розкривають зміст та хід розгляду справи, обґрунтовують вироблення позиції щодо справи та спосіб її вирішення (вхідна анкета відвідувача, угода про надання правових послуг тощо) [202, с. 260].

Статути вищих навчальних закладів України юридичного профілю використовуються співробітниками юридичних клінік найменше, а їх практичне значення зводиться до визначення порядку затвердження положень про структурні підрозділи, обрання або призначення на відповідні посади та звільнення із цих посад керівників таких підрозділів (зокрема, керівника та інших співробітників юридичної клініки).

Саме тому першочергове місце серед переліку локальних актів з організації діяльності юридичних клінік належить положенню про юридичну клініку відповідного вищого навчального закладу України, яке повинно відповідати Типовому положенню про юридичну клініку вищого навчального закладу. Це Типове положення складається із семи розділів: 1) загальні положення; 2) мета та завдання юридичних клінік вищих навчальних закладів України; 3) принципи діяльності юридичних клінік в Україні; 4) організація діяльності юридичної клініки; 5) права та обов'язки студентів; 6) матеріально-технічна база юридичної клініки; 7) фінансування юридичної клініки, однак значна кількість юридичних клінік України

певною мірою відступили від його структури. Наприклад, чинне на теперішній час Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія» від 15.04.2011 року (додаток 1) містить додаткові пункти, які конкретизують окремі норми Типового положення з урахуванням шістнадцятилітнього досвіду діяльності цієї клініки.

Положенням про юридичну клініку регулюються усі питання діяльності юридичної клініки як структурної складової вищого навчального закладу. До цього положення може бути включено також питання про необхідну етичну поведінку «студента-клініциста», яке покликане звернути особливу увагу студентів юридичної клініки на моральну та психологічну сторони їх роботи.

Наступним важливим внутрішнім нормативним актом з організації діяльності більшості юридичних клінік України є правила (порядок, регламент) роботи в юридичній клініці, які можуть бути розробленими та затвердженими безпосереднім керівником такої клініки, або ж прийняті на загальних зборах усіх осіб, які беруть участь у діяльності такої клініки. Наприклад, з метою належної організації діяльності та функціонування юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» як бази для практичного навчання студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів цього університету, студентів інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», колективом співробітників юридичної клініки було розроблено відповідний Порядок, затверджений 17.01.2014 р. (додаток 3). Цей порядок включає вісім розділів: 1) загальні положення; 2) порядок зарахування студентів до юридичної клініки; 3) організація роботи юридичної клініки з надання правової допомоги; 4) участь студентів-клініцистів в наданні правової допомоги; 5) етичні норми та правила юридичної клініки; 6) участь аспірантів у діяльності юридичної клініки; 7) участь слухачів Інституту підготовки

професійних суддів у діяльності юридичної клініки; 8) прикінцеві положення. За своєю сутністю такі правила роботи юридичної клініки є своєрідним регламентом юридичної клініки з організації, підготовки та надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Доволі часто з метою належної організації діяльності юридичної клініки як бази навчальної, виробничої, переддипломної та інших видів практики студентів також розробляються окремі положення (порядки). Наприклад, у Положенні про проходження практики студентами на базі юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженому 27.01.2014 р. (додаток 2), здійснено деталізацію норм чинного законодавства України та інших внутрішніх актів вищого навчального закладу з організації та проходження практики студентів з урахуванням особливостей мети та основних завдань діяльності юридичної клініки. Невід'ємною частиною цього Положення є робочі програми навчальної (ознайомчої), виробничої та переддипломної (магістерської) практики студентів університету, а також загальні методичні вказівки (рекомендації) щодо проходження студентами цього університету усіх видів практики на базі юридичної клініки, розроблені співробітниками юридичної клініки відповідно до Наскрізної програми практики студентів за спеціальністю «Правознавство», затвердженої 14.05.2005 р.

З метою належної організації керівництва діяльністю юридичної клініки та забезпечення її ефективної роботи на рівні вищого навчального закладу розробляються та затверджуються посадові інструкції співробітників (зокрема, керівника юридичної клініки, кураторів, методистів, лаборанта тощо), в яких визначено їх кваліфікаційні вимоги, обсяг професійних навичок та необхідний рівень знань, перелік посадових обов'язків та повноважень, а також підстави для притягнення до відповідальності. Наприклад, повноваження завідувача юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», викладачів-кураторів цієї

клініки та лаборанта визначено у відповідних посадових інструкціях від 18.05.2011 р. (додатки 4–7).

У діяльності юридичних клінік Української держави на особливу увагу заслуговують також документи (листи, угоди, договори тощо) про співпрацю з органами державної влади та місцевого самоврядування, неурядовими організаціями, іншими юридичними та фізичними особами у сфері підготовки професійних юристів та надання безоплатної правової допомоги. Наприклад, шляхом обміну відповідними листами юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія» здійснює активну співпрацю з головним управлінням юстиції в Одеській області, Головним управлінням Міндоходів в Одеській області, Одеським обласним центром із надання безоплатної правової допомоги, Приморською районною адміністрацією Одеської міської ради, Одеською обласною організацією Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України», суспільно-політичною газетою «Слово», телерадіокомпанією «Академія» тощо у сфері надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим особам та правової просвіти населення Одеської області [198, с. 58; 199, с. 14].

Отже, основними внутрішніми актами з організації діяльності юридичної клініки при вищому навчальному закладі України є: 1) статут вищого навчального закладу; 2) положення про юридичну клініку; 3) положення про проходження практики студентами на базі юридичної клініки; 4) порядок роботи юридичної клініки; 5) посадові інструкції співробітників юридичної клініки; 6) етичні правила діяльності в юридичній клініці; 7) документи про співпрацю тощо.

У діяльності юридичних клінік України студентами-клініцистами, кураторами та відвідувачами юридичних клінік також використовуються організаційні документи та документи, що виникають у процесі надання правової допомоги.

До організаційних документів юридичної клініки слід віднести:

1) план роботи юридичної клініки на короткостроковий та довгостроковий період; 2) графік роботи юридичної клініки; 3) журнал вхідної та вихідної документації; 4) книга відгуків про діяльність юридичної клініки; 5) список та графік чергувань студентів та кураторів юридичної клініки; 6) заява про вступ до юридичної клініки. Усі організаційні документи юридичної клініки мають бути підписаними чи завізованими її керівником, затвердженими печаткою юридичної клініки (якщо така існує) та зберігатись у відповідному архіві юридичної клініки, який може мати різну кількість розділів і тек у залежності від спеціалізації та обсягу роботи.

Вхідна анкета відвідувача юридичної клініки, в якій останній зазначає питання, що його цікавлять, або викладає інформаційні дані по своїй справі, копії всіх документів відвідувача, які консультант отримує для вивчення обставин справи та які долучаються до особової справи відвідувача (після закінчення консультації вони повертаються їх власнику), а також журнал реєстрації справ, які розглядаються (чи вже розглянуті) співробітниками юридичної клініки, інші документи, які виникають у процесі надання правової допомоги, належать до тих документів, що визначають порядок надання консультацій у юридичній клініці.

У цьому аспекті дискусійним вважається позиція А.О. Полякова про те, що правове регулювання юридичної клінічної освіти в Україні та світі забезпечено на рівні міжнародного законодавства Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, яким визначено обов'язок держави щодо організації безоплатних юридичних послуг у галузях сімейного права (включаючи справи про насильство в сім'ї); публічного права (наприклад, про захист прав людини); приватного права (наприклад, про шкоду, завдану особі); законодавства про бідність, соціальне забезпечення або адміністративного законодавства [202, с. 259].

За результатами здійсненого вище дослідження нормативно-правових засобів організації та діяльності юридичних клінік в Україні можна

стверджувати, що предметом правового регулювання юридичних клінік в Українській державі суспільні відносини, які виникають у процесі використання юридичної клініки як бази проходження навчальної та інших видів практики студентів.

Враховуючи комплексний характер освітніх правовідносин, у структурі предмета правового регулювання, можна виокремити основні види суспільних відносин, які виникають у діяльності юридичних клінік: 1) педагогічні відносини (між викладачем-куратором та студентом-клініцистом); 2) управлінські (адміністративні) відносини (між вищим навчальним закладом та юридичною клінікою у його структурі); 3) трудові відносини (між вищим навчальним закладом та завідувачем, кураторами, іншими співробітниками юридичної клініки); 4) цивільно-правові відносини (між куратором, студентом-клініцистом та відвідувачем юридичної клініки під час надання безоплатної правової допомоги) тощо.

Що стосується особливостей методу правового регулювання діяльності юридичних клінік в Українській державі, то в силу множинності суспільних відносин (їх видів), які входять до предмета правового регулювання, є можливими різні варіанти поєднання імперативного та диспозитивного методів (наприклад, обов'язковість створення юридичної клініки у структурі вищого навчального закладу, впровадження спецкурсу до навчального плану, надання безоплатної правової допомоги студентами-клініцистами та, у свою чергу, проходження на базі юридичної клініки навчальної чи інших видів практики виключно за бажанням студента тощо).

Слід також зазначити про окремі прогалини у правовому регулюванні діяльності юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів України, які перешкоджають масовому поширенню юридичної клінічної освіти. У першу чергу, мова йде про: 1) необхідність безпосереднього упровадження положень про діяльність юридичних клінік до нормативно-правових актів з організації навчального процесу, проведення навчальної практики та обліку часу роботи науково-педагогічних працівників;

2) включення як обов'язкового пункту вимоги про наявність та якісне функціонування юридичної клініки для акредитації вищого юридичного навчального закладу та отримання таким закладом ліцензії на підготовку юристів; 3) запровадження дієвої системи відомчого та громадського контролю якості функціонування юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів тощо [46, с. 6].

Як зазначає А.О. Поляков, для успішної діяльності юридичних клінік необхідним є чітке правове регулювання їх діяльності не тільки у структурі вищих навчальних закладів, але й, у першу чергу, нормативне забезпечення проектів щодо створення експериментальних центрів із надання безоплатної правової допомоги при судах, органах виконавчої влади, там, де громадяни саме стикаються з потребою у правовій допомозі. На думку цього вченого, вартими уваги є питання: 1) розмежування права юридичних клінік та інших об'єднань щодо надання первинної правової допомоги (яка надається на найдоступнішому місцевому рівні) представникам малозабезпеченої категорії громадян; 2) врегулювання контролю якості правової допомоги, що надають юридичні клініки; 3) закріплення в українському законодавстві світових критеріїв, за якими юридичними клініками надається безоплатна правова допомога (недостатність засобів для використання послуг захисника (фінансовий критерій), фактична складність справи («інтереси правосуддя»), нездатність обвинуваченого з причин об'єктивного характеру захищати себе самостійно тощо); 4) розроблення правового інструментарію визначення фінансової спроможності клієнта юридичної клініки та технологій експертизи правових ситуацій, справ-звернень громадян, які співвідносні з критерієм «інтереси правосуддя»; 5) закріплення нормативного супроводу вимог до умов реалізації безоплатної правової допомоги в юридичних клініках (правила внутрішнього порядку документування, кадрове, фінансово-економічне, матеріально-технічне й навчально-методичне забезпечення); 6) уточнення статусу юридичних клінік як організацій, що надають правову допомогу у місцях, підпорядкованих міністерству юстиції,

там, де громадяни потребують такої допомоги; 8) розробка нормативів, які забезпечували би комплексний характер роботи юридичної клініки, суть якого полягає в систематичній правовій освіті населення через організацію соціально-правових практик (зокрема, упровадження обов'язкової юридичної клінічної практики для студентів, які отримують фахову підготовку за напрямом «Правознавство») [203, с. 85].

На думку О.І. Баїк, врегулювання на законодавчому рівні питання діяльності юридичної клініки, у тому числі її документування на основі глибокого аналізу діяльності юридичних клінік в Україні, сприяло б налагодженню їх ефективної роботи [19, с. 61]. Було б також доречним у чинному положенні про практику студентів вищих навчальних закладів України або новорозробленому документі із цього ж приводу додати інформацію про юридичну клініку як форму організації та навчальну базу для практики, а також закріпити особливі положення про практику в юридичній клініці, доповнивши Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу новим розділом відповідного змісту [89, с. 215].

Однак, прогалини в нормативному регулюванні діяльності юридичних клінік України можна розцінювати не як огріхи з боку законотворців та відсутність зацікавленості у розвитку такого позитивного для правової та освітньої системи явища як юридична клінічна освіта, а як шанс або можливість для вищого юридичного навчального закладу реалізувати свою автономію [131, с. 26]. Нормотворчу діяльність співробітників юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» протягом 2011–2014 рр. з організації функціонування цієї клініки можна вважати хорошим прикладом використання вищим навчальним закладом своєї автономії в процесі практичної підготовки висококваліфікованих правознавців.

Висновки до другого розділу

Якість юридичної освіти та становлення правової культури є тісно пов'язаними між собою категоріями, оскільки еволюція юридичної освіти та системи правового виховання правників відбувається не тільки шляхом досягнення більшої визначеності в загальнотеоретичних дисциплінах, але й через безпосереднє набуття студентами практичних навичок під час проходження ними практики на базі органів державної влади та місцевого самоврядування, у приватному секторі економіки. У зв'язку із цим, помітну роль у навчальному процесі вітчизняних вищих навчальних закладів відіграє практика студентів на базі юридичної клініки, яка забезпечує формування у них відповідного рівня правової культури.

Юридична клініка – традиційний суб'єкт правового виховання студентів, який у своїй діяльності використовує практично всі існуючі форми, засоби та методи такого виховання, характер і зміст яких чітко визначено на нормативному та доктринальному рівнях. У зв'язку із цим, помітно зростає роль юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів України, які стали унікальними базами для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів, де вони під контролем професійних кураторів безпосередньо залучаються до надання безоплатної правової допомоги у типових (нескладних) справах.

Саме в результаті переосмислення сучасних методик підготовки юристів та досвіду використання юридичної клініки як бази проходження студентами різних видів практики введено поняття «юридична клінічна освіта» (походить від англ. «legal clinic education»), мета якої полягає у набутті студентами практичних навичок діяльності за фахом шляхом надання безоплатної правової допомоги населенню.

Предметом правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні є суспільні відносини, які виникають у процесі використання юридичної клініки як бази проходження навчальної та інших видів практики студентів. Враховуючи комплексний характер освітніх правовідносин, у

структурі предмета правового регулювання діяльності юридичних клінік можна виокремити їх основні види: 1) педагогічні відносини (між викладачем-куратором та студентом-клініцистом); 2) управлінські (адміністративні) відносини (між вищим навчальним закладом та юридичною клінікою у його структурі); 3) трудові відносини (між вищим навчальним закладом та завідувачем, кураторами, іншими співробітниками юридичної клініки); 4) цивільно-правові відносини (між куратором, студентом-клініцистом та відвідувачем юридичної клініки під час надання безоплатної правової допомоги) тощо. У силу множинності цих суспільних відносин є можливим поєднання різних варіантів імперативного та диспозитивного методів правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні.

На початковому етапі становлення юридичних клінік в Україні (з 1996 по 2002 р.) їх діяльність: здійснювалась у формі самостійних громадських організацій або їх структурних підрозділів, як складових вищих навчальних закладів та освітнього процесу; розцінювалась як джерело правової інформації для населення, а тому регулювалась відповідним законодавством України (законами України «Про об'єднання громадян», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про освіту», «Про вищу освіту» тощо). У 2003–2005 рр. всеукраїнською громадською організацією «Асоціація юридичних клінік України» було сформовано власну внутрішню правову базу, спрямовану на забезпечення та уніфікацію діяльності юридичних клінік та на їх відмежування від інших форм об'єднань студентів та молодих юристів, які надають безоплатну правову допомогу (Стандарти юридичних клінік України, Типове положення про юридичну клініку та Етичний кодекс діяльності юридичної клініки в Україні). Дискусії з приводу оптимальної організаційно-правової форми діяльності юридичних клінік тривали до появи наказу Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України». При розробці концепції державної системи

безоплатної правової допомоги в Україні юридичні клініки мали входити до числа суб'єктів надання такої допомоги.

На сучасному етапі розвитку юридичних клінік в Україні до внутрішніх нормативних актів, які забезпечують їх діяльність у структурі вищих навчальних закладів, належать установчі документи (статут освітньої установи, положення про юридичну клініку, посадові інструкції співробітників, листи про співпрацю, регламент чи порядок роботи тощо), організаційні документи (план роботи на короткостроковий та довгостроковий періоди, журнал вхідної та вихідної документації, книга відгуків про діяльність, список та графік чергувань студентів і кураторів тощо) та документи, які виникають у процесі надання правової допомоги (вхідна анкета відвідувача, консультаційна справа чи консультаційний файл, правова довідка, правовий висновок, інші документи правового характеру).

РОЗДІЛ 3

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В СИСТЕМІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ

3.1. Правова допомога в юридичних клініках: основні форми, їх характеристика та особливості надання

Становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави висуває на перший план проблему забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Реалізацію закріпленого у Конституції України положення про найвищу соціальну цінність людини неможливо уявити без наявності ефективної системи загальних та спеціально-юридичних гарантій, які забезпечують її права та свободи.

Правова допомога є одним із найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Об'єктивні труднощі пересічного громадянина, який не володіє спеціальними юридичними знаннями та навичками, щоб ефективно використовувати правові засоби для реалізації та захисту своїх інтересів, породжують необхідність у допомозі юриста-професіонала.

Особливе значення правової допомоги в сучасних умовах викликано факторами як позитивного, так і негативного характеру, серед яких: 1) зростання ролі права в суспільних відносинах, юридичних механізмів задоволення суб'єктами різних економічних, політичних, духовних та інших інтересів; 2) недостатній рівень розвитку правової свідомості та правової культури громадян, який не дозволяє їм використовувати елементарні правові засоби для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів; 3) недостатньо ефективна робота правоохоронної та судової систем, коли без професійного правового сприяння громадяни не можуть відстояти свої права, свободи та законні інтереси, захиститися від свавілля з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому необхідне підвищення доступності правової допомоги для населення, удосконалення її

якості, своєчасності та інших умов ефективності [90, с. 3]. Відсутність реального права на її отримання особами, які не мають можливості звернутися по неї через різні причини (відсутність коштів, немічність, малолітство тощо) розглядається як суттєва перешкода у доступі до правосуддя, реалізації рівності сторін у процесі, якої вимагає верховенство права [52, с. 10]. У зазначеному аспекті правова допомога є вираженням того, що право – це не тільки інструмент упорядкування та охорони окремих соціальних відносин, але й засіб для досягнення окремими індивідами встановлення справедливості [129, с. 3].

Правова допомога – це допомога, яка надається в результаті здійснення професійної діяльності юриста, основною ціллю якої є необхідне сприяння у попередженні порушень прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права, усунення чи зменшення несприятливих наслідків такого порушення, відновлення належного становища суб'єкта права. Правова допомога передбачає наявність двох суб'єктів: суб'єкта отримання правової допомоги (особи, яка нездатна самотійно реалізовувати свої права, свободи та законні інтереси) та суб'єкта надання правової допомоги (в організаційно-структурному плані являє собою систему організацій та осіб, утворених та функціонуючих в установленому порядку, які здійснюють цей вид діяльності) [195, с. 69].

Правова допомога є також особливим видом юридичної діяльності. Складовою частиною практичної професійної діяльності юриста є надання правової допомоги, яка проявляється у: 1) пошуку правової інформації, правової оцінки представлених або знайдених фактів, формальній визначеності виконуваної роботи; 2) підборі правових норм та отриманні юридичного висновку як вияву відповідного ступеня творчої самостійності при вирішенні юридичних справ та правових завдань; 3) веденні у правових рамках переговорів, виступів у судах тощо. При цьому, досліджувати правову допомогу можна як з точки зору юридичної діяльності, так і з позиції правової послуги. Правова допомога як процес відбувається як юридична

діяльність кваліфікованого суб'єкта надання правової допомоги та зовні має вираження у вигляді правової послуги – результату юридичної діяльності [129, с. 17].

Згідно з положеннями Закону України «Про безоплатну правову допомогу» правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, а правові послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації [206].

За результатами аналізу норм вищезазначених та інших нормативно-правових актів, де використовуються терміни «правова допомога» та «юридична допомога» (наприклад, Закони України «Про міліцію», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про судоустрій і статус суддів» тощо), вбачається їх однаковий зміст, а тому ці поняття можна вважати тотожними [129, с. 18].

Поняття «послуги» також вживається у багатьох нормативно-правових актах нашої держави. Закон України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Закон України «Про соціальні послуги» використовує поняття «юридичні послуги» як надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу та реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська

допомога, захист прав та інтересів особи тощо). У Національному класифікаторі України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010» послуга розглядається як результат економічної діяльності, щодо якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва; момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві. В Інструкції про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм послугою названо трудову діяльність, результати якої виражаються в корисному ефекті, особливій споживчій вартості. Особливістю послуги є збіг у часі та просторі процесів виробництва, реалізації та споживання її споживчої вартості [64, с. 73].

У зв'язку із цим, поняття «правова допомога» та «правові послуги» не є абсолютно тотожними, але мають подібне значення; у співвідношенні з поняттям «правова послуга» правова допомога є поняттям більш високого юридично-нормативного порядку і більш широкого соціально-правового змісту. Понятійно-сміслова взаємодія між цими поняттями може бути виражена як відношення категорії (правова допомога) і поняття (правові послуги). Так, у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» визначено, що правова послуга є зовнішньою формою правової допомоги. Крім того, в літературі та законодавстві досить часто використовується поняття «юридичні послуги», однак слід віддавати перевагу поняттю «правові послуги» як похідному від поняття «правова допомога» та такому, що вживається у спеціальному законі – Законі України «Про безоплатну правову допомогу» [129, с. 18].

Як зазначає В.С. Личко, правова допомога – це різновид юридичної діяльності, яку спрямовано на здійснення правових послуг для зацікавлених осіб публічного і приватного права. На думку цього вченого, правова допомога характеризується такими ознаками: 1) це різновид юридичної діяльності; 2) отримує вираження у наданні правових послуг; 3) може

надаватися як на платній, так і безоплатній основі; 4) відсутність гарантії позитивного результату правової допомоги; 5) передбачає наявність професійної таємниці; 6) наслідки правової допомоги мають юридичне значення. У зв'язку з цим, під правовою допомогою слід розуміти надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, захисту цих обов'язків, прав та свобод, їх відновлення у разі порушення. При цьому, і це дуже важливо, така допомога надається як на платній, так і на безоплатній основі [129, с. 16–17].

Проблема безоплатної правової допомоги є особливо актуальною для України, адже більшість населення Української держави перебуває за межею бідності. При цьому, великою кількістю фахівців з базовою чи повною вищою юридичною освітою, зростаючою кількістю юридичних фірм, адвокатських бюро, об'єднань тощо ситуація жодним чином не вирішується.

Термін «безоплатна правова допомога» в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» вживається у значенні правової допомоги, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. М.В. Стаматіна вважає за необхідне удосконалити зазначене поняття та розуміти під безоплатною правовою допомогою професійну, гарантовану державою діяльність визначених законодавством спеціалістів щодо надання правових послуг на безоплатній основі, спрямованих на реалізацію та захист прав, свобод, законних інтересів осіб, які звернулися за допомогою [263, с. 19].

Проблема бідності в Українській державі набула офіційного визнання після затвердження Президентом України Стратегії подолання бідності, яка встановила значення цього терміну та єдиний критерій віднесення різних верств населення до категорії бідних. Як слушно зазначено в Державній цільовій соціальній програмі подолання бідності на період до 2015 р., бідність – це комплексна проблема, а її подолання є довготривалим процесом. Оптимальним варіантом розв'язання цієї проблеми є поєднання

активної соціальної політики, спрямованої на відновлення та зростання зайнятості та створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення.

Як зазначає М.Р. Аракелян, у наданні кожному громадянину правової допомоги, а також юридичним особам, іноземцям та особам без громадянства у спірних питаннях з охорони та захисту їх прав та інтересів, припинення зловживання правом, захисту фізичних осіб від їх обвинувачення, в державному забезпеченні охорони прав громадян правоохоронними та іншими державними органами полягає правозахисна діяльність, яка здійснюється спеціально уповноваженими державними органами та посадовими особами, недержавними установами, громадськими організаціями та фізичними особами [13, с. 40; 16, с. 18]. При цьому, необхідно розмежовувати правоохоронну та правозахисну функції держави, оскільки відмінність у визначенні цих понять обумовлюється не стільки етимологічною відмінністю слів «охорона» та «захист», скільки змістом, яке в них вкладається у конкретному суспільстві [15, с. 31; 12, с. 33].

Як стверджують Л.С. Дубчак та Н.С. Дубчак, до запровадження передбаченої Законом України «Про безоплатну правову допомогу» мережі установ надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, із завданням надання якісної та водночас безоплатної правової допомоги можуть ефективно впоратися юридичні клініки, які вже нині відіграють хоч і не головну, проте важливу роль в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина [62, с. 6].

Юридичні клініки стали тією ланкою правового захисту, якої не вистачало, щоб забезпечити правову допомогу малозабезпеченим громадянам. Не маючи за мету повністю замінити собою державну систему безоплатної правової допомоги, юридичні клініки надають правові послуги із самого широкого кола питань, заповнюючи при цьому вакуум, створений діючим законодавством у цій сфері та практикою його застосування [144, с. 82]. Як відзначає В.П. Янишен, юридичну клініку слід розглядати як

додаткове (факультативне), а не виключно альтернативне джерело одержання безоплатної правової допомоги особами, які її потребують [295, с. 21].

Зокрема, останніми роками юридичні клініки при вищих навчальних закладах України юридичного профілю надають значний обсяг безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Беручи участь у діяльності юридичної клініки, студенти-клініцисти здійснюють прийом відвідувачів та надають їм правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, складають процесуальні та інші документи правового характеру, здійснюють представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами. Будучи важливим засобом реформування вищих навчальних закладів та інтеграції в освітній процес компоненту навчання практичних навичок, юридичні клініки є затребуваними з боку малозабезпечених верств населення, які потребують безоплатної правової допомоги [174, с. 107].

Наприклад, правозахисна діяльність юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» на теперішній час відома далеко за межами м. Одеса та Одеської області, оскільки з кожним роком збільшується географія осіб, які звертаються сюди за безоплатною правовою допомогою. Доволі часто квиток на поїзд чи автобус до м. Одеса обходиться відвідувачам юридичної клініки значно дешевше, ніж вартість послуг адвокатів чи інших практикуючих юристів за їх місцем проживання [201, с. 3]. Зокрема, протягом 2010–2013 рр. у діяльності цієї юридичної клініки у статусі консультантів та помічників консультантів взяло участь 2 045 студентів та аспірантів університету. За вказаний період юридичною клінікою було надано безоплатну правову допомогу 9 504 особам, які звернулися за отриманням юридичної консультації, а також підготувати відвідувачам 5 369 процесуальних та інших документів правового характеру. Такі показники діяльності тільки однієї юридичної клініки свідчать про високий рівень довіри до них з боку громадян.

Разом із тим, на законодавчому рівні юридичні клініки в Українській державі знаходяться поза сферою правового регулювання в системі безоплатної правової допомоги, що не сприяє їх належній діяльності. Саме тому та з метою наділення юридичних клінік при вищих навчальних закладах України статусом суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а також спрощення процедури та зменшення фінансових затрат для малозабезпечених верств населення під час реалізації ними права на представника в судовому засіданні, народними депутатами України С.В. Ківаловим та Ю.Р. Мірошниченком було підготовлено відповідний законопроект (реєстр. № 0926 від 12.12.2012 р.), який на теперішній час знаходиться на розгляді Верховної Ради України у другому читанні [235].

Н.С. Дубчак виокремлює п'ять основних правових послуг, які надаються юридичними клініками нашої держави при здійсненні захисту прав та інтересів фізичних осіб: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; 2) складання документів непроцесуального характеру; 3) складання документів процесуального характеру; 4) процесуальне та непроцесуальне представництво; 5) правоосвітня робота [64, с. 77].

Погоджуючись певною мірою із такою класифікацією правових послуг безоплатної правової допомоги, які надаються юридичними клініками, необхідно зазначити про «штучний» характер їх поділу, зумовлений законодавчим регулюванням видів правової допомоги в Законі України «Про безоплатну правову допомогу».

Загальна теорія права використовує поняття «форми правової допомоги» як певним чином організований та самодостатній вид діяльності суб'єктів надання правової допомоги, який характеризується специфікою завдань, особливістю предмета та змістом діяльності цих суб'єктів (дій, засобів, методів та технологій їх здійснення) [144, с. 83]. З цією позицією погоджується і В.С. Личко, яка виокремлює підходи до класифікації видів правової допомоги з урахуванням таких особливостей, як: сфера надання,

форми правової допомоги, статус суб'єктів надання правової допомоги, платність, обсяг правової допомоги, критерій основного або факультативного характеру діяльності суб'єкта надання правової допомоги. На думку цього вченого, правову допомогу можна класифікувати на види в залежності від форм, в яких вона може здійснюватися, а саме: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; 2) підготовка документів непроцесуального характеру; 3) складання документів процесуального характеру; 4) представництво; 5) надання правової допомоги юридичними клініками [129, с. 19].

Вивчення особливостей та досвіду діяльності більшості юридичних клінік України дає можливість виокремити наступні форми правової допомоги в юридичних клініках нашої держави: 1) правове інформування; 2) правове консультування; 3) складання правових документів; 4) правове представництво; 5) правове навчання.

Правове інформування – це передача особі повної, достовірної, адресної та доступної правової інформації щодо проблемної правової ситуації. Ця форма правової допомоги характеризується такими ознаками: завдання – заповнення дефіциту правової інформації, усунення існуючих в особи сумнівів; предмет – правова свідомість адресата правової допомоги, в якому відбуваються зміни у вигляді набуття знань про права та обов'язки, способи їх реалізації та захисту, необхідних для подолання проблемної правової ситуації; зміст – процес передачі суб'єктом надання суб'єкту отримання правової інформації, яка володіє властивостями: достовірності, повноти, конкретності, адресності та доступності (адаптованості для сприйняття суб'єктом отримання правової допомоги). Правове інформування обов'язково передбачає «переклад» правової інформації з «юридичної мови» на мову, яка зрозуміла непрофесіоналу – суб'єкту отримання правової допомоги [195, с. 130].

Правове інформування в юридичній клініці передбачає надання студентами-консультантами за зверненням відвідувачів юридичної клініки

інформації у формі усних та письмових довідок щодо порядку застосування норм законодавства України для вирішення конкретних порушених відвідувачами питань. Письмова довідка щодо положень законодавства складається на бланку юридичної клініки з обов'язковим зазначенням юридичної адреси та номера телефону юридичної клініки, особи її виконавця із числа студентів-консультантів юридичної клініки, а також підписується завідувачем юридичної клініки із прикладенням відбитку печатки такої клініки (за наявності) [144, с. 85].

Наприклад, правова довідка юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» готується на бланку юридичної клініки, підписуються консультантом та погоджуються куратором чи завідувачем юридичної клініки, а також реєструються лаборантом у відповідних журналах реєстрації. Правова довідка цієї юридичної клініки має містити в собі такі обов'язкові елементи: 1) дату та номер реєстрації в Журналі реєстрації правових довідок юридичної клініки; 2) прізвище, ім'я та по батькові, а також поштову адресу зареєстрованого чи фактичного місця проживання відвідувача юридичної клініки; 3) чітко та лаконічно сформульоване правове питання відвідувача юридичної клініки; 4) витяги із законодавства України, які регулюють правове питання відвідувача юридичної клініки (з посиланням на пункт, частину та статтю нормативно-правового акта, його назву та назву суб'єкта прийняття (видання, затвердження тощо) та інші необхідні реквізити); 5) прізвище, ім'я та по батькові членів консультаційної групи, які брали участь у підготовці правової довідки; 6) прізвище, ім'я та по батькові куратора юридичної клініки, який перевірів та погодив зміст правової довідки на відповідність положень законодавства України.

Правове консультування – це процес взаємодії суб'єкта надання та суб'єкта отримання правової допомоги щодо проблемної правової ситуації з метою виявлення можливих правових шляхів її вирішення та їх наслідків, з'ясування шляхів та способів реалізації обраного рішення. Ця форма

правової допомоги характеризується такими ознаками: 1) завдання – роз'яснення суб'єкту отримання правової допомоги всіх можливих варіантів вирішення проблемної правової ситуації, правових наслідків кожного з них, рекомендація найбільш оптимального варіанту вирішення та визначення стратегії та тактики юридичних дій з його реалізації. Результатом правового консультування має бути повне, конкретне уявлення суб'єкта отримання правової допомоги про свою майбутню правову діяльність у проблемній ситуації (які конкретно юридичні дії необхідно здійснити, які засоби є для цього необхідними тощо). Правове консультування є «керівництвом до правової діяльності» суб'єкта отримання правової допомоги; предмет – правове усвідомлення суб'єкта отримання правової допомоги; зміст – процес руху правової інформації від суб'єкта надання до суб'єкта отримання правової допомоги. Правове консультування відрізняється від правового інформування строго індивідуальним характером, максимальним ступенем адресності та обов'язковою присутністю поради про найбільш оптимальний спосіб подолання індивідуальної проблемної правової ситуації [195, с. 132].

Правове консультування в юридичній клініці передбачає надання студентами-консультантами рекомендацій відвідувачам юридичної клініки щодо використання передбачених законодавством прав і свобод для досягнення необхідного результату [144, с. 86].

Правове консультування в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія» полягає у наданні за зверненням відвідувача юридичної клініки у формі письмового правового висновку консультацій, роз'яснень та порад щодо використання передбачених законодавством України прав і свобод, а також виконання обов'язків для вирішення порушених відвідувачем питань (проблем) і досягнення необхідного результату. Правовий висновок цієї юридичної клініки, крім вищевикладених елементів правової довідки, має також містити в собі чітко та лаконічно сформульовані консультації та роз'яснення з правових питань відвідувача юридичної клініки, а також пораду щодо використання ним

передбачених законодавством України прав і свобод для досягнення необхідного результату.

Складання правових документів – це створення та надання суб'єкту отримання правової інформації, матеріалізованої на відповідному носіїві (як правило, паперовому), оформленої у відповідності до правових вимог та спрямованої на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків суб'єкта отримання правової допомоги у проблемній правовій ситуації. Завдання – надати у розпорядження (самостійне використання) суб'єкту отримання правової допомоги для запобігання та (або) подолання конкретної проблемної правової ситуації особливого засобу здійснення його правової діяльності – правового (юридичного) документа; предмет – правова діяльність суб'єкту отримання правової допомоги, оскільки юридичний документ є засобом її здійснення; зміст – сам процес створення та надання суб'єкту отримання правової допомоги юридичного документу. Юридичний документ, який надається суб'єкту отримання правової допомоги, характеризується: 1) відсутністю владного змісту; 2) законністю змісту; 3) орієнтованістю на максимальне врахування інтересів та цілей суб'єкта отримання, для реалізації яких документ створюється; 4) відповідністю правилам юридичної техніки. Складання правових документів доволі часто супроводжується правовим консультуванням із приводу порядку їх використання [195, с. 134].

Складання правових документів в юридичній клініці передбачає підготовку студентами-консультантами для відвідувачів юридичної клініки заяв, клопотання, скарг, запитів на інформацію та інших документів процесуального характеру (позовних заяв, апеляційних та касаційних скарг, клопотань тощо) з дотриманням визначених законодавством України вимог до форми та змісту відповідного документа (у першу чергу, законів України «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» та процесуальних кодексів) [144, с. 87].

Правове представництво – це здійснення суб'єктом надання правової допомоги дій із набуття та реалізації прав та обов'язків суб'єкта отримання, спрямоване на подолання проблемної правової ситуації. При здійсненні правового представництва суб'єкт надання правової допомоги може діяти як від імені суб'єкта отримання, так і від свого імені в інтересах суб'єкта отримання [195, с. 141].

Правове представництво в юридичній клініці може здійснюватися студентами-консультантами в органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами та в судах. Здійснення представництва інтересів відвідувачів юридичної клініки в органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами передбачає подання та вимагання студентами-консультантами документів, проведення консультацій, участь у розгляді документів відвідувачів з метою представництва та захисту прав, свобод та законних інтересів. Представництво інтересів відвідувачів юридичної клініки у суді передбачає здійснення студентами-консультантами процесуальної діяльності із захисту прав відвідувачів юридичної клініки як учасників судового процесу (позивачів, відповідачів, третіх осіб, свідків у цивільних та адміністративних справах тощо) [144, с. 87].

За наявності довіреності відвідувача юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» на представництво його інтересів консультант цієї юридичної клініки має право: 1) представляти права та законні інтереси відвідувача в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 2) запитувати та отримувати документи, інші матеріали або їх копії, необхідні у зв'язку з наданням безоплатної правової допомоги в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) збирати відомості з метою використання їх під час захисту прав та законних інтересів відвідувача; 4) ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та

організаціях з необхідними для забезпечення ефективного правового захисту документами, крім тих, що є державною таємницею.

Здійсненню студентами безпосереднього представництва інтересів відвідувачів юридичної клініки в судах України сприяє цивільне та адміністративне процесуальне законодавство, норми якого хоч і не містять згадки про такі клініки як суб'єктів надання правової допомоги іншим учасникам процесу, але надають можливість студентам-консультантам брати участь у судових засіданнях у процесуальному статусі представників сторін та третіх осіб [154, с. 123].

Як свідчить багатолітній правозахисний досвід діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», надання студентами-клініцистами правової допомоги в кримінальних справах не є поширеною практикою та обмежується усними консультаціями (роз'ясненнями) положень кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства України, складанням заяв (клопотань) до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, скарг на їх дії, бездіяльність та прийняті рішення (у тому числі й на вироки суду), а також підготовкою цивільних позовів. Студенти, які беруть участь у діяльності юридичної клініки, не є захисниками обвинуваченого, підсудного чи засудженого, а також представниками потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача у кримінальному процесі [150, с. 315].

Правове навчання (освіта) – це вплив на правову свідомість особистості з метою формування правових знань, вмінь та навичок для самостійного розпізнання ним життєвої ситуації (реальної чи умовної) як правової, її самостійного запобігання та (або) подолання. Правова освіта являє собою прагматичний аспект правового розвитку особистості, навчальну сторону правової освіти – організований, цілеспрямований процес взаємодії того, хто навчає, та того, кого навчають, щодо формування в останнього правових знань, умінь та навичок правової діяльності. Правове навчання переслідує утилітарну, практичну ціль – самостійне запобігання та

(або) подолання правовими засобами тієї чи іншої проблемної правової ситуації суб'єктом отримання правової допомоги та сконцентровує увагу на формуванні та розвитку інтелектуальних (раціональних) компонентів правової свідомості [195, с. 136].

Ознаками правового навчання, які обумовлюють її виділення як самостійної форми правової допомоги, є: об'єкт – проблемні правові ситуації, які виникають у свідомості суб'єкта отримання правової допомоги (не існують на момент звернення, але можливі у майбутньому). На відміну від правового консультування, при правовому навчанні суб'єкт надання правової допомоги працює не з конкретною проблемною правовою ситуацією, а з визначеним типом проблемних правових ситуацій, через що обумовлюється менший ступінь адресності. Правове навчання не може охопити всю багатогранність проблемних правових ситуацій, а тому необхідно виокремити основні, поширені, повторювані у повсякденному житті та найбільш значимі проблемні правові ситуації. Зміст правового навчання являє собою процес формування правових знань, умінь та навичок діяльності у типових проблемних правових ситуаціях. Завдання правового навчання вбачається у тому, щоб шляхом набуття правових знань, умінь та навичок сформувати у суб'єкта отримання правової допомоги здатність самостійно та своєчасно: 1) розпізнати реальну проблемну життєву ситуацію як правову чи передбачати можливість її виникнення у майбутньому; 2) вжити необхідних заходів запобігання чи створити умови для ефективного її подолання у майбутньому (наприклад, закріпити докази); 3) усвідомити необхідність звернення за іншими видами правової допомоги. Правове навчання має яскраво виражений профілактичний характер, оскільки його спрямовано на запобігання проблемних правових ситуацій; її предметом є правосвідомість суб'єкта отримання правової допомоги.

Правове навчання (освіта) в юридичній клініці передбачає здійснення студентами-клініцистами комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов

формування правової культури населення, набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків [144, с. 88].

Як приклад, правова освіта населення в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія» реалізується за такими напрямками:

1) проведення навчальних занять (уроків) у позакласний та позашкільний час для учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів та вихованців спеціальних навчальних закладів (у тому числі шкіл-інтернатів, дитячих будинків, притулків тощо), незалежно від їх організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування;

2) підготовка роздаткових матеріалів із правороз'яснювальної та правозастосовної тематики (листівок, буклетів, брошур тощо) для населення;

3) ведення офіційної тематичної рубрики в локальних, місцевих та загальноукраїнських засобах масової інформації (газетах, журналах, теле- і радіопрограмах) та мережі Інтернет;

4) організація та проведення круглих столів, наукових гуртків, дискусійних та дебатних клубів тощо з актуальних правових питань.

До правової освіти населення в юридичній клініці залучаються консультанти та помічники консультантів, які успішно опрацювали методичну літературу за відповідними напрямками, а також рекомендовані куратором юридичної клініки, який відповідає за організацію, методичне забезпечення та реалізацію цієї форми діяльності юридичної клініки.

3.2. Досвід надання кваліфікованої правової допомоги в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія»

Одним із основних напрямків державної політики України у галузі прав людини є розроблення механізмів реалізації конституційного положення про право людини і громадянина на кваліфіковану правову

допомогу, у тому числі безоплатну [209, с. 12]. Конституційне право на кваліфіковану правову допомогу належить до інституту основних прав і свобод людини і громадянина, які лежать в основі правового статусу особистості. Це право, з одного боку, є одним з найважливіших прав людини і громадянина, а з іншого – гарантію дотримання комплексу інших прав особистості [129, с. 17]. Проте, чинне законодавство України не надає визначення такої правової категорії як «якісна» або «кваліфікована» правова допомога, а у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі існують різні підходи щодо розуміння цього поняття та основних критеріїв такої допомоги.

В.Ю. Панченко вважає, що поняття «юридична допомога» та «кваліфікована юридична допомога» співвідносяться як родове та видове поняття, а останнє відображає властивості суб'єкта надання (освіту, стаж роботи тощо) та міру якості його діяльності [195, с. 174].

На думку А.Л. Міронова, право на кваліфіковану правову допомогу як суб'єктивне право – це гарантована державою за допомогою законів можливість особи отримувати необхідну йому допомогу від інших осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, вміннями та навичками [164, с. 15].

Авторами дослідження «Громадянські права людини: сучасні проблеми теорії та практики» запропоновано ввести поняття «мінімальні стандарти кваліфікованої юридичної допомоги», складовими яких є наявність юридичної освіти в особи, яка надає правову допомогу, а також пред'явлення до особи, яка надає окремі види юридичної допомоги, спеціальних вимог (кваліфікаційний іспит, стаж тощо) [54, с. 399].

Г.М. Резнік вважає, що відповідно до світової практики кваліфікованою може вважатися допомога, що надається фахівцями по праву – як мінімум особами, які мають юридичну освіту, при обов'язковому дотриманні професійних стандартів та етичних норм, а також за підтримки професійного контролю. Поза цими стандартами та нормами юридична допомога кваліфікованою визнана бути не може [243, с. 26].

Із точки зору В.М. Беліка, саме поняття «кваліфікована юридична допомога» характеризує її якісну складову – наявність у суб'єкта надання кваліфікації, що може виразитися у складанні кваліфікаційного іспиту для отримання передбаченого законом статусу, який передбачає не тільки додаткові професійні можливості, але й міри професійного контролю у вигляді відповідальності за недостатню якість цієї допомоги та етичні порушення (наприклад, дисциплінарна відповідальність в адвокатському співтоваристві) [23, с. 107].

На думку М.М. Кіпніса, конституційне право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги гарантується не тільки створенням (інституціоналізацією) професійного співтовариства адвокатів, але й встановленням державою принципів діяльності цієї спільноти, які захищають від довільного втручання під час надання юридичної допомоги [92, с. 98].

Як зазначав Є.В. Васьковський, основоположним у взаєминах між особою, яка потребує правової допомоги, і тим, хто таку допомогу може надати, є довіра. Для того, щоб клієнт міг бути цілком відвертим зі своїм адвокатом, необхідно дати йому впевненість, що всі відкриті ним обставини будуть триматися в суворому секреті та ні в якому разі не отримають розголосу. Звідси виникає у адвоката обов'язок так званої професійної таємниці, яка існує в інших професіях [88, с. 42].

За результатами аналізу вищезазначених підходів можна виокремити основні умови забезпечення надання кваліфікованої (якісної) правової допомоги, а саме: 1) наявність юридичної освіти у суб'єкта надання такої допомоги; 2) успішна здача цим суб'єктом кваліфікаційного іспиту на право надання такої допомоги; 3) дотримання цим суб'єктом професійних стандартів та етичних норм при наданні такої допомоги; 4) наявність професійного контролю за суб'єктом надання такої допомоги; 5) незалежність суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб; 6) додержання цим суб'єктом принципу конфіденційності при наданні такої допомоги [139, с. 401].

Саме тому визначити якісний характер правової допомоги, яка надається юридичними клініками в Україні, можна шляхом здійснення аналізу такої допомоги на відповідність вищезазначеним умовам.

По-перше, на думку Е.Н. Калачевої, уже за однією єдиною ознакою – наявністю вищої юридичної освіти, ту допомогу, яку надають юридичні клініки, не можна назвати кваліфікованою, оскільки студенти-консультанти лише здобувають таку освіту [88, с. 39].

Однак, у більшості юридичних клінік України існує поділ студентів, які беруть участь у їх діяльності, у залежності від рівня теоретичних знань та практичних навичок, курсу навчання та періоду роботи в юридичній клініці, на дві категорії – консультанти та помічники консультантів.

Наприклад, помічниками консультантів юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» є студенти 3–4 курсів денної форми навчання, які володіють теоретичними знаннями та необхідним мінімумом практичних навичок, але не мають права самостійно надавати громадянам консультації з правових питань. Помічник діє виключно під керівництвом консультанта у межах консультаційної групи та зобов'язаний виконувати його індивідуальні завдання щодо підбору законодавчих і нормативних джерел із питань консультування громадян, ведення статистичного обліку. Помічникові заборонено самостійно проводити інтерв'ювання та консультування відвідувачів юридичної клініки. Консультантами юридичної клініки цього університету є студенти 5-го курсу денної форми навчання (особи, які уже здобули освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»), які володіють необхідними теоретичними знаннями і практичними навичками та здатні самостійно надавати правову допомогу при методичній підтримці кураторів юридичної клініки. Крім того, до консультування відвідувачів цієї юридичної клініки активно залучаються також аспіранти та слухачі Інституту підготовки професійних суддів університету (тобто особи з освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліста» та «магістра» права) [96, с. 12].

Співвідношення кількості студентів з вищою юридичною освітою до студентів молодших курсів в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія» є доволі значним в сторону перших. До того ж, як справедливо зазначають ряд авторів, сучасна правова система настільки ускладнилася, що навіть наявність в особи вищої юридичної освіти є недостатньою для захисту її прав, а кваліфікованої спеціалізованої юридичної допомоги потребуватимуть усі громадяни (у тому числі й ті, що мають дипломи вищих юридичних навчальних закладів).

По-друге, зарахування студентів до юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (як і до юридичних клінік при інших провідних вищих юридичних навчальних закладах України) здійснюється на основі конкурсного відбору, умови якого встановлюються юридичною клінікою. Конкурсний відбір є обов'язковою умовою формування персонального складу студентів-клініцистів згідно з Типовим положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу України [220].

Звісно, що конкурсний відбір студентів щодо діяльності в юридичній клініці не можна порівнювати з кваліфікаційним іспитом на право здійснення адвокатської діяльності, однак такий конкурс є механізмом забезпечення достатньо високого рівня компетентності та добросовісності консультантів та помічників консультантів юридичних клінік.

З іншого боку, як слушно зазначив П.М. Рабінович, «...видається надмірним применшення ролі нашої юридичної освіти як такої, яка начеби сама по собі не забезпечує належного рівня професійності й не гарантує якості пропонованих юристом послуг, та «возвеличення» кваліфікованості будь-якого адвоката, котрий теж є «продуктом» тієї ж системи юридичного навчання. Якщо вітчизняна юридична освіта з її науковим підґрунтям і неабиякими державними капіталовкладеннями не є такою гарантією, а відповідний диплом державного зразка ще не є достатнім доказом професійності його власника, то й цінність свідоцтва про право на зайняття

адвокатською діяльністю навряд чи буде більшою (зокрема тому, що питання кваліфікаційного іспиту для юриста, який виявив бажання стати адвокатом, не виходять за рамки навчального плану підготовки юриста (тобто фахівця у галузі права). У будь-яких середовищах професійних юристів завжди є як висококваліфіковані, так і недостатньо кваліфіковані фахівці» [238, с. 7].

По-третє, у своїй діяльності юридичні клініки, крім Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України та інших внутрішніх актів з організації роботи, керуються також документами, розробленими у 2003–2005 рр. Асоціацією юридичних клінік України.

Стандарти юридичних клінік України було прийнято з метою забезпечення єдиного підходу до організації діяльності юридичних клінік в Україні, відмежування юридичних клінік від інших форм об'єднань студентів та молодих юристів, які надають юридичну допомогу населенню, формування професійних навичок юриста у студентів вищих юридичних навчальних закладів та факультетів. Етичний кодекс юридичної клініки в Україні покликаний врегулювати етичні засади організаційної діяльності учасників юридичної клініки – студентів, викладачів, фахівців-практиків у процесі виконання завдань юридичної клініки. Його положення розкривають зміст принципів, на яких має будуватися діяльність кожної юридичної клініки, визначаються взаємовідносини між співробітниками та студентами-клініцистами в юридичній клініці, а також їх взаємовідносини з відвідувачами юридичної клініки.

Таким чином, юридичним клінічним рухом України уже давно сформовано відповідні професійні стандарти діяльності юридичних клінік та етичні норми надання студентами-клініцистами безоплатної правової допомоги відвідувачам юридичних клінік.

По-четверте, як вбачається з аналізу Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, обов'язковими елементами структури юридичної клініки є її керівники, які здійснюють загальне та поточне керівництво, інші співробітники (викладачі-куратори,

завідувачі секторами, адміністратори, методисти, лаборанти та ін.), які надають необхідну методичну та теоретичну підтримку студентам-консультантам.

До посадових обов'язків викладачів-кураторів юридичної клініки належить вирішення питання про прийнятність справи, її направлення до студента, забезпечення теоретичної підготовки, яка є складовою програми юридичної клінічної освіти, здійснення контролю за діяльністю студентів на відповідність правової допомоги вимогам законодавства і професійної етики. Робота кожної консультаційної групи по справі відвідувача юридичної клініки контролюється одним із кураторів з урахуванням обставин справи та галузевої приналежності правовідносин, що розглядаються. За необхідності куратор юридичної клініки бере участь у роботі консультаційної групи, а також може бути присутній при проведенні інтерв'ювання та консультування відвідувача, при участі студентів-клініцистів у судових засіданнях. Вручення відвідувачеві юридичної клініки правових довідок, правових висновків, процесуальних чи інших документів правового характеру є можливим лише після перевірки та погодження куратором змісту цих документів. Керівник юридичної клініки вправі обмежити надання студентами-клініцистами правової допомоги з окремих питань у разі, якщо кваліфікація кураторів юридичної клініки не дозволяє забезпечити якість та повноту цієї допомоги.

Кількість кураторів юридичної клініки протягом одного консультаційного дня має бути такою, щоб забезпечити належний контроль за якістю та своєчасністю надання студентами-клініцистами правової допомоги. Досвід діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» свідчить, що співвідношення кількості кураторів юридичної клініки до кількості консультаційних груп не має бути більшим, ніж 1 до 8.

Саме тому в організації діяльності юридичної клініки актуальним є питання підбору кваліфікованих кадрів, оскільки якість надання відвідувачам правових послуг, правопросвітницьких занять із студентами та іншими

категоріями населення, а також результатів діяльності в інших напрямках значною мірою залежить від дій її співробітників. У цьому контексті А.О. Галай пропонує вважати персонал юридичної клініки «якісним» у тому разі, якщо студенти та викладачі, які розуміють та поділяють мету та завдання юридичної клініки, постійно працюють у ній, достатньо підготовлені до цієї роботи. Формування якісного персоналу здійснюється в три етапи: 1) підбір до юридичної клініки (коли можна обрати тих, хто найбільше відповідає потрібним критеріям – моделі персоналу); 2) підготовка персоналу (коли у кожного працівника складаються первинні знання, вміння та навички ефективного виконання покладених функцій); 3) розвиток персоналу в процесі діяльності юридичної клініки та поза нею. У свою чергу, «неякісним» персонал юридичної клініки є за таких умов: 1) недостатньо підготовлений, із низьким рівнем кваліфікації; 2) неналежно, необґрунтовано підібраний до роботи, який не схильний до цієї роботи; 3) не хоче працювати за запропонованою схемою роботи [45, с. 487].

В юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія» необхідною умовою забезпечення надання студентами-клініцистами якісних правових послуг є обов'язкове залучення до діяльності юридичної клініки у статусі кураторів саме викладачів вишу з числа практикуючих юристів та адвокатів з багаторічним досвідом правозахисної діяльності. Цю позицію поділяє також О.М. Доброхотова [60, с. 58].

Більше того, згідно з положеннями відповідного законопроекту, який знаходиться на розгляді Верховної Ради України та підготовлений до другого читання, безоплатна вторинна правова допомога в юридичній клініці надається студентами-консультантами під контролем осіб (кураторів) із числа адвокатів, які є відповідальними за проходження практичного навчання та проведення навчальної практики таких студентів в юридичній клініці, а також включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, або до

Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

По-п'яте, що стосується ознаки незалежності суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб, то незалежність консультанта та інших співробітників юридичної клініки у виконанні своїх прав та обов'язків передбачає їх свободу від будь-якого протиправного впливу, тиску чи втручання в діяльність.

Виконуючи доручення відвідувача юридичної клініки консультанти та інші співробітники юридичної клініки повинні керуватися лише законом, вказівками керівника та кураторів юридичної клініки, а також власним уявленням про оптимальний варіант вирішення справи. Цей принцип діяльності юридичної клініки закріплено в Етичному кодексі юридичної клініки в Україні, а його дотримання забезпечується обов'язком студентів-клініцистів не допускати у своїй діяльності компромісів, які применшували б їх незалежність, з метою догодити відвідувачу, суду, іншим державним органам, третім особам, якщо такі компроміси розбігаються із законними інтересами відвідувача, перешкоджають належному наданню йому правової допомоги та суперечать вимогам цього Кодексу.

До того ж, у проекті нової редакції Стандартів діяльності юридичних клінік України передбачено обов'язок студентів-клініцистів інформувати керівника чи кураторів юридичної клініки про будь-який вплив на них з боку третіх осіб під час надання правової допомоги, а також право керівника юридичної клініки вживати відповідних та адекватних заходів реагування (у тому числі, за погодженням із керівником вищого навчального закладу звертатися із цього приводу до правоохоронних органів).

По-шосте, існує також думка, що у студентів-консультантів в юридичних клініках немає та й не може бути обов'язку зберігати таємницю (навіть у тих випадках, коли до них звертаються просто за усною консультацією).

Однак, конфіденційність є одним із основних принципів діяльності юридичних клінік в Україні, який закріплений на нормативно-правовому рівні. Дотримання цього принципу є необхідною умовою довірчих відносин між співробітниками, студентами-клініцистами та відвідувачем юридичної клініки. Зміст цього принципу полягає у тому, що інформація, отримана консультантом юридичної клініки від відвідувача, а також про відвідувача (зокрема, щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використаною лише у навчальних цілях та за умови отримання від них попередньої письмової згоди.

Таким чином, юридичним клінічним рухом України уже давно сформовано відповідні професійні стандарти діяльності юридичних клінік та етичні норми надання студентами-клініцистами безоплатної правової допомоги відвідувачам юридичних клінік, а багатолітня правозахисна практика юридичних клінік Української держави розробила механізм професійного контролю за якістю правової допомоги, наданої студентами-клініцистами. За належної організації діяльності юридичної клініки її персонал здатний забезпечити незалежність студентів-консультантів та дотримання ними конфіденційності як безпосередніх суб'єктів надання правової допомоги.

Саме тому на прикладі діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (як і інших юридичних клінік при провідних вищих навчальних закладах України юридичного профілю) можна зробити висновок про те, що при належній організації діяльності юридичної клініки у структурі вищого навчального закладу можна забезпечити надання студентами-консультантами кваліфікованої (якісної) правової допомоги населенню [139, с. 405].

3.3. Концепція законопроекту про правовий статус юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги

Відповідно до положень частини другої статті 3 Конституції України утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина в Україні відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у статті 59 Конституції України. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини, що має загальний характер. Закріплення цієї норми в Основному законі Української держави є гарантією утвердження законності, проте надання безоплатної правової допомоги потребує розробки ефективного механізму її реалізації.

2 червня 2011 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», що стало важливим кроком на шляху забезпечення реалізації конституційного права громадян на правову допомогу [206].

Однак, навіть розвинута мережа юридичних клінік в Україні, які протягом останніх п'ятнадцяти років зробили вагомий внесок у забезпечення доступу вразливих верств населення Української держави до безоплатної правової допомоги, не виявилася для Міністерства юстиції України як розробника цього закону тим фактором, який дав би підстави включити юридичні клініки до системи безоплатної правової допомоги. Більше того, позиція представників вітчизняного юридичного клінічного руху щодо необхідності включення юридичних клінік при вищих начальних закладах України юридичного профілю до складу суб'єктів, що надають безоплатну первинну та вторинну правову допомогу, не була почута законодавцями і під час розгляду указанного закону в парламентських комітетах та в сесійній залі Верховної Ради України [135, с. 62].

І як результат – вибудована в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» система безоплатної правової допомоги не відповідає сучасним правовим реаліям, а в організації діяльності юридичних клінік при

вищих юридичних навчальних закладах Української держави з'явилися певні проблеми, пов'язані з прогалинами у регулюванні функціонування таких клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги саме на законодавчому рівні.

Щоб ліквідувати ці прогалини, наприкінці 2011 р. у Верховній Раді України було зареєстровано два законопроекти, спрямовані на надання юридичним клінікам статусу суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги:

1) проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстр. № 9502 від 25.11.2011 р.), внесений народними депутатами України С.В. Ківаловим та Ю.Р. Мірошніченком [234];

2) проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо юридичних клінік (реєстр. № 9525 від 2.12.2011 р.), внесений народним депутатом України П.В. Мельником [236].

Будучи об'єднаними спільною метою, цілями та завданнями, вищезазначені законопроекти за своїм змістом і технікою формулювання запропонованих змін до тексту Закону України «Про безоплатну правову допомогу» є доволі схожими (подекуди, навіть ідентичними). Однак за обсягом сформульованих пропозицій, колом правовідносин, які автори цих проектів пропонують врегулювати, та шляхами розв'язання найбільш актуальних питань у діяльності юридичних клінік, вони значно відрізняються один від одного.

Наприклад, проектом Закону України за реєстр. № 9502 від 25.11.2011 р., який було розроблено співробітниками юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» та обговорено під час Всеукраїнського круглого столу України «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.),

пропонується внести зміни не лише до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», але й доповнити норми Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та Кодексу України про адміністративні правопорушення положеннями щодо наділення керівника юридичної клініки правом посвідчувати довіреність фізичної особи у разі, якщо представником сторони чи іншої особи, яка бере участь у справі, буде студент-консультант юридичної клініки вищого навчального закладу України юридичного профілю.

У свою чергу, обидва законопроекти поєднує бажання їх авторів на законодавчому рівні закріпити саме поняття «юридична клініка» та надати йому легального визначення, включити юридичні клініки до переліку суб'єктів надання як безоплатної первинної, так і вторинної правової допомоги, визначити порядок надання юридичними клініками безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а також передбачити можливість оскарження дій чи бездіяльності студентів-консультантів юридичної клініки.

У той же час, у вищезазначених законопроектах пропонується диференційований підхід до вирішення питання про можливість оскарження рішення юридичної клініки про відмову особі у наданні безоплатної правової допомоги: згідно з проектом Закону України за реєстр. № 9525 від 02.12.2011 р. таке рішення може бути оскарженим до керівника структурного підрозділу або ректора вищого навчального закладу, а у відповідності до положень проекту Закону України за реєстр. № 9502 від 25.11.2011 р. рішення юридичної клініки про відмову у наданні безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги оскарженню в адміністративному та судовому порядку взагалі не підлягають [141, с. 93].

Комітет із питань правосуддя Верховної Ради України за результатами розгляду вищевказаних проектів у своєму висновку від 13.01.2012 р. зазначив, що законопроект № 9502 може бути прийнятий за основу [33]. Комітет з питань бюджету у висновку від 10.02.2012 р. указав, що окремі положення законопроекту № 9502 не узгоджуються з вимогами

Бюджетного кодексу України та мають вплив на показники державного та місцевих бюджетів у частині видатків на вищу освіту. Комітет із питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності у своїх висновках від 19.12.2011 р. та 27.12.2011 р. також вважав, що до поданих законопроектів суб'єкти права законодавчої ініціативи повинні були додати фінансово-економічне обґрунтування. Комітет із питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендував Верховній Раді України за результатами розгляду у першому читанні повернути законопроект № 9502 суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання у зв'язку з відсутністю у тексті положень щодо фінансування з боку держави діяльності юридичних клінік, утворюваних при вищих навчальних закладах різних форм власності [136, с. 57].

Міністерство освіти і науки України у своєму висновку від 26.12.2011 р. підтримало без зауважень законопроект № 9525 та із зауваженнями законопроект № 9502, а Міністерство юстиції України взагалі не вбачало правових підстав для прийняття законопроектів у запропонованій редакції та пропонувало їх відхилити (висновок від 26.12.2011 р.). Щоправда, у своєму листі-роз'ясненні до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» це міністерство все-таки визнало, що наданням первинної правової допомоги займаються і юридичні клініки, які створюються при юридичних факультетах вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, а тому система надання безоплатної первинної правової допомоги буде у подальшому формуватися та удосконалюватися саме з урахуванням досвіду їх діяльності [85].

Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України вважало за доцільне повернути обидва законопроекти авторам для доопрацювання (висновки від 7.02.2012 р.). Члени профільного Комітету з питань правової політики 15 березня 2012 р. у цілому підтримали запропоновану ідею визначення юридичних клінік суб'єктами надання безоплатної правової допомоги, але не погодилися із включенням юридичних

клінік до переліку суб'єктів надання вторинної правової допомоги та рекомендували Верховній Раді України ці проекти законів повернути суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання [136, с. 57].

Однак, уже 12 квітня 2012 р. Комітет з питань правової політики на своєму засіданні повторно розглянув вищезазначені законопроекти та рекомендував за наслідками розгляду за скороченою процедурою у першому читанні проект Закону № 9502 прийняти за основу із подальшим урахуванням пропозицій та зауважень суб'єктів права законодавчої ініціативи, а при його підготовці до розгляду у другому читанні врахувати окремі положення проекту Закону № 9525, вилучити із законопроекту положення про надання юридичними клініками безоплатної вторинної правової допомоги, а також привести положення законопроекту у відповідність до законодавства у частині оскарження рішень юридичних клінік [136, с. 57].

5 липня 2012 р. Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону № 9502. Однак, Комітет із питань правової політики у зв'язку з надходженням додаткових пропозицій до зазначеного законопроекту не встиг у період до завершення роботи парламенту шостого скликання погодити його остаточну редакцію для внесення на розгляд у другому читанні, а тому відповідно до Регламенту Верховної Ради України 12 грудня 2012 р. зазначений проект було внесено до новообраного парламенту для подальшого розгляду (за реєстраційним № 0926) [266].

Згідно з постановою Верховної Ради України від 25.12.2012 р. № 11-VII до предмету відання Комітету з питань верховенства права та правосуддя було додатково включено нові сфери суспільних відносин, у тому числі й надання правової допомоги громадянам, регулювання організації та діяльності адвокатури [224].

Саме тому, 17 квітня 2013 р. на засіданні цього Комітету було розглянуто поправки народних депутатів України до проекту Закону № 0926,

а також запропоновано остаточну редакцію законопроекту до другого читання.

У порівнянні з редакцією законопроекту, прийнятою у першому читанні, членами Комітету було враховано практично усі поправки народного депутата України С.В. Ківалова, розроблені членами Правління та іншими представниками Асоціації юридичних клінік України за результатами аналізу зауважень та пропозицій Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України, комітетів та Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України.

У новій редакції цього законопроекту пропонується частину першу статті 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (далі за текстом – Закон) доповнити новим пунктом 5 такого змісту: «юридична клініка – структурний підрозділ вищого навчального закладу України III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право», утворений як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів, а також для надання безоплатної правової допомоги». Частину першу статті 9 цього Закону («Суб’єкти надання безоплатної первинної правової допомоги»), як і частину першу статті 15 («Суб’єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги») пропонується доповнити новим пунктом 5 – «юридичні клініки».

Пропонується також доповнити Закон двома окремими статтями «12-1. Надання безоплатної первинної правової допомоги юридичними клініками» та «24-1. Надання безоплатної вторинної правової допомоги юридичними клініками», а також передбачити в частині першій статті 28 цього Закону окремий пункт, згідно з яким Міністерство юстиції України затверджує спільно із спеціальним уповноваженим центральним органом виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти і науки Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України.

У свою чергу, згідно з положеннями частини першої запропонованої статті 12-1 законопроекту, юридичні клініки створюються з метою формування у студентів поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності, набуття ними практичних навичок надання правової допомоги, проведення правової просвіти населення, а також надання безоплатної правової допомоги вразливим категоріям осіб.

Згідно з положеннями частини другої вищезазначеної статті, юридичні клініки не є юридичними особами, мають власні бланки та печатку із своїм найменуванням, а їх діяльність фінансується за рахунок коштів вищих начальних закладів, при яких вони створені, отриманих із бюджету України, інших не заборонених законодавством джерел. На думку авторів цієї поправки, наведене формулювання повною мірою відповідатиме передбаченому у статті 5 Закону принципу гарантованості державного фінансування надання безоплатної правової допомоги.

У відповідності до положень частини третьої статті 12-1 законопроекту, порядок діяльності юридичних клінік визначається відповідним положенням про юридичні клініки, затвердженими вищими навчальними закладами на основі Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, а також іншими внутрішніми актами цих клінік. На відміну від попередньої редакції цього пункту, автори вирішили відійти від необхідності погодження затверджених вищими навчальними закладами положень про юридичні клініки із головними управліннями юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі з огляду на принцип автономії та самоврядування в управлінні навчальними закладами та те, що контрольно-наглядова функція стосовно освітніх установ не є властивою територіальним управлінням юстиції.

Практично незмінними у порівнянні з першим читанням залишилися такі пункти статті 12-1 законопроекту. Так, згідно з частиною четвертою вищезазначеної статті, безоплатна правова допомога в юридичній клініці

надається студентами-консультантами із числа студентів-старших курсів вищого навчального закладу, які здобувають вищу юридичну освіту, під контролем осіб (кураторів), що мають вищу юридичну освіту, стаж діяльності у галузі права не менше двох років та є відповідальними за проходження практичного навчання та проведення навчальної практики таких студентів в юридичні клініці.

Особистий прийом осіб, які потребують безоплатної правової допомоги, проводиться в юридичній клініці студентами-консультантами постійно в установлені дні та години. Графік прийому осіб та умови надання безоплатної первинної правової допомоги в юридичній клініці мають бути доведеними до їх відома (положення частини п'ятої цієї статті).

У відповідності до положень частини шостої та частини сьомої статті 12-1 законопроекту, юридична клініка забезпечує надання усіх видів правових послуг безоплатної первинної правової допомоги, передбачених частиною другою статті 7 цього Закону, протягом 15 календарних днів з дня надходження звернення від особи, яка потребує безоплатної первинної правової допомоги. Якщо під час особистого прийому в юридичній клініці буде встановлено, що особа потребує безоплатної вторинної правової допомоги, передбаченої пунктом 1 частини другої статті 13 цього Закону, студент-консультант, який проводить особистий прийом, зобов'язаний роз'яснити такій особі порядок звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги до інших суб'єктів надання такої допомоги. У разі звернення особи за безоплатною вторинною правовою допомогою, передбаченою пунктами 2 та 3 частини другої статті 13 цього Закону, студент-консультант забезпечує доступ такої особи до безоплатної вторинної правової допомоги у порядку, передбаченому статтею 24-1 цього Закону.

Отже, у разі прийняття цього законопроекту студенти-консультанти юридичних клінік уже цілком легально, як повноправні суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги, надаватимуть відвідувачам юридичних клінік правову інформацію, консультації та роз'яснення з

правових питань, складатимуть заяви, скарги та інші документи правового характеру (крім документів процесуального характеру), а також надаватимуть допомогу в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

У разі наявності обставин, за яких особі в юридичній клініці неможливо надати безоплатну первинну правову допомогу (через її стан здоров'я, поведінку, зловживання своїми правами чи наявність конфлікту інтересів тощо), юридична клініка має право прийняти рішення про відмову в наданні безоплатної первинної правової допомоги. Копія цього рішення з одночасним роз'ясненням порядку звернення про надання правової допомоги до інших суб'єктів надання такої допомоги видається (надсилається) особі, яка звернулася до юридичної клініки (положення частини восьмої статті 12-1 законопроекту).

Що ж стосується порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги, то згідно з положеннями частини першої статті 24-1 законопроекту, юридичні клініки забезпечують надання усіх видів правових послуг безоплатної вторинної правової допомоги, передбачених пунктами 2 та 3 частини другої статті 13 цього Закону, вразливим категоріям осіб, передбачених пунктами 1, 2, 9-12 частини першої статті 14 Закону.

Таким чином, на засіданні Комітету з питань верховенства права та правосуддя 17 квітня 2013 р. народні депутати України не підтримали доводи представників Міністерства юстиції України про те, що покладення функцій надання безоплатної вторинної правової допомоги на студентів-консультантів, які ще не мають вищої юридичної освіти та відповідного практичного досвіду, не відповідають закладеному в Законі принципу якості безоплатної правової допомоги.

Саме тому, у разі прийняття цього законопроекту студенти-консультанти юридичних клінік здійснюватимуть представництво інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах,

інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складатимуть документи процесуального характеру.

Згідно з положеннями цього законопроекту право отримати в юридичній клініці безоплатну вторинну правову допомогу мають такі категорії осіб:

1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї є нижчим за суму прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

2) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства у сім'ї;

3) ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

4) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

5) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку;

6) особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією.

Згідно з частиною другою вищезазначеної статті законопроекту, у разі звернення особи про надання одного з видів безоплатної вторинної правової допомоги, передбачених пунктами 2 та 3 частини другої статті 13 цього Закону, юридична клініка зобов'язана протягом десяти днів з дня

надходження звернення прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги (про надання або про відмову у наданні безоплатної вторинної правової допомоги з підстав, передбачених частиною першою статті 20 цього Закону).

Про прийняте рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги юридична клініка письмово повідомляє про це особу або її законного представника, а також суд, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в яких здійснюватиметься представництво інтересів особи. У разі прийняття рішення про відмову у наданні безоплатної вторинної правової допомоги копія цього рішення з одночасним роз'ясненням порядку звернення про надання безоплатної правової допомоги до інших суб'єктів надання такої допомоги видається (надсилається) особі, яка звернулася до юридичної клініки (положення частини третьої цієї статті).

У відповідності до положень частини четвертої статті 24-1 законопроекту, безоплатна вторинна правова допомога в юридичній клініці надається студентами-консультантами із числа студентів старших курсів вищого навчального закладу, які здобувають вищу юридичну освіту, під контролем осіб (кураторів) із числа адвокатів, які є відповідальними за проходження практичного навчання та проведення навчальної практики таких студентів у юридичній клініці, а також включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, або до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Надання безоплатної вторинної правової допомоги в юридичній клініці припиняється у випадках, передбачених частиною першою статті 23 цього Закону, або за заявою особи, яка звернулася про надання такої допомоги (положення частини п'ятої цієї статті).

Отже, надання безоплатної вторинної правової допомоги в юридичній клініці припиняється у випадках, коли: 1) обставини чи підстави, за наявності яких особу було віднесено до категорій осіб, передбачених частиною

першою статті 14 цього Закону, припинили своє існування; 2) встановлено факт подання особою неправдивих відомостей або фальшивих документів, що стали підставою для віднесення особи до категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, та прийняття рішення про надання їй безоплатної вторинної правової допомоги; 3) особа користується захистом іншого захисника (захисників) у справі, за якою їй призначено захисника відповідно до цього Закону; 4) особа використала усі національні засоби правового захисту у справі.

Положеннями частини шостої запропонованої статті 24-1 законопроекту передбачено, що при наданні безоплатної вторинної правової допомоги юридична клініка користується правами, передбаченими пунктами 2-6 частини першої статті 25 цього Закону, за наявності довіреності на представництво інтересів особи, яка звернулася про надання такої допомоги. Зокрема, юридична клініка має право: 1) брати участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення; 2) представляти права та законні інтереси осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) запитувати і отримувати документи та інші матеріали або їх копії, необхідні у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 4) збирати відомості з метою використання їх під час захисту прав і законних інтересів осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги; 5) ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях з необхідними для забезпечення ефективного правового захисту документами, крім тих, що є державною таємницею.

У відповідності до положень частини сьомої статті 24-1 законопроекту, під час виконання функцій із надання вторинної правової допомоги юридичні клініки взаємодіють із центрами з надання безоплатної

вторинної правової допомоги, із судами, органами прокуратури та іншими правоохоронними органами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

У підготовленій до другого читання редакції законопроекту запропоновано доповнити статтю 30 Закону частиною третьою про те, що рішення юридичної клініки про відмову у наданні безоплатної первинної чи вторинної правової допомоги можуть бути оскаржені керівникові вищого навчального закладу або до суду в установленому законом порядку. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'ясненими особі під час її звернення до юридичної клініки, а статтю 31 Закону доповнити частиною другою про те, що дії та бездіяльність студентів-консультантів юридичної клініки, які порушують порядок та строки розгляду звернень про надання безоплатної правової допомоги, надання неякісної правової допомоги можуть бути оскаржені особою, яка звернулася за такою допомогою, керівникові юридичної клініки. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'ясненими особі під час її звернення до юридичної клініки.

Законопроектом пропонується також доповнити положення окремих процесуальних кодексів України правовими нормами, які дозволяли б підтверджувати повноваження студентів-консультантів юридичної клініки як представників сторін чи інших учасників процесу довіреністю від фізичної особи, посвідченої керівником юридичної клініки з прикладенням печатки клініки.

Так, існуючий в Україні порядок підтвердження повноважень представників фізичних осіб у цивільних та адміністративних справах (як і в справах про адміністративні правопорушення) перешкоджають ефективному наданню юридичними клініками правової допомоги малозабезпеченим верствам населення, оскільки:

1) після набуття чинності Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7.07.2010 р. скасовано можливість підтвердження повноважень

представників усною заявою довірителя, яка заносилася до журналу судового засідання [142, с 146];

2) оформлення та посвідчення довіреності на представництво інтересів у судах у приватних нотаріальних конторах становить у середньому 250–300 грн., що є значними коштами для відвідувачів юридичних клінік (наприклад, указана сума становить на теперішній час 1/3 частину щомісячного доходу пенсіонера та 1/4 частину мінімальної заробітної плати працездатної особи в Україні);

3) оформлення та посвідчення довіреності в державних нотаріальних конторах, незважаючи на меншу вартість вчинення такої нотаріальної дії, є обтяжливим для більшості громадян через постійні черги до державних нотаріусів;

4) посвідчення довіреності посадовими особами інших організацій (в яких довіритель працює, навчається, перебуває на службі, стаціонарному лікуванні чи за рішенням суду, або за місцем його проживання) в окремих життєвих ситуаціях не є можливим.

У зв'язку із цим, на думку авторів законопроекту, було б доцільно наділити правом посвідчувати довіреності на здійснення представництва інтересів фізичної особи в суді й керівників юридичних клінік, які не лише доручали б студентам-клініцистам брати участь у веденні справ відвідувачів клініки, але й за згоди таких осіб оформляли для цього відповідні письмові довіреності [154, с. 126; 146, с. 191].

Проте, незважаючи на всі вищезазначені поправки, узагальнюючий висновок Головного юридичного управління Верховної Ради України від 21.05.2013 р. зводиться до необхідності доопрацювання цього законопроекту та його внесення на повторне друге читання [140, с. 37].

Таким чином, у разі підтримки парламентарями ідеї наділення юридичних клінік при вищих навчальних закладах України юридичного профілю статусом суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а також подальшого підписання Президентом України

проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 р.), підготовленого народними депутатами України С.В. Ківаловим, Ю.Р. Мірошніченком та П.В. Мельником, система надання безоплатної правової допомоги в Українській державі неодмінно стане ще більш ефективною та відповідатиме сучасним правовим реаліям.

Насамкінець, проведенні нещодавно огляди національних систем правової допомоги підкреслюють, що ефективно надання юридичних послуг великій кількості населення, особливо в країнах, де недостатньо кваліфікованих адвокатів, часто потребує диверсифікації джерел такої допомоги. За результатами аналізу законодавства про адвокатуру в країнах Центральної Азії Програма розвитку ООН, з метою підвищення ефективності системи надавання безоплатної для населення правової допомоги, рекомендувала більш широке використання юридичних клінік як інституту, що надає правові послуги в рамках гарантованої державою юридичної допомоги. У 2013 р. Регіональний центр Програми розвитку ООН для країн Європи та СНД також рекомендував урядам цих країн підтримати розробку, обслуговування та стабільність юридичних клінік при університетах з метою підвищення доступу громадян до правової допомоги [286, с. 7].

У той же час, коли у вітчизняних наукових колах триває дискусія з приводу можливості включення юридичних клінік при вищих навчальних закладах України юридичного профілю до системи надання безоплатної правової допомоги та доцільності прийняття відповідних змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р., у більшості розвинених країн Центральної та Східної Європи, СНД юридичні клініки входять до числа надавачів первинної правової допомоги (Грузія, Угорщина, Литва, Молдова, Російська Федерація і т.д.) [165, с. 6].

Зокрема, в Росії із прийняттям 21 листопада 2011 р. Федерального закону «Про безоплатну юридичну допомогу в Російській Федерації»

юридичні клініки також стали невід'ємною частиною недержавної системи надання такої допомоги [53, с. 15]. Так, згідно з частиною другою статті 23 цього Федерального закону юридичні клініки (студентські консультативні бюро, студентські юридичні бюро тощо) є одними з учасників недержавної системи безоплатної юридичної допомоги. Як і недержавним центрам безоплатної юридичної допомоги, юридичним клінікам у главі 4 цього Закону приділено окрему статтю 23 («Надання безоплатної юридичної допомоги юридичними клініками»), частина перша якої передбачає можливість створення освітніми установами вищої професійної освіти юридичних клінік для реалізації цілей, указаних у частині другій статті 1 даного Федерального закону, а також для правової просвіти населення та формування в осіб, які навчаються за юридичною спеціальністю, навичок надання юридичної допомоги.

Більше того, на відміну від України, юридична клініка в Росії може створюватися у статусі юридичної особи (у разі, якщо таке право надано освітній установі вищої професійної освіти її засновником) або у статусі структурного підрозділу освітньої установи (частина друга статті 23 Федерального закону), а згідно з частиною третьою цієї статті порядок їх створення та діяльності в рамках недержавної системи безоплатної юридичної допомоги визначається федеральним органом виконавчої влади, який здійснює функції з вироблення державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері освіти (тобто Міністерство освіти і науки Російської Федерації) [177; 180].

У відповідності до частини четвертої статті 23 Федерального закону «Про безоплатну юридичну допомогу в Російській Федерації» юридична клініка може надавати безоплатну юридичну допомогу у виді правового консультування в усній та письмовій формі, складання заяв, скарг, клопотань та інших документів правового характеру, а згідно з частиною п'ятою цієї статті у наданні такої допомоги юридичними клініками беруть участь особи, які навчаються за юридичною спеціальністю в освітніх установах вищої

професійної освіти (тобто студенти), під контролем інших осіб, які мають вищу юридичну освіту, та є відповідальними за навчання студентів та діяльність юридичної клініки. Крім того, відповідно до частини четвертої статті 28 цього Федерального закону юридичними клініками в освітніх установах вищої професійної освіти можуть також здійснюватися правове інформування та правова просвіта населення [177].

На нашу думку, такий сміливий крок російських парламентарів, які підтримали внесений іще наприкінці червня 2011 р. Президентом Російської Федерації Д.А. Медведєвим вищезазначений проект Федерального закону та погодилися з ідеєю про необхідність включення юридичних клінік, утворених «освітніми установами вищої професійної освіти», до складу учасників недержавної системи надання безоплатної юридичної допомоги, має стати своєрідним «прикладом для наслідування» для українських парламентарів [145, с. 51].

Висновки до третього розділу

Останніми роками юридичні клініки при провідних вищих навчальних закладах України надають значний обсяг безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Досвід їх діяльності дає можливість виокремити такі найбільш поширені форми правової допомоги: 1) правове інформування; 2) правове консультування; 3) складання правових документів; 4) правове представництво; 5) правове навчання (освіта).

Незважаючи на високий рівень довіри до юридичних клінік з боку громадян, у наукових колах точиться дискусія щодо якості правової допомоги від студентів-клініцистів. Чинне законодавство України не надає визначення такої правової категорії як «якісна (кваліфікована) правова допомога». За результатами аналізу різних наукових підходів щодо цього поняття можна виокремити основні умови забезпечення надання кваліфікованої (якісної) правової допомоги: 1) наявність юридичної освіти у суб'єкта надання такої допомоги; 2) успішна здача цим суб'єктом

кваліфікаційного іспиту на право надання такої допомоги; 3) дотримання цим суб'єктом професійних стандартів та етичних норм під час надання такої допомоги; 4) наявність професійного контролю за суб'єктом надання такої допомоги; 5) незалежність суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб; 6) додержання цим суб'єктом принципу конфіденційності під час надання такої допомоги. Традиція функціонування юридичної клініки, яка склалася в Національному університеті «Одеська юридична академія», підтверджує надання студентами-консультантами кваліфікованої (якісної) допомоги населенню на безоплатній основі.

Проблема надання безоплатної правової допомоги в Україні не може бути вирішеною лише одними юридичними клініками, як і одноосібно іншими суб'єктами надання первинної та вторинної правової допомоги. Чим більше суб'єктів надаватимуть таку допомогу, тим доступнішою вона буде для малозабезпечених верств населення. Право кожного на правову допомогу, закріплене у Конституції України, може бути реалізованим у юридичних клініках при вищих навчальних закладах. Міжнародний досвід також свідчить про можливість надання юридичними клініками безоплатної правової допомоги в рамках державної системи надання такої допомоги.

Однак у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» серед суб'єктів надання безоплатної правової допомоги (як первинної, так і вторинної) юридичні клініки відсутні, що не сприяє реалізації права особи на безоплатну правову допомогу, а також не надає можливості юридичним клінікам функціонувати на більш якісному рівні.

На усунення цієї законодавчої прогалини співробітниками юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 р.), який на теперішній час знаходиться на розгляді Верховної Ради України у другому читанні.

ВИСНОВКИ

1. Формування національної мережі юридичних клінік здійснювалося в такі етапи: 1) створення перших юридичних клінік в Україні за ініціативи студентів, за кошти грантодавців та на базі неурядових правозахисних організацій (протягом 1996–1999 рр.); 2) не сприйняття їх діяльності на рівні профільних міністерств та мінімальна підтримка з боку керівництва вищих навчальних закладів (упродовж 1999–2002 рр.); 3) визнання органами державної влади та освітніми установами ролі юридичних клінік у сфері підготовки висококваліфікованих юристів (з 2002 р. – по серпень 2006 р.); 4) масове створення юридичних клінік у структурі вищих юридичних навчальних закладів України (серпень 2006 р. – червень 2011 р.); 5) відстоювання юридичним клінічним рухом статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги на законодавчому рівні (з червня 2011 р. – до теперішнього часу).

2. Сутність юридичних клінік дозволяє вести мову про їх окремий правовий статус, у структурі якого можна виокремити: поняття, цілі та завдання юридичної клініки; права, обов'язки осіб, які беруть участь у діяльності юридичної клініки, гарантії їх реалізації та юридичну відповідальність; організаційно-правова форма та принципи діяльності юридичної клініки. У визначенні характеристики терміна «юридична клініка» використано два основних підходи: інституційний та навчально-програмний. Згідно з першим підходом, юридична клініка – це структурно оформлений підрозділ вищого юридичного навчального закладу чи його факультету, громадської організації чи правової консультації, а згідно з другим – є складовою частиною навчального процесу (спецкурсом) у вищому навчальному закладі, інноваційною (інтерактивною) методикою вироблення у студентів практичних навичок. Призначення юридичної клініки полягає у переслідуванні двох основних цілей: освітньої (набуття студентами практичних навичок у процесі надання правової допомоги) та соціальної

(надання такої допомоги на безоплатній основі тим, хто не може звернутися за платними правовими послугами). Освітня ціль діяльності юридичної клініки є головною, що зумовлено причинами (передумовами) зародження самої ідеї використання юридичних клінік у навчальному процесі підготовки юристів. Найбільш оптимальною моделлю діяльності юридичної клініки в Україні є її функціонування у вигляді самостійного структурного підрозділу вищого навчального закладу.

3. Юридична клініка – це структурний підрозділ вищого навчального закладу України III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань «Право», який утворено як базу для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів шляхом їх безпосереднього залучення до надання безоплатної правової допомоги населенню.

4. Різноманіття принципів діяльності юридичних клінік дозволяє здійснити їх поділ на дві основні групи: загальні та спеціальні. До групи загальних принципів діяльності юридичних клінік слід віднести такі основні засади, які визначають особливості їх правового статусу, а саме:

- 1) конкурсний відбір студентів-клініцистів в юридичну клініку;
- 2) добровільність участі студентів у наданні правових послуг;
- 3) рівноправність студентів під час діяльності в юридичній клініці;
- 4) інформування відвідувачів юридичної клініки про правила роботи та особливості надання безоплатної правової допомоги;
- 5) звітність студентів-консультантів перед керівництвом юридичної клініки;
- 6) нагляд за якістю правових послуг в юридичній клініці з боку кураторів;
- 7) відповідальність кураторів юридичної клініки за надану студентами-клініцистами некваліфіковану правову допомогу.

До групи спеціальних принципів діяльності юридичних клінік можна віднести ті принципи, які є характерними для юридичної клініки як суб'єкта надання безоплатної правової допомоги:

- 1) поваги до права, справедливості, людської гідності;
- 2) спрямованості на захист прав і свобод людини;
- 3) гуманізму;
- 4) законності;

5) верховенства права; 6) об'єктивності; 7) безоплатності надання правової допомоги; 8) конфіденційності; 9) компетентності та сумлінності.

5. Для виокремлення видів юридичних клінік в Україні необхідно використовувати такі основні класифікаційні підстави: 1) коло осіб, що отримують в юридичній клініці правову допомогу; 2) коло осіб, які надають правову допомогу в юридичній клініці; 3) види правових послуг, що надаються юридичними клініками; 4) галузева спеціалізація (категорія) справ в юридичній клініці; 5) наявність у вищому навчальному закладі інтегрованого в навчальний процес спецкурсу з основ юридичної клінічної практики; 6) проходження студентами навчальної чи інших видів практики на базі юридичної клініки; 7) обов'язковість участі в діяльності юридичної клініки для всіх студентів старших курсів вищого навчального закладу.

6. У результаті переосмислення сучасних методик підготовки юристів та досвіду використання юридичної клініки як бази проходження студентами різних видів практики введено поняття «юридична клінічна освіта» (походить від англ. «legal clinic education»), мета якої полягає у набутті студентами практичних навичок діяльності за фахом шляхом надання безоплатної правової допомоги населенню. Юридична клінічна освіта – це спосіб набуття студентами практичних навичок юриста шляхом надання безоплатної правової допомоги населенню в рамках проходження навчальної та інших видів практики на базі юридичної клініки вищого навчального закладу.

7. Предметом правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні є суспільні відносини, які виникають у процесі їх використання як бази проходження студентами навчальної та інших видів практики, а саме: 1) педагогічні відносини (між викладачем-куратором і студентом-клініцистом); 2) управлінські (адміністративні) відносини (між вищим навчальним закладом та юридичною клінікою у його структурі); 3) трудові відносини (між вищим навчальним закладом і завідувачем, кураторами, іншими співробітниками юридичної клініки); 4) цивільно-правові відносини

(між куратором, студентом-клініцистом та відвідувачем юридичної клініки під час надання безоплатної правової допомоги) тощо. У силу множинності цих суспільних відносин є можливими різні варіанти поєднання імперативного та диспозитивного методів правового регулювання діяльності юридичних клінік у структурі вітчизняних вищих навчальних закладів.

8. Генезу правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні можна поділити на такі етапи: 1) локальний рівень правового регулювання як громадських організацій або в їх структурі (1996–1999 рр.); 2) локальний рівень правового регулювання в структурі вищих навчальних закладів як джерело правової інформації для населення (1999–2002 рр.); 3) локальний рівень правового регулювання в структурі вищих навчальних закладів як складова освітньої установи чи освітнього процесу (2002 р. – серпень 2006 р.); 4) підзаконний нормативний рівень правового регулювання як бази практичного навчання студентів-правників (із червня 2006 р. і до тепер).

9. На сучасному етапі розвитку юридичних клінік в Україні основними нормативно-правовими засобами організації їх діяльності є наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України», а також внутрішні нормативні акти, які забезпечують діяльність юридичної клініки у структурі вищого навчального закладу. До таких актів належать установчі документи (статут освітньої установи, положення про юридичну клініку, посадові інструкції співробітників, листи про співпрацю, регламент чи порядок роботи тощо), організаційні документи (план роботи на короткостроковий та довгостроковий періоди, журнал вхідної та вихідної документації, книга відгуків про діяльність, список та графік чергувань студентів і кураторів тощо) та документи, які готуються у процесі надання правової допомоги (вхідна анкета відвідувача, консультаційна справа чи консультаційний файл, правова довідка, правовий висновок, інші документи правового характеру).

10. Досвід діяльності юридичних клінік при провідних вищих навчальних закладах України дає можливість виокремити такі найбільш поширені форми правової допомоги від студентів-клініцистів: 1) правове інформування; 2) правове консультування; 3) складання правових документів; 4) правове представництво; 5) правове навчання (освіта).

11. У наукових колах точиться дискусія щодо якості правової допомоги від студентів-клініцистів. Чинне законодавство України не надає визначення такої правової категорії як «якісна (кваліфікована) правова допомога». Основними умовами забезпечення надання кваліфікованої (якісної) правової допомоги є: 1) наявність юридичної освіти у суб'єкта надання такої допомоги; 2) успішна здача цим суб'єктом кваліфікаційного іспиту на право надання такої допомоги; 3) дотримання цим суб'єктом професійних стандартів та етичних норм під час надання такої допомоги; 4) наявність професійного контролю за суб'єктом надання такої допомоги; 5) незалежність суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб; 6) дотримання цим суб'єктом принципу конфіденційності під час надання такої допомоги. Традиція функціонування юридичної клініки, яка склалася в Національному університеті «Одеська юридична академія», підтверджує надання студентами-консультантами кваліфікованої (якісної) допомоги населенню на безоплатній основі.

12. Закріплене у Конституції України право на безоплатну правову допомогу може бути реалізованим також у юридичних клініках в рамках державної системи надання такої допомоги, про що свідчить і міжнародний досвід. Однак у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» серед суб'єктів надання безоплатної правової допомоги (як первинної, так і вторинної) юридичні клініки відсутні, що не сприяє реалізації права особи на безоплатну правову допомогу, а також не надає можливості юридичним клінікам функціонувати на більш якісному рівні. На усунення цієї законодавчої прогалини автором цього дослідження розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»

щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 р.), який на теперішній час знаходиться на розгляді Верховної Ради України у другому читанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова О.М. Правовиховний вплив юридичних клінік на формування правової культури майбутніх юристів / О.М. Аксьонова // Ученые записки Таврического национального университет им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 26 (65). – 2013. – № 2–1 (Ч. 1). – С. 3–9.
2. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко, А.Ф. Крижанівський, А.П. Овчиннікова та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2012. – 492 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права : учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / С.С. Алексеев – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. – 576 с.
4. Алешина Е.А. Формирование правовой культуры в процессе юридического образования : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Е.А. Алешина. – Ростов-на/Д., 2008. – 29 с.
5. Аналітична доповідь про стан організації роботи зі зверненнями громадян у Міністерстві освіти і науки України за 2008 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2009_1/09_01. – Назва з екрану.
6. Аналітична доповідь про стан організації роботи зі зверненнями громадян у Міністерстві освіти і науки України за 2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2010/21_12/dopovid_2010.doc. – Назва з екрану.
7. Аналітична доповідь про стан організації роботи зі зверненнями громадян у Міністерстві освіти і науки України за 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://www.mon.gov.ua/ua/prviddil/1390396306/1390396432/>. – Назва з екрану.

8. Андрущенко В. Інформаційні технології в системі інноваційної освіти / В. Андрущенко, А. Олійник // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2008. – № 3. – С. 5–15.
9. Андрущенко В. Модернізація вищої освіти в контексті Болонського процесу / В. Андрущенко // Освіта України. – 2004. – № 23. – С. 5–9.
10. Андрущенко В. Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України / В. Андрущенко // Вища освіта України : Теорет. та наук.-метод. часопис. – 2010. – № 4. – С. 5–16.
11. Андрущенко В. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 5–13.
12. Аракелян М.Р. Новое содержание правозащитной функции современного украинского государства / М.Р. Аракелян // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – О., 2012. – Вип. 67. – С. 32–39.
13. Аракелян М.Р. О совершенствовании правозащитной деятельности в учебном процессе: сравнительная адвокатура / М.Р. Аракелян // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2007. – Т. 6. – С. 37–43.
14. Аракелян М.Р. Традиции и инновации в Национальном университете «Одесская юридическая академия» / М.Р. Аракелян // Митна справа (Митний комплект) : Митні правила. – 2012. – № 4. – С. 19–28.
15. Аракелян М.Р. Трансформация правозащитной функции современного украинского государства / М.Р. Аракелян // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – Т. 11. – С. 30–36.
16. Аракелян М.Р. Эффективность права как фактор, определяющий состояние правозащитной деятельности государства (теоретический аспект) / М.Р. Аракелян // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – О., 2012. – Вип. 44. – С. 17–25.

17. Артемова А.Г. Проблема совершенствования общего и профессионального становления личности студентов юридических вузов / А.Г. Артемова // Актуальные проблемы совершенствования работы с кадрами правоохранительных органов. – 2004. – С. 143–150.

18. Артикуца Н.В. Інноваційний потенціал розвитку вищої юридичної освіти в Україні / Н.В. Артикуца // Вища освіта України. Темат. вип. : Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору / АПН України, Ін-т вищої освіти ; відп. ред. вип. І.П. Маноха. – К. : Гнозис, 2008. – Дод. 3, т. 3 (10). – С. 17–23.

19. Баїк О.І. Організаційні та науково-методичні засади створення юридичної клініки в Україні / О.І. Баїк // Матеріали Всеукр. круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – С. 58–61.

20. Балаклеец И.И. Правовая культура в условиях модернизации России: реалии, тенденции и перспективы : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / И.И. Балаклеец. – Казань, 2012. – 26 с.

21. Басай В.Д. Вплив програм клінічної освіти на якість підготовки юристів / В.Д. Басай, Л.І. Зеліско // Часопис Київського університету права НАН України. – 2003. – № 2. – С. 90–95.

22. Басай В.Д. Курс практичного права : навч.-метод. посіб. / В.Д. Басай, В.В. Король. – Івано-Франківськ, 2003. – 164 с.

23. Белик В.Н. Правовые аспекты реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь / В.Н. Белик // Закон России: опыт, анализ, практика. – 2009. – № 7. – С. 106–109.

24. Бігун В.С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі / В.С. Бігун. – К. : Юстініан, 2006. – 272 с.

25. Бородін І.Л. Деякі концептуальні положення юридичної клініки у практичному становленні майбутніх фахівців-правників / І.Л. Бородін,

М.М. Новіков // Вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – № 2. – 2013. – С. 18–22.

26. Бостан С.К. Гуманістичні основи сучасного юридичного освітнього простору / С.К. Бостан, Л.М. Бостан // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 7–14.

27. Василенко М.Є. Підготовка майбутніх юристів до консультативної діяльності у системі вітчизняної клінічної освіти / М.Є. Василенко // Зб. наук. праць. – № 62. Серія: Педагогічні та психологічні науки; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; гол. ред. Є.М. Потапчук. – Хмельницький: Вид. НАДПСУ, 2012. – С. 30–34.

28. Васильев А.Ф. Теория права и государства: учеб. / А.Ф. Васильев, В.В. Иванов, Р.С. Притченко. – Х.: ООО «Одиссей». – 2006. – 480 с.

29. Введение в украинское право / под общ. ред. С.В. Кивалова, Ю.Н. Оборотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – О.: Юрид. л-ра, 2009. – 768 с.

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

31. Весняна школа «Юридична клінічна освіта 2014: стандарти діяльності юридичних клінік» [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: <http://ulaf.org.ua/multimedia/fotogalereya/vesnyana-shkola-yuridichna-klinichna-osvita-2014-standarti-diyalnosti-yuridichnih-klinik/>. – Назва з екрану.

32. Вивчення права в «Юридичній клініці»: рекомендації Науково-методичної комісії з права Міністерства освіти і науки України за результатами роботи конференції на тему «Розвиток програм, що допомагають вдосконалювати навчально-виховний процес на юридичних факультетах» (22 – 23.03.2002 р., м. Київ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://www.legalclinics.org.ua/zakony/zakony.php?menuitem=zakony&zakon=mou>. – Назва з екрану.

33. Висновок Комітету з питань правосуддя Верховної Ради України VI скликання від 13.01.2012 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://lawclinic.onua.edu.ua/risk-management/proekt-zakonu-pro-uridicni-kliniki>. – Назва з екрану.

34. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

35. Вітман К.М. Взаємодія культури та законодавства: деякі теоретичні проблеми / К.М. Вітман, В.В. Дудченко // Право та культура : теорія і практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 травня 1997 р.) – С. 63–64.

36. Вітман К.М. Правова культура як засіб правового впливу / К.М. Вітман, В.В. Дудченко // Правова культура і підприємництво. – Донецьк. – 1999. – С. 115–117.

37. Вступ до теорії правових систем / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко : монографія. – К. : Юрид. думка, 2006. – 432 с.

38. Галай А. Шляхи впровадження курсу юридичної клінічної освіти у навчальний процес вищих навчальних закладів України / А. Галай // Право України. – 2009. – № 1. – С. 16–21.

39. Галай А. Юридична клініка як організація громадянського суспільства : доведення від протилежного / А. Галай // Право України. – 2007. – № 11. – С. 114–118.

40. Галай А.О. Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності : Тренінговий комплекс : навч. посіб. / за ред. А. О. Галай. – 2-ге вид., випр. і доповн. / А.О. Галай, В.В. Стаднік, Я.В. Іваніщ. – К. : Атіка, 2007. – 156 с.

41. Галай А.О. Організаційна та управлінська модель юридичної клініки в Україні : забезпечення якісного функціонування : навч. посіб. / А.О. Галай, В.В. Стаднік. – К. : Атіка, 2005. – 280 с.

42. Галай А.О. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. / за ред. А.О. Галай, Я.В. Іваніщ, В.В. Стаднік. – К. : Атіка, 2007. – 204 с.

43. Галай А.О. Основні навчальні компоненти юридичної клінічної освіти : шляхи впровадження клінічного спецкурсу та практики студентів у навчальний процес вищих навчальних закладів в Україні : навч. посіб. / А.О. Галай. – К. : КНТ, 2009. – 96 с.

44. Галай А.О. Педагогічна характеристика юридичної клінічної освіти / А.О. Галай, Я.В. Іваніщ // Вісник Асоціації юридичних клінік України. – 2005. – № 2. – С. 2–3.

45. Галай А.О. Підбір персоналу юридичної клініки як технологія кадрового менеджменту / А.О. Галай // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюлетень Київ. ін-ту внутр. справ. – 2004. – № 9. – С. 486–493.

46. Галай А.О. Пошук сучасних пріоритетів розвитку юридичних клінік в Україні / А.О. Галай // Матеріали всеукраїнського науково-практичного круглого столу «Діяльність юридичних клінік України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу», проведеного на базі експериментальної навчальної лабораторії «Правнича клініка» факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» в рамках щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки в НАУКМА» (м. Київ, 27 січня 2012 р.). – 2012. – 24 с.

47. Галай А.О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин / А.О. Галай // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 4 (138). – С. 66–73.

48. Гаращук М. Юридична клініка – місце, де вчать лікувати суспільство / М. Гаращук // Юридична газета. – 2006. – № 4 (64). – С. 1.

49. Гентош Р.Є. Діяльність юридичних клінік у сфері громадського правозахисту : посіб. / за заг. ред. Р.Є. Гентош, М. В. Дулеби, В.О. Козлова, О.С. Котухи. – Львів, 2003. – 126 с.

50. Головченко В.В. Право в житті людини (статті) / В.В. Головченко. – К. : Оріон, 2005. – 336 с.

51. Гончаренко В.О. Юридична клініка : історія і визначення / В.О. Гончаренко // Практика діяльності «юридичних клінік» України. – 2004. – № 1. – С. 3.

52. Гончаренко С.В. Безоплатна правова допомога стає реальністю? (Дослідження думки адвокатів щодо системи безоплатної правової допомоги в Україні) / С.В. Гончаренко, Є.Ю. Бова // Адвокат. – 2009. – № 7 (106). – С. 10–14.

53. Гончаренко С.В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. / С.В. Гончаренко // Адвокат. – № 11 (134). – 2011. – С. 12–16.

54. Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики / под. ред. Ф.М. Рудинского. – М., 2008. – 480 с.

55. Гутников А.Б. Опыт центра клинического юридического образования и актуальные методы обучения в юридической клинике / А.Б. Гутников // Юстиция: Научно-практический журнал. – 2009. – № 6. – С. 24–27.

56. Дамирли М.А. Преподавание учебных дисциплин сравнительно-правового цикла: детерминанты перемен и пути совершенствования / М.А. Дамирли // Порівняльне правознавство : зб. наук. праць і навч.-метод. матеріалів : досвід і проблеми викладання. – 2011. – С. 99–109.

57. Дамирли М.А. Сочетание традиционных и нетрадиционных (инновационных) методик при преподавании курса «Сравнительное правоведение» / М.А. Дамирли // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяч. 15-річчю НУ «Одеська

юридична академія» та 165-річчю Одес. школи права (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). – 2011. – Т. 1. – С. 406–407.

58. Доброхотова Е.Н. Модернизация высшего юридического образования в направлении усиления связи с практикой / Е.Н. Доброхотова // Правоведение. – 2003. – № 4. – С. 243–249.

59. Доброхотова Е.Н. Практическое обучение юристов в России : История становления и перспективы развития (на примере Юридической клиники в СПбГУ) : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Доброхотова Е.Н. . – СПб., 2007. – 196 с.

60. Доброхотова Е.Н. Юридические клиники и деятельность pro bono / Е.Н. Доброхотова // Закон. – 2012. – № 11. – С. 55–62.

61. Дружинина А.В. Становление юридической клиники в вузах России / А.В. Дружинина // Юридическое образование и наука. – 2011. – № 4. – С. 16–18.

62. Дубчак Л.С. Співпраця юридичних клінік і громадських організацій – потреба сьогодення / Л.С. Дубчак, Н.С. Дубчак // Бюлетень Асоціації адвокатів України. – 2012. – № 2 (3). – С. 6–7.

63. Дубчак Н. Досвід організації та діяльності юридичних клінік за кордоном / Н. Дубчак // Юридичний журнал : Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практика. – 2012. – № 12. – С. 130–135.

64. Дубчак Н.С. Загальна характеристика правових послуг, що надаються юридичними клініками / Н.С. Дубчак // Держава і право. – 2012. – № 56. – С. 73–78.

65. Дубчак Н.С. Класифікація юридичних клінік: загальнотеоретичний аналіз / Н.С. Дубчак // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 198–200.

66. Дубчак Н.С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні / Н.С. Дубчак // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 12. – С. 37–42.

67. Дудченко В.В. До питання щодо перспектив розвитку українського права / В.В. Дудченко // Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. «Другі Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 24–25 листопада 2006 р.). – С. 66–67.

68. Дудченко В.В. До підґрунтя сучасної методології юридичної науки / В.В. Дудченко // Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції: тези 2-ої Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. О.В. Сурілова (м. Одеса, 30–31 березня 2012 р.). – С. 23–26.

69. Дудченко В.В. Класична юридична освіта як правова цінність / В.В. Дудченко // Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). – С. 64–68.

70. Дудырев Ф.Ф. Юридические клиники в России : возвращение через 150 лет / Ф.Ф. Дудырев, В.П. Малков // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 61–63.

71. Дулеба М. Допоможе і навчить юридична клініка / М. Дулеба // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 242. – С. 5.

72. Дулеба М. Куди бідному податися, або «Рецепти» юридичної клініки / М. Дулеба // Юридичний вісник України. – 2003. – № 39. – С. 6.

73. Дулеба М.В. Діяльність «юридичних клінік» України: шляхи розвитку та вдосконалення : наук.-практ. посіб. / М.В. Дулеба. – К: Атіка, 2004. – 160 с.

74. Дулеба М.В. Сучасний «юридичний клінічний рух» на шляху до гармонізації та розширення / М.В. Дулеба // Вісник Асоціації юридичних клінік України. – 2005. – № 2. – С. 8.

75. Дулеба М.В. Шляхи розвитку «юридичних клінік» України : стан та перспективи / М.В. Дулеба // Юридичний вісник України. – 2005. – № 25. – С. 15.

76. Єлов В. Коли вуз готуватиме юристів, а не «випускників»? В. Єлов // Право України. – 2004. – № 1. – С. 132–135.

77. Єлов В. Юрклініки сьогодні можуть забезпечувати ефективну роботу в сфері права / В. Єлов // Юридичний вісник України. – 2012. – № 14 (875). – С. 13.

78. Єлов В.А. Навчально-методичний посібник (модуль) з цивільного права : навч.-метод. посіб. для виклад. юрид. клінік / В.А. Єлов, З.Ф. Самчук. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 88 с.

79. Єлов В.А. Формування окремих професійних навичок роботи з клієнтом у студентів юридичних факультетів : навч. посіб. / В.А. Єлов. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 72 с.

80. Журавський В. Підвищення рівня науково-методичного забезпечення вищої юридичної освіти – шлях до європейської спільноти / В. Журавський // Юридический вестник. – 2003. – № 4. – С. 95–101.

81. Журавський В. Юридична освіта в Україні : сучасний стан та напрями вдосконалення / В. Журавський, О. Копиленко // Право України: Юрид. журн. – 2004. – № 11. – С. 3–6.

82. Завальна Ж.В. Професійні навички юриста : навч. посіб. / Ж.В. Завальна, М.В. Старянський. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 160 с.

83. Завальнюк В.В. Антропологічне осягнення правової реальності: юриспруденція на перетині епох : монографія / В.В. Завальнюк. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – 208 с.

84. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» : наук.-практ. коментар./ за заг. ред. М.В. Оніщука. – К. : КП-Сервіс, 2012. – 100 с.

85. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: основні положення та підходи до впровадження: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 09.04.2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12>. – Заголовок з екрану.

86. Захаров В.В. Юридическая клиника в структуре академической подготовки юристов в России XIX – начала XX вв. / В.В. Захаров

// Актуальные проблемы российского права : Юридический журнал. – 2013. – № 7. – С. 888–897.

87. Ильчиков М.З. Социология воспитания : монография / М.З. Ильчиков, Б.А. Смирнов. – М., 1996. – 114 с.

88. Калачева Е.Н. Деятельность адвоката по оказанию юридической помощи несовершеннолетним: монография / Е.Н. Калачева. – М. : Федеральная палата адвокатов, 2012. – 184 с.

89. Калустова С. Деякі аспекти реалізації болонських принципів у контексті юридичної освіти України очима студента // Юриспруденція ХХІ століття: теорія і практика : зб. тез / С. Калустова. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2008. – С. 215.

90. Кашковский В.С. Юридическая помощь как правовая категория и социально-правовое явление: вопросы теории и практики : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Кашковский В.С. – Тамбов, 2009. – 200 с.

91. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів : Новий Світ-2000, 2003. – 584 с.

92. Кипнис Н.М. Корпоративная независимость адвокатуры как гарантия конституционного права граждан на получение квалифицированной помощи / Н.М. Кипнис // Адвокатура. Государство. Общество : сборник материалов Всеросс. науч.-практ. конф. 2004–2005 гг. – М., 2006. – С. 95–106.

93. Ківалов С. Вища юридична освіта на Півдні України : вчора, сьогодні, завтра / С. Ківалов // Юридический вестник. – 1997. – № 4. – С. 112–118.

94. Ківалов С. На шляху до побудови громадянського суспільства / С. Ківалов // Думська площа (додаток до газети Одеської міської ради «Одесский вестник»). – 2012. – № 25 (795). – С. 2.

95. Ківалов С.В. Концептуальні засади розвитку сучасної юридичної освіти / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / голов. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 16. – С. 3–9.

96. Ківалов С.В. Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія» / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – 24 с.

97. Ківалов С.В. Проблеми підготовки кадрів в системі професійно-технічної освіти / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / голов. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 17. – С. 3–16.

98. Ківалов С.В. Пряма мова : Інтерв'ю / Розмову вів Тарас Федюк / С.В. Ківалов. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – 208 с.

99. Ківалов С.В. Спільна діяльність з Проектом USAID «Правова країна» допоможе покращити доступ громадян до правосуддя / С.В. Ківалов // Одеські вісті. – 2012. – № 71 (4345). – С. 7.

100. Ківалов С.В. Стратегічні напрями реформування інституту освіти в Україні / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / ОНЮА; Південноукр. центр гендерних досліджень / керівник авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : ПП «Фенікс», 2009. – Вип. 36. – С. 3–9.

101. Ківалов С.В. Технології професійної підготовки як інструмент впливу на ефективність професійної діяльності / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / голов. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : ПП «Фенікс», 2011. – Вип. 41. – С. 3–9.

102. Ківалов С.В. Юридична освіта й Болонський процес / С.В. Ківалов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / голов. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : ПП «Фенікс», 2007. – Вип. 30. – С. 3–10.

103. Клименко О. Юридичні клініки в Україні : внесення соціальних аспектів у вивчення права / О. Клименко // Юридична газета. – 2009. – № 40. – С. 22.

104. Коваленко Н.Ю. Правосвідомість студентської молоді в сучасний період / Н.Ю. Коваленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 5 (55). – С. 116–121.

105. Козенко Ю. Юридичні клініки : вчимося, допомагаючи / Ю. Клименко // Студент-правник. – 2009. – № 5 (6). – С. 22–23.

106. Козюбра М. Праворозуміння : поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України : Юрид. журн. – 2010. – № 4. – С. 10–21.

107. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України : Юридичний журнал. – 2010. – №. 7. – С. 12–17.

108. Колодій А. Громадянське суспільство : доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // Право України: Юридичний журнал – 2013. – №. 9. – С. 270–288.

109. Колодій А. Праворозуміння : теорія, політика, практика / А. Колодій, О. Колодій // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць. – 2010. № 3 (62). – С. 12–18.

110. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні : проект. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3358>. – Назва з екрану.

111. Конюх М. Правова свідомість і правова культура студентської молоді у дзеркалі громадської думки / М. Конюх, А. Хрідочкін // Право України, 2006. – № 3. – С. 82–85.

112. Кормич А.І. Правова культура як фактор демократизації / А.І. Кормич // Держава і право : de lege praeterita, instante, futura : тези міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 листопада 2009 р. – Миколаїв : Іліон / уклад.: І.Г. Оборотов, Р.І. Обручков, 2009. – С. 21–22.

113.Кормич А.І. Роль правової культури в процесі формування правової держави і громадянського суспільства / А.І. Кормич // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / Одеська держ. юрид. акад. ; голов. ред. С.В. Ківалов, відп. ред. Л.І. Кормич. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 16. – С. 387–392.

114.Кормич Л. Критерии оценки юридического образования / Л. Кормич, Э. Гансова // Слово : Обществ.-полит. газ. – 2003. – № 10. – С. 4–5.

115.Кормич Л.И. Юридическое образование. Проблемы и перспективы / Л.И. Кормич, Е.А. Гансова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / Одеська держ. юрид. акад. ; голов. ред. С.В. Ківалов, відп. ред. Л.І. Кормич. – Вип. 17. – О. : Юрид. літ., 2003 . – С. 16–27.

116. Кормич Л.І. Правова освіта і правова культура : проблеми сучасного українського суспільства / Л.І. Кормич // Юридична освіта і правова держава : зб. наук. праць / за ред. С. Ківалова. – О. , 1997. – С. 43–47.

117.Кормич Л.І. Роль правосвідомості та прав людини в сучасному українському суспільстві / Л.І. Кормич, Е.А. Гансова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. / голов. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : ПП «Фенікс», 2008. – Вип. 35. – С. 3–14.

118. Кравчук В.М. Роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні / В.М. Кравчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 52. – С. 431–436.

119. Кравчук М.В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти / М.В. Кравчук // Українсько-грецький міжнар. наук. юрид. журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 1. – С. 161–167.

120. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Кравчук. – 3-є вид., перероб. й допов. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2013. – 608 с.

121. Крестовская Н.Н. Теория государства и права. Государственный экзамен. Издание шестое / Н.Н. Крестовская, Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крыжановский, Л.Г. Матвеева. – Х. : «Одиссей», 2011. – 256 с.

122. Крижанівський А. Правопорядок як феномен правової реальності / А. Крижанівський // Юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 69–74.

123. Крижанівський А.Ф. Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми / А.Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 11 : матеріали 4-ї (56-ї) звітн. наук. конф. проф.-виклад. складу ОНЮА «Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави», О., 2001. – С. 34–39.

124. Крижанівський А.Ф. Правова культура на перетині постмодерну і глобалізації / А.Ф. Крижанівський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 8–13.

125. Кудрявцев В.Н. Современная социология права / В.Н. Кудрявцев, В.П. Казимирчук. – М. : Юристь, 1995. – 257 с.

126. Куров С.В. Образовательное право как комплексное правовое образование / С.В. Куров // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2003. – № 3. – С. 95–110.

127. Леонов І. Бідний? Значить, наш клієнт // Щоденна інформаційно-політична газета «Україна молода». [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2343/176/83375/>. – Назва з екрану.

128. Лисицын В.В. Юридическая клиника – эффективная модель подготовки современного юриста в условиях специализированного вуза / В.В. Лисицын // Судья. – 2008. – № 10. – С. 60–62.

129. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні : загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / В.С. Личко. – О., 2013. – 24 с.

130. Лоджук М.Т. До історії юридичних клінік : критичні зауваження професора О. Ленель та їх оцінка з позицій сьогодення / М.Т. Лоджук // Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – С. 30–33.

131. Лоджук М. Імплементація спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» в навчальний процес вищого навчального закладу юридичного профілю / М. Лоджук // Правоосвітницька діяльність юридичних клінік на базі вищих навчальних закладів : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Дніпропетровськ, 24 квітня 2009 р.) / за заг. ред. О.Л. Соколенко – Дніпропетровськ, 2009. – С. 24–26.

132. Лоджук М. Понятие и назначение юридической клиники / М. Лоджук // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata» («Закон и жизнь»). – 2013. – № 11/2 (263). – С. 158–164.

133. Лоджук М. Юридична клініка в системі освіти та професійної підготовки правників / М. Лоджук // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали міжнар. щоріч. наук. конф. молодих вчених, аспір. і студ., присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова (м. Одеса, 26–27 листопада 2010 р.). – О. : Фенікс, 2010. – С. 126–128.

134. Лоджук М. Юридична клініка : від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні / М. Лоджук // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 143–147.

135. Лоджук М. Юридичні клініки як суб'єкти надання безоплатної правової допомоги в контексті положень проекту Закону України «Про безоплатну правову допомогу» / М. Лоджук // Права людини та механізм їх забезпечення в Україні : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 4 грудня 2009 р.). – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 60–62.

136. Лоджук М.Т. Деякі аспекти формування ефективної системи надання безоплатної правової допомоги в Україні (на основі аналізу законопроекту про юридичні клініки) / М.Т. Лоджук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 56–61.

137. Лоджук М.Т. Значення юридичних клінік в Україні: освітнє чи соціальне / М.Т. Лоджук // Закарпатські правові читання: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (29–30 квітня 2010 р.): у 2 т. / за заг. ред. Ф.Г. Вашука, П.А. Трачука. – Ужгород: Зак. ДУ, 2010. – Т. 1. – С. 54–57.

138. Лоджук М.Т. Місце та роль юридичних клінік в системі надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні / М.Т. Лоджук // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 11–12 жовтня 2013 р.) – Херсон: Видав. дім «Гельветика», 2013. – С. 19–21.

139. Лоджук М.Т. Ознаки кваліфікованої правової допомоги в юридичній клініці / М.Т. Лоджук // Актуальні проблеми політики. – 2013. – № 51. – С. 397–407.

140. Лоджук М.Т. Правовий статус юридичних клінік в Україні: перспективи законодавчого врегулювання / М.Т. Лоджук // Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали V Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Дніпропетровськ, 13–14 грудня 2013 р.) / за заг. ред. В.І. Карплюка та С.І. Полякова. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 35–37.

141. Лоджук М.Т. Правовий статус юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правової допомоги / М.Т. Лоджук // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). / відп. за вип. д. ю. н., проф. В.М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О.: Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 91–93.

142. Лоджук М.Т. Правові основи та ключові етапи здійснення процесуального представництва студентом-клініцистом інтересів

відвідувачів юридичних клінік в цивільному судочинстві / М.Т. Лоджук // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : зб. тез доповідей Міжнар. щоріч. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяч. пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова (м. Одеса, м. Львів, 26–27 листопада 2010 р.). – Львів; О., 2010. – С. 102–104.

143. Лоджук М.Т. Принципи діяльності юридичних клінік в Україні / М.Т. Лоджук // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 25–26 жовтня 2013 р.) – Херсон : Видав. дім «Гельветика», 2013. – С. 14–20.

144. Лоджук М.Т. Про форми правової допомоги в юридичних клініках України / М.Т. Лоджук // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 2-1. – Ч. 1. – С. 82–90.

145. Лоджук М.Т. Регулювання діяльності юридичних клінік в Україні та Росії : порівняльно-правовий аналіз / М.Т. Лоджук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – Вип. 6-1. Т. 1. – С. 48–51.

146. Лоджук М.Т. Роль Конституційного Суду України в організації діяльності юридичних клінік / М.Т. Лоджук // Треті Конституційні читання : зб. тез наук. доповід. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті академіка права Ю.М. Тодики, м. Харків, 28–29 травня 2010 р. / за заг. ред. проф. А.П. Гетьмана; Нац. юрид. акад. України. – Х. : Права людини, 2010 р. – С. 189–191.

147. Лоджук М.Т. Система надання безоплатної юридичної допомоги в Російській Федерації : діяльність юридичних клінік / М.Т. Лоджук // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дванадцяті осінні юридичні читання», м. Хмельницький, 8–9 листопада 2013 р. : у 4 част. – Ч. 1. – Хмельницький : Хмельн. ун.-т управління та права, 2013. – С. 48–49.

148. Лоджук М.Т. Спецкурс «Основи юридичної клінічної практики» в програмі підготовки юристів / М.Т. Лоджук // Верховенство права очима правників-початківців : зб. матеріалів Міжнар. студент. наук. конф. (м. Одеса, 14–15 травня 2010 р.) / за заг. ред. д. ю. н., проф. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2010. – С 67–69.

149. Лоджук М.Т. Юридическое клиническое образование студентов в современной Украине / М.Т. Лоджук // Всероссийский журнал научных публикаций. – 2013. – № 5 (20). – С. 40–42.

150. Лоджук М.Т. Юридична клініка як суб'єкт надання безоплатної правової допомоги в кримінальному судочинстві / М.Т. Лоджук // II Всеукр. читання з кримін. юстиції, присвяч. пам'яті професора В.П. Колмакова : зб. матеріалів, м. Одеса, 18–19 березня 2011 р. / за заг. ред. д. ю. н., проф. В.М. Дрьоміна. – О. : Фенікс, 2011. – С. 315–318.

151. Лоджук М.Т. Юридичний клінічний рух в Україні : особливості становлення та перспективи розвитку / М.Т. Лоджук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 22. – Ч. 2. Т. 1. – С. 68–73.

152. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Білорусії та правове регулювання їх діяльності / М.Т. Лоджук // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали Четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 листопада 2013 р.) ; відп. за вип. к. ю. н., доц. М.І. Пашковський ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2013. – С. 173–176.

153. Лоджук М.Т. Юридичні клініки як суб'єкти правового виховання / М.Т. Лоджук // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. професор.-виклад. складу (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – Т. 1. – С. 115–118.

154. Лоджук М.Т. Юридичні клініки як учасники судового процесу : пропозиції удосконалення законодавства / М.Т. Лоджук // Митна справа. – 2011. – № 2. – С. 121–128.

155. Макаренко Л.О. Правова культура як фактор реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / Л.О. Макаренко // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / за заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 288–292.

156. Мальцев Д.О. Правове виховання як невід’ємна складова правової соціалізації особистості / Д.О. Мальцев, В.Ю. Швачка // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 7. – С. 12–19.

157. Маньгора В.В. Болонський процес і професійна підготовка юристів / В.В. Маньгора // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 14. – С. 208–303.

158. Марченко М.М. Проблемы теории государства и права : учебник / М.М. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – 768 с.

159. Марченко С.В. Возрождение юридических клиник в совершенствовании правового государства / С.В. Марченко // Юридическое образование и наука. – 2004. – № 2. – С. 21–24.

160. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні методики юридичної освіти: поняття, зміст та практика застосування» (м. Київ, 29 листопада 2003 року). – 2003. – 68 с.

161. Матковский С.В. Общественно полезная деятельность студентов как средство повышения их практической подготовки / С.В. Матковский // Юридическое образование и наука. – М. : Юрист, 2003. – № 2. – С. 7–9.

162. Мельник М.В. Антропологічний вимір правової культури українського суспільства / М.В. Мельник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 7 (141). – С. 123–130.

163. Мережа юридичних клінік України: ретроспективи та перспективи / Авт.-уклад. М.В. Дулеба. – К., 2006. – 296 с.

164. Миронов А.Л. Реализация конституционного права человека и гражданина на получение квалифицированной юридической помощи при осуществлении правосудия: автореф. дис. на соискание уч. степени канд.

юрід. наук : спец. 12.00.02; 12.00.11 «Конституционное право; муниципальное право» / А.Л. Миронов. – М., 2009. – 25 с.

165. Міжнародне дослідження щодо систем первинної правової допомоги з акцентом на країни Центральної та Східної Європи і СНД : підготовлено в межах спільного проекту ПРООН в Україні та Міністерства юстиції України «Юридичне забезпечення прав і можливостей бідних». – К., 2012. – 53 с.

166. Молдован В.В. Юридична клініка : навч. посіб. / В.В. Молдован, Р.С. Кацавець. – К. : Центр учб. літератури, 2007. – 224 с.

167. Молібог С. Клініки часто народжувались у жорстких сутичках із керівництвом ВНЗ / С. Молібог // Юридична газета. – 2006. – № 19 (79). – С. 5.

168. Мурашин О.Г. Роль правової культури у прийнятті і реалізації актів прямого народовладдя / О.Г. Мурашин // Держава і право : Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 10. – С. 157–164.

169. Мурашин О.Г. Формула під законності : призначення та складові / О.Г. Мурашин // Часопис Київського університету права Національної академії науки України. – 2002. – № 4. – С. 3–6.

170. На захисті суспільних інтересів : посібник для правників та правозахисників. – К. : Атіка, 2009. – 416 с.

171. Навыки юриста : учеб. пособ. / под ред. Е.Н. Доброхотовой. – СПб. : Издат. Дом СПбГУ, 2006. – 304 с.

172. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння : монографія / Ю.С. Шемшученко, Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук та ін; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. – 480 с.

173. Неваленна І.С. Принципи діяльності юридичних клінік в Україні та їх систематизація / І.С. Неваленна // Матеріали Всеукр. круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – С. 125–129.

174. Немытина М.В. О методологических подходах в современном клиническом юридическом образовании / М.В. Немытина // Право и образование. – 2004. – № 4. – С. 105–110.

175. Нерсисянц В.С. Философия права : учеб. для вузов / В.С. Нерсисянц. – М. : Норма, 2005. – 342 с.

176. Нечипорук С. Історія юридичної клініки / С. Нечипорук // Хрещатик. – 2008. – № 177. – С. 17.

177. О бесплатной юридической помощи в Российской Федерации: Федеральный закон Российской Федерации от 21.11.2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до док. : <http://www.rg.ru/2011/11/23/yurpomosh-dok.html>. – Назва з екрану.

178. О некоторых вопросах правового просвещения населения: Постановление Министерства юстиции Республики Беларусь от 19.11.2010 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до док. : <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic04/text059.htm>. – Назва з екрану.

179. О правовых консультациях («правовых клиниках») для населения на базе вузов, осуществляющих подготовку юридических кадров : приказ Министерства образования Российской Федерации от 30.09.1999 г., № 433. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до док. : http://www.edu.ru/db-mon/mo/Data/d_99/n433.html. – Назва з екрану.

180. Об утверждении Порядка создания образовательными учреждениями высшего профессионального образования юридических клиник и порядка их деятельности в рамках негосударственной системы оказания бесплатной юридической помощи: Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 28.11.2012 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до док. : <http://www.rg.ru/2012/12/26/minobrnauki-dok.html>. – Назва з екрану.

181. Оборотов И. Цели правовой социализации личности / И. Оборотов, А. Рясная // Новітні наукові дослідження держави і права –

2011 : зб. наук. праць / за ред. П.М. Шапірка, О.В. Козаченка. – Т. 2. – Миколаїв : Іліон, 2011. – С. 193–197.

182. Оборотов Ю.М. Теоретичні підґрунтя професіоналізму в правовій сфері / Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижанівський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 140–142.

183. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс) : Екзаменаційний довідник / Ю.М. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – 184 с.

184. Оборотов Ю.М. Традиції та новації у правовому розвитку : монографія / Ю.М. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2001. – 160 с.

185. Оборотов Ю.Н. Динамика правовой культуры / Ю.Н. Оборотов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – О. : Астропрінт, 1999. – Вип. 6–7. – С. 83–88.

186. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под. ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.

187. Оніщенко Н.М. Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики : монографія / Н.М. Оніщенко, О.В. Матвієнко, С.В. Береза, М.О. Томашевська. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 144 с.

188. Организация и управление в юридической клинике. Опыт практической деятельности в современной России : учеб. пособ. / [И.С. Андреечев, Н.А. Баиева, Л.А. Воскобитова, Е.Н. Доброхотова и др.] ; отв. ред. : Л.А. Воскобитова, Л.П. Михайлова, Е.С. Шугрина. – М. : Дело, 2003. – 304 с.

189. Орзих М. Болонский процесс в Одесской национальной юридической академии / М. Орзих // Юридический вестник. – 2003. – № 4. – С. 102–110.

190. Орзіх М.П. Болонський процес та вища освіта в Україні (на матеріалах Одеської національної юридичної академії) / М.П. Орзіх // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Т. 3. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – С. 75–85.

191. Орлова О.О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства (теоретичні та прикладні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / О.О. Орлова. – К., 2008. – 22 с.

192. Орлова О.О. Юридична освіта та юридична клініка : форми правового виховання чи правової освіти? / О.О. Орлова // Юриспруденція XXI століття : теорія і практика : зб. тез. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 192–195.

193. Основы правоведения Украины : учеб. пособ. / С.В. Кивалов, П.П. Музыченко, Н.Н. Крестовская, А.Ф. Крыжановский. – 12-е изд., с изм. и дополн. – Х. : Одиссей, 2013. – 432 с.

194. Палійчук Г. Клінічний випадок: про інститут юридичних клінік та клінічну юридичну освіту / Г. Палійчук // Український адвокат. – 2009. – № 6 (34). – С. 10–11.

195. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) : дисс. кандидата юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Панченко В.Ю. – Красноярск, 2004. – 215 с.

196. Панькевич О.О. Підготовка майбутніх правознавців в умовах сучасного освітнього простору вищого навчального закладу / О.О. Панькевич // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2009. – № 1. – С. 92–94.

197. Паршков А.В. Некоторые аспекты работы юридической клиники Псковского юридического института Федеральной службы исполнения наказаний / А.В. Паршков, И. Н. Смирнова // Безопасность уголовно-исполнительной системы. – 2009. – № 1 (5). – С. 12–14.

198. Пашковський М.І. Юридична клініка – крок до майбутнього / М.І. Пашковський // Митна справа. – 2007. – № 6 (54). – С. 56–59.

199. Пашковський М.І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»: минуле, сучасне та майбутнє / М.І. Пашковський // Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік «Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – С. 13–16.

200. Поліщук М.С. О специальных принципах деятельности юридических клиник / М.С. Поліщук, І.С. Неваленна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://law-clinic.net/legal/208/876/>. – Назва з екрану.

201. Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія» / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – 24 с.

202. Поляков А.О. Умови ефективної роботи студентів у юридичній клініці / А.О. Поляков // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць / редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 11 (82). – С. 257–265.

203. Поляков А.О. Юридична клініка в системі надання безоплатної правової допомоги / А.О. Поляков // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез міжнар. наук. конф. «Дев'яті осінні юридичні читання», (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р.): у 4 ч. – Ч. 1: «Теорія держави і права. Історія політичних та правових вчень. Філософія права. Міжнародне право. Порівняльне правознавство». – Хмельницький: Вид-во Хмельн. ун-ту управл. та права, 2010. – С. 84–85.

204. Поляков М.Б. История возникновения юридических клиник и клинического юридического образования. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://electronic.ruzh.org/?q=system/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf>. – Назва з екрану.

205. Правознавство : підручник / [А.І. Берlach, Д.О. Карпенко, В.С. Ковальський та ін.]; за ред. В.В. Копейчикова, А.М. Колодія. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 752 с. – Бібліогр.: с. 737–740.

206. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2.06.2011 р. // Голос України. – 2011. – № 122.

207. Про вищу освіту : Закон України від 1.07.2014 р. // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 146.

208. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

209. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 р., № 757-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – С. 12.

210. Про затвердження Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2013 р., № 394 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 42. – С. 33. – Ст. 1508.

211. Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій на період до 2004 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 року, № 564-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/564-2001-%D1%80=45025>. – Назва з екрану.

212. Про затвердження комплексного плану заходів з розвитку освіти в Україні на період до 2011 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.10.2008 р., № 1352-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1352-2008-%D1%80>. – Заголовок з екрану.

213. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних

закладів : наказ Міністерства освіти і науки України від 07.08.2002 р., № 450 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 35. – С. 52. – Ст. 1655.

214. Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року : наказ Міністерства освіти України від 13.07.2007 р., № 612. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0612290-07>. – Заголовок з екрану.

215. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : наказ Міністерства освіти України від 02.06.1993 р., № 161. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0173-93>. – Назва з екрану.

216. Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України : наказ Міністерства освіти України від 08.04.1993 р., № 93. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0035-93>. – Назва з екрану.

217. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки : наказ Міністерства освіти України від 23.01.2004 р., № 49. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.544.0>. – Заголовок з екрану.

218. Про затвердження Програми правової освіти населення Одеської області : рішення Одеської обласної ради від 25.10.2002 р., № 55-XXIV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblrada.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=7102&i=462>. – Назва з екрану.

219. Про затвердження Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року : постанова Кабінету Міністрів України від 10.04.2001 р., № 344 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 15. – С. 33. – Ст. 649.

220. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : наказ Міністерства освіти та науки

України від 03.08.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – С. 680.

221. Про заходи Міністерства юстиції щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення: наказ Міністерства юстиції України від 13.03.2008 р., № 304/7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v04_7323-08. – Назва з екрану.

222. Про заходи щодо державної підтримки розвитку науково-просвітницької діяльності громадських організацій: Указ Президента України від 16.05.2001 р., № 316/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 20. – С. 40. – Ст. 837.

223. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

224. Про комітети Верховної Ради України сьомого скликання: постанова Верховної Ради України від 25.12.2012 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 100. – С. 11.

225. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги: Указ Президента України від 9.06.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://www.president.gov.ua/documents/4549.html>. – Назва з екрану.

226. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.

227. Про національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р., № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 43. – С. 36. – Ст. 1921.

228. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

229. Про освіту: Закон України від 23.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

230. Про Програму правової освіти населення України : постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.1995 р., № 366. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=366-95-%EF>. – Назва з екрану.

231. Про розроблення державних стандартів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.1998 р., № 1247. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1247-98-%EF>. – Назва з екрану.

232. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2006 р., № 396-р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – С. 239. – Ст. 2035.

233. Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.07.2012 р., № 435-р // Офіційний вісник України. – 2012. – № 5. – С. 47. – Ст. 2039.

234. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41880. – Назва з екрану.

235. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45025. – Назва з екрану.

236. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо юридичних клінік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41935. – Назва з екрану.

237. Профессиональные навыки юриста : Опыт практического обучения / под ред. Л.А. Воскобитовой, Л.П. Михайловой, Е.С. Шугриной. – М. : Дело, 2001. – 416 с.

238. Рабінович П. Захист прав і правова допомога : проблеми конституційно-судової інтерпретації / П. Рабінович, Д. Гудима, В. Гончаров // Юридичний вісник України. – 2013. – № 13. – С. 6–7.

239. Рабінович П. Праворозуміння – фундамент юридичної науки і практики / П. Рабінович; інтерв'ю вів О. Святоцький // Право України. – 2010. – № 4. – С. 4–9.

240. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування / П. Рабінович // Право України : Юрид. журн. – 2009 – № 3. – С. 65–70.

241. Рабінович П. Сутність праворозуміння / П. Рабінович // Право України: Юрид. журн. – 2007. – № 9. – С. 3–7.

242. Реєстр юридичних клінік України : офіційна база даних юридичних клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : http://vk.com/topic-50279730_27886247. – Назва з екрану.

243. Резник Г.М. К вопросу о конституционном содержании понятия «квалифицированная юридическая помощь» / Г.М. Резник // Адвокат. – 2007. – № 4. – С. 25–27.

244. Результати конкурсу студентських робіт «Юридична клініка : що це для нас та чому ми тут?» [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://ulaf.org.ua/rezultati-konkursu-studentskih-robit-yuridichna-klinika-shho-tse-dlya-nas-ta-chomu-mi-tut/>. – Назва з екрану.

245. Розенфельд Н.А. Підвищення ефективності проходження виробничої практики студентами юридичних факультетів ВНЗ за рахунок організації проведення практики на базі юридичних клінік / Н.А. Розенфельд // Університетські наукові записки. Хмельницький університет управління та права. – 2007. – № 2 (22). – С. 456–460.

246. Роль громадських приймалень та юридичних клінік по наданню правової допомоги населенню : рекомендації Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення Міністерства юстиції України від 01.11.2002 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : <http://www.legalclinics.org.ua/zakony/zakony.php?menuitem=zakony&zakon=muu>. – Назва з екрану.

247. Роль юридичних клінік при наданні безоплатної правової допомоги в Україні (на прикладі діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія») : рішення Одеської обласної міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення від 25.04.2014 р., № 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://just.odessa.gov.ua/?do=news&newsid=2797>. – Заголовок з екрану.

248. Савелова Ю.М. Історико-правовий аспект виникнення та розвитку юридичної клінічної освіти / Ю.М. Савелова // Малий і середній бізнес (право, держава економіка). – 2013. – № 1. – С. 36–42.

249. Савелова Ю.М. Поняття «юридичної клінічної освіти» в Україні / Ю.М. Савелова // Актуальна юриспруденція : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (5.03.2013 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://legalactivity.com.ua>. – Назва з екрану.

250. Сенчак І.І. Вплив діяльності юридичних клінік на формування професійного рівня та правової культури молодих спеціалістів / І.І. Сенчак // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 1–11.

251. Синицина С.В. Перспективы клинической инновации в юридическом образовании / С.В. Синицина // Правовая политика и правовая жизнь. – М., Саратов, 2010. – № 2. – С. 150–154.

252. Сич В.О. Важливість діяльності юридичних клінік щодо попереджень правопорушень / В.О. Сич // Науковий віник Національного

університету ДПС України (економіка, право). – № 4 (55). – 2011. – С. 280–286.

253. Сич В.О. Основи педагогічної підготовки юридичних кадрів / В.О. Сич // Наукові праці : наук.-метод. журн. – Вип. 123. – Т. 136. Педагогіка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 14–18.

254. Скакун М.І. Особливості та напрями радянської системи юридичної освіти в західноукраїнському регіоні УРСР (1939–1941 рр.) / М.І. Скакун // Митна справа. – 2013. – № 2 (86). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 345–441.

255. Скакун М.І. Політико-правові засади формування і становлення радянської системи освіти у 1920-х – середині 1950-х рр. (на прикладі вищої школи) / М.І. Скакун // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 15–20.

256. Скакун О. Ґрунтовне дослідження сучасного праворозуміння / О. Скакун // Право України : Юрид. журн. – 2013. – № 11. – С. 429–432.

257. Скакун О.Ф. Правосознание – компонент правовой системы или ее предсистема? / О.Ф. Скакун // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2010. – Т. 9. – С. 32–44.

258. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник, перевод с украинского / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2007. – 840 с.

259. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

260. Смирнов П.А. Динамика психологической готовности будущих юристов к профессиональной деятельности в условиях юридической клиники. : дисс. ... кандидата психолог. наук : 10.00.07 «Педагогическая психология» / П.А. Смирнов. – Казань, 2004. – 153 с.

261. Соколенко О.Л. Юридична клініка в правоосвітній діяльності / О.Л. Соколенко // Вісник академії митної служби України. Серія «Право». – 2009. – № 1 (2). – С. 5.

262. Соціологія права : навч. посіб. / О.М. Джужа, І.Г. Кириченко, В.С. Ковальський, С.М. Корецький та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 288 с. – Бібліогр.: с. 276–283.

263. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М.В. Стаматіна. – Х., 2012. – 33 с.

264. Стандарти юридичних клінік України від 16.11.2003 р. (із змін та допов. від 25.08.2005 р.) : Асоціація юридичних клінік України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.prostir.ua/library/412.html>. – Назва з екрану.

265. Стефанчук Р.О. Юридична освіта і наука в Україні : чи все гаразд? / Р.О. Стефанчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 9. – С. 18–31.

266. Супровідна записка Комітету Верховної Ради України з питань правової політики до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги). [Електронний ресурс] – Режим доступу до док. : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45025. – Назва з екрану.

267. Сухицька Н.В. Юридична клініка. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.В. Сухицька. – К. : Ун-т «Україна», 2008. – 424 с.

268. Сырых В.М. История и методология исследований проблем системной организации образовательного права / В.М. Сырых // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2001. – № 6. – С. 30–34.

269. Сырых В.М. Образовательное право как отрасль российского права / В.М. Сырых // Вестник Саратовской государственной академии права : Научный журнал. – 2006. – № 1. – С. 6–12.

270. Сырых В.М. Принципы образовательного права / В.М. Сырых // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2002. – № 1. – С. 56–70.

271. Сырых В.М. Содержание образовательных отношений как правовых отношений / В.М. Сырых // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2003. – № 2. – С. 47–61.

272. Тарнавська А.Н. До питання про юридичний статус особи / А.Н. Тарнавська // Адвокат. – 2009. – № 3 (102). – С. 26–29.

273. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко; авт.: О.В. Зайчук, А.П. Заєць, О.Л. Копиленко та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.

274. Федик Є.І. Формування правової культури студентів-юристів : теоретичні та прикладні аспекти (на матеріалах діяльності навчальних закладів з підготовки молодших спеціалістів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень ; філософія права» / Є.І. Федик. – Львів, 1996. – 23 с.

275. Фігель Ю. Юридична клініка – інновація в системі юридичної освіти / Ю. Фігель // Теорія держави і права. – 2009. – № 1. – С. 79–81.

276. Фігель Ю.О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Фігель Ю. О. – Львів, 2011. – 198 с.

277. Фігель Ю.О. Формування вмінь реалізації права в юридичній клініці / Ю.О. Фігель // Адвокат. – 2010. – № 10 (121). – С. 46–48.

278. Фігель Ю.О. Юридична клініка як інститут формування правової культури осіб / Ю.О. Фігель // Митна справа. – 2010. – № 6 (72). – Ч. 2. – С. 14–19.

279. Хватик Ю.А. Краткая история развития юридических клиник / Ю.А. Хватик, Л.Н. Красницкая. [Электронный ресурс] – Режим доступа до док. : <http://www.law.bsu.by/content/?1552>. – Назва з екрану.

280. Чернега А. «Фенікс» – високий стандарт клінічної освіти / А. Чернега // Юридичний вісник України. – 2008. – № 46 (698). – С. 10.

281. Чернега А.П. Юридичні клініки – вагома складова інституту безоплатної правової допомоги в Україні / А.П. Чернега // Часопис Київського університету права Національної академії науки України. – 2009. – № 4. – С. 109–116.

282. Шевченко Л.С. Модернізація вищої юридичної освіти в Україні : сутність, моделі, умови здійснення / Л.С. Шевченко // Електронний збірник наукових праць Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» «Теорія і практика правознавства», 1/2011. [Електронний ресурс] – Режим доступа до док. : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=category&id=98&Itemid=220&lang=uk. – Назва з екрану.

283. Шевченко Л.С. Юридична освіта в США / Л.С. Шевченко // Юридичний вісник України. – 2009. – № 10 (714). – С. 11.

284. Юридическая клиника и современное юридическое образование в России : учеб.-практ. пособ. / отв. ред. С.Л. Дегтярев. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 256 с.

285. Юридическая клиника Петрозаводского государственного университета. [Электронный ресурс] – Режим доступа до док. : <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1117940>. – Назва з екрану.

286. Юридические клиники в Кыргызстане и система гарантированной государством юридической помощи : отчет научного сотрудника Гарвардской школы права, консультанта Правовой программы Фонда «Сорос-Кыргызстан» Л. Лэнгфорд. – Бишкек, 2014. – 44 с.

287. Юридическое клиническое образование. [Электронный ресурс] – Режим доступа до док. : <http://clinic.lawinstitut.ru/ru/about/>. – Назва з екрану.

288. Юридика клініка : навч. посіб. / за ред. В.А. Єлова, С.І. Молібога, Д.Г. Павленка. – К. : Школяр, 2004. – 320 с.

289. Юридика клініка : посіб. / за ред. С. Молібог, Д. Павленко, Д. Браун. – К., 2002. – 104 с.

290. Юридичні клініки України : сучасні виклики, потреби та потенціал їх участі у системі підготовки юристів : резолюція Всеукраїнської щорічної підсумкової конференції юридичних клінік України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: http://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_news_1167_ua_RL.doc. – Назва з екрану.

291. «Юридичні клініки» в Україні : роль, завдання та організаційно-правові засади : посібник / за ред. М.В. Дулеби. – К. : МП Леся, 2003. – 120 с.

292. Ягофаров Д.А. Концептуальные направления теоретико-правовых исследований образовательного права / Д.А. Ягофаров // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2008. – № 5. – С. 4–16.

293. Ягофаров Д.А. Образовательное нормотворчество и образовательные правоотношения в механизме правового регулирования отношений в сфере образования (теоретико-правовой аспект) / Д.А. Ягофаров // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2006. – № 4. – С. 13–31.

294. Ягофаров Д.А. Правовые акты в сфере образования : о трех методологических предпосылках теоретико-правового анализа / Д.А. Ягофаров // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2009. – № 11. – С. 4–15.

295. Янишен В.П. Діяльність юридичних клінік у контексті законодавства України про безоплатну правову допомогу / В.П. Янишен Матеріали всеукраїнського науково-практичного круглого столу «Діяльність юридичних клінік України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу», проведеного на базі експериментальної навчальної лабораторії «Правнича клініка» факультету правничих наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія» в рамках щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки в НАУКМА» (м. Київ, 27 січня 2012 р.). – 2012. – 24 с.

296. Ярошенко О.М. Щодо передумов виникнення і перспектив існування юридичних клінік в Україні. Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. Я. Ц. Тацій / О.М. Ярошенко, Ф.А. Цесарський. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 94. – С. 239–244.

П Р И Й Н Я Т О

Вченою радою Національного
університету «Одеська юридична
академія»

Протокол № 3
від 14 квітня 2011 р.

З А Т В Е Р Д Ж Е Н О

Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»

академік С.В. Ківалов

15 квітня 2011 р.

П О Л О Ж Е Н Н Я**про ЮРИДИЧНУ КЛІНІКУ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Це Положення розроблено з метою забезпечення належного функціонування юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», створеної 22 лютого 1998 року як безоплатної юридичної консультації «Pro bono» за взаємної ініціативи ректора Одеської державної юридичної академії С. В. Ківалова та представників громадської організації «Південноукраїнський центр молодих юристів», у відповідності до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2006 р. № 592.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) є структурним підрозділом Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет) та використовується як база для практичного навчання та проведення практики студентів Університету.

За наявності договорів про співпрацю між Університетом та іншими вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», або шляхом обміну відповідними листами, Юридична клініка може також використовуватися для практичного навчання та проведення практики студентів інших вищих навчальних закладів.

1.2. У своїй діяльності Юридична клініка керується законодавством України, Статутом та нормативними актами Університету, цим Положенням

та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими у порядку, передбаченому цим Положенням.

1.3. Юридична клініка не є юридичною особою.

1.4. Юридична клініка як структурний підрозділ Університету має печатку, відповідні штампи та бланки з власним найменуванням.

1.5. Юридична клініка для досягнення своїх цілей користується майном Університету, закріпленим за нею ректором Університету за погодженням з президентом Університету.

1.6. Юридична клініка знаходиться за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Черняхівського, 2.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. Метою Юридичної клініки є:

2.1.1. виховання нового покоління юристів, пов'язаного з формуванням у студентів розуміння соціально-орієнтованого змісту юридичної професії та усвідомлення ними правозахисної ролі правника у сучасному суспільстві;

2.1.2. практична підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, прав і свобод людини, справедливості та людської гідності;

2.1.3. підвищення рівня практичних знань, умінь та навичок студентів та аспірантів Університету;

2.1.4. забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги;

2.1.5. формування правової культури громадян;

2.1.6. розширення співробітництва Університету із судовими та правоохоронними органами, органами державної влади і місцевого самоврядування, з іншими установами та організаціями;

2.1.7. розширення застосування в навчальному процесі Університету методів практичної підготовки студентів.

2.2. Основні завдання Юридичної клініки:

2.2.1. надання студентам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки (студентам-клініцистам), можливості набути навичок практичної діяльності за фахом;

2.2.2. створення місць для проходження студентами навчальної, виробничої, переддипломної та магістерської практики;

2.2.3. сприяння аспірантам Університету в освоєнні практичних навичок надання правової допомоги населенню, інтерактивних методик навчання студентів та аналізу правозастосовної практики;

2.2.4. залучення слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету до набуття спеціальних професійних навичок юридичної діяльності;

2.2.5. надання громадянам безоплатних юридичних консультацій;

2.2.6. проведення заходів з правової освіти населення та підвищення рівня його правової культури;

2.2.7. сприяння вирішенню соціальних проблем на півдні України шляхом надання правової допомоги на безоплатній основі;

2.2.8. забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності;

2.2.9. створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та Юридичною клінікою, що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян.

2.3. Відповідно до мети та завдань Юридичної клініки, для її повного та ефективного функціонування керівництво Юридичної клініки та Університету організовує й забезпечує:

2.3.1. впровадження спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики», яким охоплюються засади функціонування юридичних клінік в Україні та інших країнах світу, а також акцентується увага на основних аспектах юридичної діяльності;

2.3.2. проведення теоретичних і практичних занять за результатами діяльності Юридичної клініки;

2.3.3. проведення правоосвітніх, правороз'яснювальних та інших навчально-практичних заходів;

2.3.4. надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини та організацій з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України;

2.3.5. підготовку й поширення публікацій для населення з актуальних правових питань;

2.3.6. співпрацю з представниками державних і недержавних органів та організацій;

2.3.7. проведення науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань;

2.3.8. проведення роботи з систематизації й аналізу практики правоохоронних органів і судів України, практики Європейського суду з прав людини;

2.3.9. співробітництво з юридичними клініками інших вищих навчальних закладів України та країн світу.

3. ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

3.1. Діяльність студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки базується на принципах:

3.3.1. поваги до права, справедливості, людської гідності;

3.3.2. спрямованості на захист прав і свобод людини;

3.3.3. pro bono (з латині – «для суспільного блага»);

3.3.4. гуманізму;

- 3.3.5. законності та верховенства права;
- 3.3.6. об'єктивності;
- 3.3.7. безоплатності надання правової допомоги;
- 3.3.8. конфіденційності;
- 3.3.9. компетентності та добросовісності.

4. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

4.1. Загальне керівництво Юридичною клінікою здійснює ректор Університету, а безпосереднє – завідувач Юридичної клініки, який призначається на посаду ректором Університету за погодженням з президентом Університету.

4.2. Співробітниками Юридичної клініки, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки на постійній основі, є завідувач Юридичної клініки, куратори та лаборант Юридичної клініки.

4.3. До повноважень завідувача Юридичної клініки належать:

- 4.3.1. організація поточної роботи Юридичної клініки;
- 4.3.2. проведення навчальних занять зі студентами, які беруть участь в діяльності Юридичної клініки, надання їм методичної та теоретичної підтримки;
- 4.3.4. керівництво навчальною, виробничою, переддипломною та магістерською практиками студентів на базі Юридичної клініки;
- 4.3.5. здійснення контролю за діяльністю студентів-клініцистів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету в Юридичній клініці;
- 4.3.6. інші права та обов'язки, передбачені Статутом та нормативними актами Університету, цим Положенням, посадовими інструкціями та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими завідувачем Юридичної клініки.

Завідувач Юридичної клініки має право давати студентам-клініцистам чи співробітникам Юридичної клініки особисті доручення, пов'язані з діяльністю Юридичної клініки, видавати розпорядження та затверджувати інші внутрішні акти з організації роботи Юридичної клініки, вимагати їх своєчасного виконання та дотримання.

4.4. У діяльності Юридичної клініки беруть участь куратори Юридичної клініки (викладачі та практикуючі юристи), які надають необхідну методичну та теоретичну підтримку студентам-клініцистам: вирішують питання про прийнятність справи, її направлення до консультанта Юридичної клініки, є кураторами щодо кожного звернення, а також забезпечують теоретичну підготовку студентів, здійснюють контроль за діяльністю цих студентів на відповідність правової допомоги вимогам законодавства та професійній етиці.

Куратором Юридичної клініки може бути особа, яка має вищу освіту в галузі знань «Право», досвід практичної роботи у цій галузі, володіє інтерактивними методиками практичного навчання студентів і необхідними

особистими якостями та є викладачем Університету (викладач-куратор) або практикуючим юристом (куратор-практикуючий юрист).

Викладачі-куратори Юридичної клініки працюють в Юридичній клініці на посадах юриста I або II категорії, а куратори-практикуючі юристи беруть участь у діяльності Юридичної клініки на громадських засадах.

4.5. Лаборант Юридичної клініки організовує діловодство в Юридичній клініці та здійснює інші функції з організації поточної роботи Юридичної клініки, передбачені цим Положенням, посадовими інструкціями та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими завідувачем Юридичної клініки.

4.6. Штатну структуру та чисельність співробітників Юридичної клініки визначає ректор Університету за погодженням із президентом Університету, а порядок і строк їх участі у діяльності Юридичної клініки визначається цим Положенням, посадовими інструкціями та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими завідувачем Юридичної клініки.

4.7. Студенти-клініцисти беруть участь у діяльності Юридичної клініки як консультанти, помічники консультантів та слухачі Юридичної клініки.

4.8. Консультантами Юридичної клініки є студенти 3–5 курсів денної форми навчання, які володіють необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками і здатні самостійно надавати правову допомогу за підтримки кураторів (завідувача) Юридичної клініки. Статус консультанта Юридичної клініки надається помічникові консультанта Юридичної клініки завідувачем Юридичної клініки за поданням куратора Юридичної клініки.

4.9. Помічниками консультантів Юридичної клініки є студенти 2–5 курсів денної форми навчання, які пройшли початковий курс практичної підготовки, володіють теоретичними знаннями та необхідним мінімумом практичних навичок і здатні разом із консультантами надавати правову допомогу за підтримки кураторів (завідувача) Юридичної клініки. Статус помічника консультанта Юридичної клініки надається слухачеві Юридичної клініки завідувачем Юридичної клініки за поданням куратора Юридичної клініки.

4.10. Слухачами Юридичної клініки є студенти 2–5 курсів денної форми навчання, яких прийнято до Юридичної клініки та які проходять початковий курс практичної підготовки. Статус слухача Юридичної клініки присвоюється студентові, який виявив бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки, подав відповідну заяву та якого допущено завідувачем Юридичної клініки до початкового курсу практичної підготовки.

4.11. Порядок і строк участі в діяльності Юридичної клініки консультантів, помічників консультантів та слухачів Юридичної клініки, їх кількість, підстави для відрахування зі складу студентів-клініцистів визначається цим Положенням та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими завідувачем Юридичної клініки.

4.12. Порядок і строк проходження студентами Університету навчальної, виробничої, переддипломної та магістерської практик на базі Юридичної клініки визначається Статутом та нормативними актами Університету, цим Положенням та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими завідувачем Юридичної клініки.

4.13. Участь аспірантів Університету в діяльності Юридичної клініки є однією з форм навчального процесу в аспірантурі Університету, включається у їх навчальне навантаження та здійснюється відповідно до нормативних актів Університету, цього Положення та інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки, затверджених завідувачем Юридичної клініки.

У діяльності Юридичної клініки беруть участь аспіранти Університету 1–2 курсів денної форми навчання на підставі індивідуального графіку, затвердженого завідувачем Юридичної клініки, та підлягають атестації щодо виконання ними цього графіку.

4.14. Участь слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету в діяльності Юридичної клініки є однією з форм навчального процесу в Інституті, включається у їх навчальне навантаження та здійснюється відповідно до нормативних актів Університету, цього Положення та інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки, затверджених завідувачем Юридичної клініки.

У діяльності Юридичної клініки слухачі Інституту підготовки професійних суддів Університету беруть участь відповідно до встановленого графіку чергування академічних груп, затвердженого завідувачем Юридичної клініки та директором цього Інституту.

4.15. Основні вимоги до організації роботи Юридичної клініки:

Університет створює та забезпечує належні умови для функціонування Юридичної клініки;

інформація про роботу Юридичної клініки, це Положення та інші внутрішні акти з організації роботи Юридичної клініки, затверджені завідувачем Юридичної клініки, розміщуються у приміщенні Юридичної клініки у місцях, зручних для вільного огляду громадянами, а також можуть оприлюднюватися у місцевих засобах масової інформації та бути опублікованими у вигляді окремих збірників;

Юридична клініка надає правову допомогу через консультаційні групи, до складу яких входять консультант Юридичної клініки та його помічники;

консультант Юридичної клініки повинен роз'яснити відвідувачу Юридичної клініки порядок роботи Юридичної клініки, умови надання Юридичною клінікою правової допомоги та інформацію про прийняття його звернення до розгляду або обґрунтовану відмову у такому прийнятті;

правова допомога, як правило, надається безпосередньо при розгляді звернення відвідувача Юридичної клініки. У випадках неможливості негайного надання правової допомоги та необхідності додаткового вивчення правового питання консультантом Юридичної клініки може встановлюватися

інший строк і порядок розгляду звернення громадянина, що обов'язково погоджується з куратором чи завідувачем Юридичної клініки;

відвідувачу Юридичної клініки забезпечується можливість подати завідувачу Юридичної клініки свій відгук про якість наданої йому правової допомоги;

за результатами тривалої та успішної діяльності в Юридичній клініці президент Університету або уповноважена ним особа вручає консультанту Юридичної клініки відповідний сертифікат, форма якого затверджується ректором Університету за погодженням із президентом Університету.

4.16. Облік надання правової допомоги в Юридичній клініці здійснюється в журналі прийому громадян, а за наявності відповідного технічного обладнання – шляхом електронної реєстрації відвідувачів Юридичної клініки та наданих їм безоплатних юридичних консультацій.

5. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

5.1. Зарахування студентів до Юридичної клініки здійснюється на основі конкурсного відбору, умови якого затверджуються завідувачем Юридичної клініки. Після зарахування до Юридичної клініки студенти включаються до складу слухачів Юридичної клініки та зобов'язані пройти початковий курс практичної підготовки.

5.2. Консультант, помічник консультанта та слухач Юридичної клініки мають право:

одержувати знання та практичні навички для їх подальшого застосування на практиці та використання у майбутній професії;

одержувати матеріали справ та інформацію про справи, які веде Юридична клініка, брати участь у їхньому обговоренні;

бути присутніми при розгляді справ, якими займаються інші студенти-клініцисти;

користуватися матеріально-технічною базою, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

брати участь в акціях, кампаніях, проектах, програмах та інших заходах, організованих Юридичною клінікою;

проходити на базі Юридичної клініки навчальну, виробничу, переддипломну та магістерську практики згідно з навчальним планом;

брати участь у вирішенні організаційних питань діяльності Юридичної клініки та надавати пропозиції завідувачеві Юридичної клініки щодо удосконалення роботи Юридичної клініки;

звертатися до завідувача Юридичної клініки чи інших співробітників Юридичної клініки, а також викладачів Університету з усіх питань, пов'язаних з їхньою діяльністю в Юридичній клініці.

Консультант, помічник консультанта та слухач Юридичної клініки можуть мати інші права, передбачені цим Положенням та іншими

документами з організації роботи Юридичної клініки, затвердженими завідувачем Юридичної клініки.

5.3. Консультант, помічник консультанта та слухач Юридичної клініки зобов'язані:

відвідувати теоретичні заняття, семінари, тренінги, брати участь в інших заходах, що проводяться в межах роботи Юридичної клініки;

успішно навчатися в Університеті, постійно поглиблювати свої фахові знання та удосконалювати професійну майстерність;

утримувати робоче місце в належному стані, вести справи з дотриманням етичних норм та правил Юридичної клініки, зберігати конфіденційність інформації, одержаної від відвідувачів Юридичної клініки;

дотримуватися вимог цього Положення та інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки, затверджених завідувачем Юридичної клініки;

точно, вчасно і якісно виконувати доручення та розпорядження завідувача Юридичної клініки, інші рішення та вказівки співробітників Юридичної клініки, прийняті у межах їх компетенції;

брати участь у діяльності Юридичної клініки та консультуванні громадян згідно із встановленим графіком;

згідно з дорученням завідувача Юридичної клініки та відповідно до вимог чинного законодавства брати участь у веденні справ відвідувачів Юридичної клініки у відповідних органах державної влади та місцевого самоврядування, їх установах та підприємствах, в інших організаціях (у тому числі, у судах);

у своїй діяльності керуватися принципами роботи і завданнями Юридичної клініки;

надавати письмовий звіт про проведену роботу та вести облік своєї діяльності;

дотримуватися правил користування матеріально-технічною базою та бібліотекою Юридичної клініки;

виконувати вимоги правил техніки безпеки, пожежної безпеки та санітарних норм тощо.

5.4. Неухильне дотримання та слідування етичним нормам та правилам Юридичної клініки є обов'язковим для студентів-клініцистів та усіх співробітників Юридичної клініки. Невід'ємною складовою етичних норм та правил Юридичної клініки, затверджених завідувачем Юридичної клініки, є Етичний кодекс юридичних клінік України, прийнятий на з'їзді Асоціації юридичних клінік України 25 серпня 2005 р.

5.5. За невиконання обов'язків, передбачених п. 5.3 цього Положення, консультанти, помічники консультантів та слухачі Юридичної клініки можуть бути попереджені про недопустимість вчинення таких дій у майбутньому або відраховані зі складу студентів-клініцистів у порядку, затвердженому завідувачем Юридичної клініки.

Про прийняте рішення щодо відрахування консультанта, помічника консультанта чи слухача Юридичної клініки зі складу студентів-клініцистів

завідувач Юридичної клініки невідкладно повідомляє керівника відповідного структурного підрозділу Університету, в якому відрхований студент навчається.

5.6. Участь студентів у діяльності Юридичної клініки припиняється також за їх власним бажанням шляхом подання відповідної заяви завідувачу Юридичної клініки.

6. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

6.1. Університет надає Юридичній клініці приміщення, умови якого дозволяють розташувати засоби та матеріальні ресурси, необхідні для організації навчального процесу студентів та здійснення приймання відвідувачів Юридичної клініки з метою надання правової допомоги.

6.2. Для матеріального та технічного забезпечення діяльності Юридичної клініки Університетом також надаються комп'ютери, які дозволяють працювати з правовими базами даних, мережею Інтернет, засоби телефонного зв'язку, меблі, канцелярське приладдя тощо.

7. ФІНАНСУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

7.1. Фінансування Юридичної клініки здійснюється за рахунок коштів Університету, грантів міжнародних та українських організацій, благодійних внесків громадян і організацій та інших джерел, не заборонених чинним законодавством України.

8. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

8.1. Зміни й доповнення до цього Положення приймаються Вченою радою Університету за поданням завідувача Юридичної клініки та затверджуються ректором Університету за погодженням з президентом Університету.

8.2. З моменту прийняття та затвердження цього Положення вважати таким, що втратило чинність, Положення про юридичну клініку Одеської національної юридичної академії, затверджене 5 вересня 2008 р..

В. о. завідувача
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук

П Р И Й Н Я Т О

Вчена рада
Національного університету «Одеська
юридична академія»

Протокол № 4
від 27 січня 2014 р.

З А Т В Е Р Д Ж Е Н О

Президент
Національного університету
«Одеська юридична академія»

академік С.В. Ківалов

27 січня 2014 р.

П О Л О Ж Е Н Н Я

**про ПРОХОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ СТУДЕНТАМИ НА БАЗІ
ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Це Положення розроблено з метою належної організації діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) як бази проходження практики студентами Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет), інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», відповідно до вимог Закону України «Про вищу освіту», наказу Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 р. № 93 «Про затвердження положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» та наказу Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України».

У цьому Положенні здійснено деталізацію норм вищезазначених нормативно-правових актів та інших актів Університету з організації та проходження практики студентів з урахуванням особливостей мети та основних завдань діяльності Юридичної клініки, передбачених у п. 2.1 та п. 2.2 Положення про Юридичну клініку.

Невід’ємною частиною цього Положення є робочі програми навчальної (ознайомчої), виробничої та переддипломної (магістерської) практики студентів Університету, розроблені співробітниками Юридичної клініки відповідно до Наскрізної програми практики студентів за спеціальністю «Правознавство», затвердженої 14 травня 2005 р. (далі – Наскрізна програма).

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Юридична клініка є однією з головних баз практики студентів Університету відповідно до навчального плану та інших внутрішніх актів Університету з організації навчального процесу.

Практика студентів на базі Юридичної клініки є невід'ємною складовою процесу підготовки юристів в Університеті та спрямована на закріплення теоретичних знань, отриманих студентами за час навчання, набуття та удосконалення практичних умінь і навичок за спеціальностями «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність», а також за спеціальністю «Міжнародне право» у разі проходження практики студентами інших вищих навчальних закладів.

1.2. Метою практики на базі Юридичної клініки є оволодіння студентами сучасними методами та формами організації діяльності юриста, формування у них професійних умінь і навичок для самостійної діяльності з правозастосування, розвитку професійного вміння приймати самостійні рішення в реальних життєвих ситуаціях, виховання потреби систематичного поновлення своїх знань та їх творчого застосування у практичній діяльності, а також участь у правозахисній та правоосвітній діяльності Юридичної клініки, спрямованої на забезпечення доступу представників соціально вразливих та малозабезпечених верств населення до безоплатної правової допомоги в Україні.

1.3. Практика студентів на базі Юридичної клініки передбачає системність, безперервність і послідовність її проведення при отриманні необхідного та достатнього обсягу теоретичних знань, практичних умінь і навичок відповідно до різних кваліфікаційних рівнів підготовки юристів (бакалавра, спеціаліста та магістра).

1.4. На базі Юридичної клініки студенти проходять практику шляхом самостійного опрацювання нормативних основ діяльності юриста та їх безпосереднього залучення до виконання завдань повсякденної правозахисної діяльності студента-клініциста з розв'язання правових проблем відвідувачів Юридичної клініки (у тому числі здійснюючи прийом відвідувачів та надаючи їм правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, складаючи процесуальні та інші документи правового характеру, здійснюючи представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами), а також участі в різноманітних заходах з правової освіти населення.

1.5. Безпосередній порядок організації та проходження практики студентів на базі Юридичної клініки визначається Положенням про проходження практики студентами Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженого 27 лютого 2010 р. (далі – Положення про практику), Наскрізною програмою та цим Положенням.

1.6. Під час проходження практики на базі Юридичної клініки на студентів Університету та інших вищих навчальних закладів поширюється

дія Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженого 15 квітня 2011 р. (далі – Положення про Юридичну клініку), та Порядку роботи юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженого 17 січня 2014 р. (далі – Порядок роботи Юридичної клініки), інших внутрішніх актів з організації діяльності Юридичної клініки.

РОЗДІЛ 2

ВИДИ ТА ЗМІСТ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ НА БАЗІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. Студенти Університету, залежно від курсу навчання, на базі Юридичної клініки можуть пройти навчальну (ознайомчу), виробничу, переддипломну (магістерську) практику.

В окремих випадках на проходження практики на базі Юридичної клініки можуть бути направлені також студенти-іноземці Університету.

За наявності відповідних договорів між Університетом та іншими вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», Юридичну клініку може також бути використано як базу для проходження практики студентами інших вищих навчальних закладів (у тому числі, інших видів практики).

Форма та змістовне наповнення договору про проведення практики студентів інших вищих навчальних закладів на базі Юридичної клініки мають відповідати формі договору, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 29 березня 2012 р. № 384 «Про затвердження форм документів з підготовки кадрів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації».

2.2. Завданням навчальної (ознайомчої) практики на базі Юридичної клініки є ознайомлення студентів зі специфікою професії юриста, отримання первинних професійних умінь і навичок правозахисної діяльності, оволодіння основами інтерв'ювання та консультування громадян, складання процесуальних та інших документів правового характеру.

Навчальна (ознайомча) практика в Юридичній клініці проводиться для студентів 2 курсу Університету та інших вищих навчальних закладів, якщо інше не передбачено актами Університету або договорами, укладеними з такими навчальними закладами.

2.3. Завданням виробничої практики на базі Юридичної клініки є закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих студентами у процесі вивчення в Університеті певного циклу теоретичних дисциплін, набуття практичних умінь та навичок професії юриста, безпосереднє ознайомлення з видами правових послуг безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні, відпрацювання вмінь і навичок інтерв'ювання та консультування громадян, складання процесуальних та інших документів правового характеру, а також збір матеріалу для виконання курсових робіт.

Виробнича практика в Юридичній клініці проводиться для студентів 3 курсу Університету та інших вищих навчальних закладів, якщо інше не передбачено актами Університету або договорами, укладеними з такими навчальними закладами.

2.4. Завданням переддипломної (магістерської) практики на базі Юридичної клініки як завершального етапу навчання студентів в Університеті є узагальнення та удосконалення здобутих ними теоретичних знань, набуття практичних умінь і навичок професії юриста, оволодіння іншим професійним досвідом та готовності до самостійної правозахисної діяльності, а також збору матеріалів для виконання кваліфікаційної роботи.

Переддипломна (магістерська) практика в Юридичній клініці проводиться для студентів 5 курсу Університету та інших вищих навчальних закладів перед виконанням дипломного чи магістерського проєктів та складанням державних іспитів, якщо інше не передбачено актами Університету або договорами, укладеними із такими навчальними закладами.

2.5. Види практики, тривалість та терміни їх проведення на базі Юридичної клініки у межах навчального року визначаються навчальним планом Університету та разом з інформацією про прізвище, ім'я та по батькові студентів, направлених до Юридичної клініки на проходження практики, фіксуються у відповідному наказі ректора Університету.

Належним чином завірена копія такого наказу або витяг із нього мають бути завчасно надані завідувачу чи лаборанту Юридичної клініки з метою планування організації діяльності Юридичної клініки та проведення на її базі практики студентів Університету.

У разі необхідності, завідувач Юридичної клініки має право клопотати перед президентом Університету про граничну кількість студентів та терміни проведення практики на базі Юридичної клініки, а також про їх зміну в межах навчального року.

2.6. Зміст кожного з видів практики на базі Юридичної клініки визначається у відповідних робочих програмах, які розробляються завідувачем та іншими співробітниками Юридичної клініки на основі Наскрізної програми, є невід'ємними частинами цього Положення та містяться у додатках до нього.

Робочі програми практики на базі Юридичної клініки повинні відповідати вимогам стандартів вищої юридичної освіти та професійних стандартів юриста, враховувати специфіку правозахисної та правоосвітньої діяльності Юридичної клініки, а також базуватися на останніх досягненнях юридичної науки та практики.

Розділи робочих програм практики можуть включати методичні вказівки (рекомендації) щодо проходження практики, перелік літератури та необхідної документації, екскурсії під час проведення практики та інші заходи, що сприяють закріпленню теоретичних знань, отриманих під час навчання в Університеті, набуття умінь та навичок професії юриста. Загальні методичні вказівки (рекомендації) щодо проходження усіх видів практики на базі Юридичної клініки можуть також бути викладені в окремому додатку до цього Положення.

Робочі програми практики на базі Юридичної клініки підлягають перегляду та доопрацюванню не рідше, ніж один раз на три роки, а їх розробка та видання здійснюється не пізніше, ніж за семестр до початку практики.

Робочі програми практики на базі Юридичної клініки підлягають погодженню з керівником навчально-виробничої практики Університету.

2.7. Невід'ємним етапом проходження студентами практики на базі Юридичної клініки є проведення контролю рівня знань, умінь та навичок таких студентів, конкретні рекомендації щодо видів і форм якого розробляються співробітниками Юридичної клініки та визначаються в робочих програмах практики.

2.8. Завідувач та інші співробітники Юридичної клініки можуть залучатися до розробки факультетами (інститутами) та профільними кафедрами Університету наскрізної та робочих програм різних видів практик, а також готувати інші навчально-методичні документи, які сприятимуть досягненню високої якості проведення практики студентів на базі Юридичної клініки.

РОЗДІЛ 3

КЕРІВНИЦТВО ПРАКТИКОЮ СТУДЕНТІВ НА БАЗІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

3.1. Відповідальність за організацію, проведення і контроль за проходженням практики студентів Університету на базі Юридичної клініки покладається на першого проректора, проректора з навчально-методичної роботи Університету, повноваження якого визначаються законодавством України, Статутом та іншими внутрішніми актами Університету.

3.2. Загальну організацію практики студентів Університету на базі Юридичної клініки та контроль за її проведенням здійснює керівник навчально-виробничої практики Університету, повноваження якого визначаються Положенням про практику, Наскрізною програмою, цим Положенням та іншими внутрішніми актами Університету.

3.3. Навчально-методичне керівництво практики студентів Університету на базі Юридичної клініки, а також виконання ними робочих програм та індивідуальних завдань практики забезпечують факультети (інститути) та профільні кафедри Університету, завідувач та інші співробітники Юридичної клініки.

3.4. Завідувач Юридичної клініки у межах своєї компетенції несе особисту відповідальність за організацію, якість і результати проходження практики студентами Університету та інших вищих навчальних закладів на базі Юридичної клініки.

3.5. З метою належної організації та проведення практики студентів на базі Юридичної клініки завідувач Юридичної клініки повинен:

3.5.1. організувати практику студентів згідно з робочими програмами та індивідуальними завданнями;

3.5.2. за необхідності повідомляти президента Університету та (або) керівника навчально-виробничої практики Університету, керівників

факультетів (інститутів) та профільних кафедр про прибуття студентів до Юридичної клініки;

3.3.3. визначити робочі місця студентів на період проходження практики на базі Юридичної клініки;

3.5.4. організувати проведення студентам інструктажу з охорони праці, техніки безпеки та протипожежної безпеки;

3.5.5. закріпити керівників практики від Юридичної клініки за студентами;

3.5.6. забезпечити виконання погоджених за навчальним планом Університету графіків проходження практики на базі Юридичної клініки;

3.5.7. надати студентам можливість користуватися матеріально-технічною базою Юридичної клініки, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

3.5.8. забезпечити та контролювати дотримання студентами обов'язків студентів-клініцистів, передбачених п. 5.3 Положення про Юридичну клініку, а також дотримання етичних норм та правил Юридичної клініки (розділ V Порядку роботи Юридичної клініки);

3.5.9. створити необхідні умови для засвоєння та поглиблення студентами теоретичних знань, набуття практичних умінь та навичок професії юриста.

3.6. Завідувач Юридичної клініки наділений правом проводити періодичні перевірки проходження практики студентами на базі Юридичної клініки, давати вказівки та рекомендації студентам щодо покращання проходження ними практики, а у разі неякісного проходження студентами практики інформувати про це президента Університету, керівника навчально-виробничої практики Університету та керівників структурних підрозділів Університету, в яких такі студенти навчаються.

3.7. Безпосереднє керівництво практики студентів Університету на базі Юридичної клініки покладається на керівників практики з числа провідних викладачів Університету (керівники практики від Університету), а також завідувача та кураторів Юридичної клініки з числа викладачів Університету та практикуючих юристів, лаборанта Юридичної клініки (керівники практики від Юридичної клініки).

Одна й та сама особа не може бути одночасно керівником практики від Університету та Юридичної клініки. У разі, якщо керівником практики від Університету призначено співробітника Юридичної клініки, повноваження керівника практики від Юридичної клініки має бути покладено на завідувача Юридичної клініки або іншого співробітника Юридичної клініки.

3.8. З метою належної організації та проведення практики студентів на базі Юридичної клініки керівник практики від Університету спільно з керівником навчально-виробничої практики Університету повинен:

3.8.1. перед початком практики провести студентам інструктаж про проходження практики, видати або перевірити наявність у них документів про

практику (направлень, щоденників практики, робочих програм, методичних рекомендацій тощо);

3.8.2. повідомити студентам про систему звітності за результатами проходження практики на базі Юридичної клініки, прийняту на профільній кафедрі (подання письмового звіту, заповнення щоденника практики, підготовка доповіді, виступу тощо);

3.8.3. у тісному контакті з керівником практики від Юридичної клініки забезпечити високу якість її проходження згідно з робочими програмами та індивідуальними завданнями відповідно до календарного графіку;

3.8.4. контролювати забезпечення нормальних умов праці та побуту студентів під час проходження ними практики на базі Юридичної клініки та проведення з ними обов'язкових інструктажів з охорони праці, техніки безпеки та протипожежної безпеки;

3.8.5. контролювати виконання студентами робочих програм та індивідуальних завдань практики, організовувати ведення табеля відвідування студентом Юридичної клініки;

3.8.6. у складі комісії приймати залік з проходження студентами практики на базі Юридичної клініки;

3.8.7. подавати завідувачу профільної кафедри письмовий звіт про проведення практики студентів на базі Юридичної клініки із зауваженнями та пропозиціями щодо поліпшення практики.

3.9. З метою належної організації та проведення практики студентів на базі Юридичної клініки керівник практики від Юридичної клініки повинен:

3.9.1. ознайомлювати студентів з метою, основними завданнями та формами діяльності Юридичної клініки, порядком її роботи;

3.9.2. здійснювати постійне керівництво практикою студентів та давати необхідні вказівки та завдання студентам відповідно до їх робочих програм та індивідуальних завдань;

3.9.3. надавати студентам методичну допомогу при виконанні ними робочих програм та індивідуальних завдань практики згідно з календарним графіком;

3.9.4. роз'яснювати студентам особливості складання процесуальних та інших документів правового характеру, правильного заповнення та оформлення документів про практику;

3.9.5. проводити роботу, спрямовану на формування у студентів практичних умінь і навичок професії юриста;

3.9.6. здійснювати постійний контроль за проходженням практики студентами, перевіряти та оцінювати виконання ними поставлених завдань практики, визначених у робочій програмі та індивідуальних завданнях, ведення документації про практику;

3.9.7. здійснювати постійний контроль за виконанням студентами обов'язків студентів-клініцистів, передбачених п. 5.3 Положення про Юридичну клініку, а також дотриманням етичних норм та правил Юридичної клініки (розділ V Порядку роботи Юридичної клініки);

3.9.8. вивчати рівень підготовки, ділові та моральні якості студентів, узагальнювати дані контролю практики під час проміжних та підсумкового звітів про проходження практики;

3.9.9. оцінювати якість роботи студентів, складати на них характеристики з відображенням у них виконання робочої програми та індивідуальних завдань практики, рівня їх теоретичних знань, практичних умінь та навичок професії юриста, ставлення до роботи, організаторських здібностей, участі у наданні безоплатної правової допомоги громадянам та у правовій освіті населення;

3.9.10. допомагати у підборі матеріалів для курсових та кваліфікаційних робіт.

3.10. Для виконання поставлених завдань керівники практики від Університету та Юридичної клініки користуються правами:

3.10.1. здійснювати перевірку проходження практики студентами на базі Юридичної клініки;

3.10.2. вимагати від студентів, які проходять практику на базі Юридичної клініки, виконання робочої програми та індивідуальних завдань згідно з календарним графіком, обов'язків студентів-клініцистів, передбачених п. 5.3 Положення про Юридичну клініку, а також дотримання етичних норм та правил Юридичної клініки (розділ V Порядку роботи Юридичної клініки);

3.10.3. на належне фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності Юридичної клініки;

3.10.4. на зарахування до педагогічного навантаження витраченого часу на керування практикою від Університету та Юридичної клініки, а також на отримання гідної оплати за виконану роботу.

3.11. Під час проходження практики на базі Юридичної клініки керівник практики від Юридичної клініки несе відповідальність за студентів, яких ввірено йому на час проходження практики.

Як правило, на одного співробітника Юридичної клініки може бути покладено обов'язки з керування практикою не більше ніж 10 студентів.

3.12. Організація проходження на базі Юридичної клініки практики студентами інших вищих навчальних закладів, а також проведення навчально-методичного, загального та безпосереднього керівництва практикою та контроль за нею покладається на керівників цих навчальних закладів, якщо інше не передбачено укладеними з Університетом договорами про проходження практики на базі Юридичної клініки.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПОРЯДОК ПРОХОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ СТУДЕНТАМИ НА БАЗІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

4.1. Студент Університету проходить практику на базі Юридичної клініки виключно за власним бажанням на підставі власноручно написаної заяви на ім'я президента Університету, погодженої із завідувачем Юридичної клініки,

керівником навчально-виробничої практики Університету та керівником відповідного структурного підрозділу Університету, в якому такий студент навчається.

Направлення на проходження практики студентів Університету на базі Юридичної клініки має бути оформлене відповідним наказом ректора Університету із зазначенням безпосереднього керівника практики для кожного студента з боку Університету.

Підставою для зарахування на практику на базі Юридичної клініки студентів інших вищих навчальних закладів є направлення на практику за формою, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 29 березня 2012 р. № 384 «Про затвердження форм документів з підготовки кадрів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації».

4.2. Перед початком практики на базі Юридичної клініки в Університеті проводиться організаційно-методична конференція за участю керівників факультетів (інститутів) та профільних кафедр, керівників практики від Університету, завідувача та співробітників Юридичної клініки, студентів.

4.3. Студенти, які направлені на проходження практики до Юридичної клініки, зобов'язані:

4.3.1. до початку практики одержати від керівника практики від Університету направлення на проходження практики, документи про практику (щоденник практики, робочу програму, методичні вказівки тощо), а також консультації щодо оформлення цих документів;

4.3.2. своєчасно прибути до Юридичної клініки для проходження практики;

4.3.3. у день початку практики ознайомитися та суворо дотримуватися правил охорони праці, техніки безпеки та протипожежної безпеки;

4.3.4. у повному обсязі та своєчасно виконувати робочі програми та індивідуальні завдання практики згідно з календарним графіком, а також вказівки та доручення керівників практики від Університету та Юридичної клініки;

4.3.5. виконувати завдання з науково-дослідницької роботи відповідно до профілю практики та обраної теми дослідження, проконсультувавшись із науковим керівником;

4.3.6. відвідувати заходи Юридичної клініки, вивчати нормативно-правові акти, навчальну та науково-методичну літературу, рекомендовані керівником практики від Юридичної клініки;

4.3.7. виконувати обов'язки студентів-клініцистів, передбачені п. 5.3 Положення про Юридичну клініку, а також дотримуватися етичних норм та правил Юридичної клініки (розділ V Порядку роботи Юридичної клініки);

4.3.8. брати безпосередню участь у наданні безоплатної правової допомоги соціально вразливим та малозабезпеченим верствам населення, організації та проведенні заходів з правової освіти населення, суспільно-

політичному житті колективу співробітників та студентів-клініцистів Юридичної клініки;

4.3.9. регулярно вести щоденник практики та звітувати керівнику практики від Університету та Юридичної клініки про виконання робочої програми та індивідуальних завдань практики;

4.3.10. нести особисту відповідальність за виконання робочої програми та індивідуальних завдань практики;

4.3.11. своєчасно оформляти звітну документацію та складати залік з практики на базі Юридичної клініки.

4.4. Під час проходження практики на базі Юридичної клініки студенти мають право:

4.4.1. ознайомлюватися з Положенням про Юридичну клініку та Порядком роботи Юридичної клініки, цим Положенням та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки;

4.4.2. користуватися матеріально-технічною базою Юридичної клініки, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

4.4.3. брати участь у наданні правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки, бути їх представниками в судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед третіми особами за дорученням (погодженням) завідувача Юридичної клініки;

4.4.4. брати участь у заходах з правової освіти населення в Юридичній клініці;

4.4.5. надавати пропозиції щодо покращання організації практики студентів на базі Юридичної клініки та її діяльності.

4.5. На початку практики на базі Юридичної клініки студенти мають отримати інструктаж з охорони праці, техніки безпеки та протипожежної безпеки в Юридичній клініці, ознайомитися з Положенням про Юридичну клініку та Порядком роботи Юридичної клініки, цим Положенням та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки тощо.

4.6. Після прибуття на практику студент зобов'язаний представити лаборанту Юридичної клініки для заповнення свій щоденник практики та щодня коротко записувати все, що він зробив за день для виконання робочої програми та індивідуальних завдань згідно з календарним графіком.

Більш докладні записи ведуться студентом у робочих зошитах, які є продовженням щоденника. Всі записи, зроблені студентом у щоденнику в ході проходження практики, підлягають перевірці керівником практики від Юридичної клініки.

4.7. Індивідуальні завдання практики студентів на базі Юридичної клініки визначаються керівником практики від Юридичної клініки протягом трьох перших днів практики з урахуванням зацікавленості студента у накопиченні відповідної інформації, яка може бути використана в навчальному процесі, проведенні наукових досліджень та написанні кваліфікаційних робіт.

Індивідуальні завдання мають передбачати зміст виконуваних завдань практики з установленням їх кількості, кінцевих строків виконання та позначки

про їх виконання, відповідати потребам, цілям та завданням навчального процесу в Університеті та Юридичній клініці, а також враховувати здатність та теоретичну підготовку студента.

Типовий перелік індивідуальних завдань практики студентів на базі Юридичної клініки визначається в робочих програмах кожного з видів практики на базі Юридичної клініки.

4.8. Під час проходження студентами Університету та інших вищих навчальних закладів практики на базі Юридичної клініки заборонено залучати їх до дій та заходів, не передбачених відповідними робочими програмами та індивідуальними завданнями практики.

4.9. Тривалість робочого часу студентів під час проходження практики на базі Юридичної клініки регламентовано положеннями чинного трудового законодавства України та становить для студентів віком від 15 до 16 років не більше 24 годин на тиждень, від 16 до 18 років – не більше 36 годин на тиждень, від 18 і старше – не більше 40 годин на тиждень.

З огляду на графік роботи Юридичної клініки тривалість робочого часу студентів під час проходження практики на базі Юридичної клініки може бути визначено завідувачем Юридичної клініки.

РОЗДІЛ 5

ЗАХИСТ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ НА БАЗІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ ТА ЇЇ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ

5.1. Після закінчення терміну практики на базі Юридичної клініки студенти попередньо звітують керівнику практики від Юридичної клініки про виконання ними робочих програм та індивідуальних завдань практики згідно з календарним графіком у формі письмового звіту із додатками до нього.

5.2. Звіт про проходження практики на базі Юридичної клініки має складатися із вступу, змісту практики та висновків.

У вступі вказуються прізвище, ім'я та по батькові студента, найменування факультету (інституту), номер потоку та академічної групи, час проходження практики на базі Юридичної клініки, прізвище та посада її керівників від Університету та Юридичної клініки, а також відображується тривалість і послідовність проходження практики.

При викладі змісту практики студент зобов'язаний згідно з календарним графіком практики систематизувати виконану роботу, здійснити аналіз практики, вказати теоретичні знання, практичні уміння та навички, закріплені та набуті за період практики, зазначити основні нормативно-правові акти та методичну літературу, вивчені в період проходження практики. Студент повинен звітувати по кожному пункту календарного графіку, вказуючи ті навички практичної діяльності, якими оволодів, час, затрачений на засвоєння специфіки того або іншого напрямку діяльності Юридичної клініки, а також позначити труднощі, з якими він зустрівся в період проходження практики, та їх причини.

У завершальній частині (висновку) звіту підбиваються підсумки практики: стисло вказуються результати, отримані студентом під час проходження практики на базі Юридичної клініки; зазначається про досягнення мети практики, виконання її робочої програми та індивідуальних завдань або причини невиконання; указується ступінь задоволення студентом виконаною роботою.

5.3. Письмовий звіт за результатами проходження студентом практики на базі Юридичної клініки має бути оформленим згідно зі стандартом оформлення текстових документів, надрукований із використанням оргтехніки та відповідати установленим вимогам, підписаний автором та оцінений керівником практики від Юридичної клініки.

Додатками до цього звіту можуть бути зразки правових довідок та правових висновків, процесуальних та інших документів правового характеру, підготовлених студентом за результатами надання безоплатної правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки, судові рішення, винесені за участі такого студента як представника сторін чи третіх осіб у судовому процесі, та інші документи, які свідчать про виконання робочої програми та індивідуальних завдань практики. Додатки мають підтверджувати виконання студентом усіх пунктів робочої програми та індивідуального завдання практики на базі Юридичної клініки.

5.4. У разі успішного проходження студентом практики на базі Юридичної клініки керівник практики від Юридичної клініки ініціює перед завідувачем Юридичної клініки питання про підготовку характеристики та заповнення щоденника практики.

Заповнений щоденник практики студента на базі Юридичної клініки підписується завідувачем Юридичної клініки та скріплюється відбитком печатки Юридичної клініки.

Форма та змістове наповнення щоденника практики студента на базі Юридичної клініки повинні відповідати формі щоденника, затвердженій наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 29 березня 2012 р. № 384 «Про затвердження форм документів з підготовки кадрів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації».

Характеристика на студента, який проходив практику на базі Юридичної клініки, готується лаборантом Юридичної клініки чи керівником практики від Юридичної клініки завчасно (але не раніше, ніж за 3 дні до закінчення практики) у двох примірниках та має відображати оцінку роботи студента, надану керівником практики від Юридичної клініки.

5.5. У характеристиці студента, який проходив практику на базі Юридичної клініки, зазначається:

5.5.1. його прізвище, ім'я та по батькові, найменування факультету (інституту), номер потоку та академічної групи;

5.5.2. час, протягом якого студент проходив практику на базі Юридичної клініки, та її види;

5.5.3. обсяг та якість виконання робочої програми та індивідуальних завдань, а також причини їх невиконання;

5.5.4. теоретична підготовка студента, рівень його практичних умінь та навичок професії юриста;

5.5.5. ступінь його підготовленості до правозахисної та правоосвітньої роботи;

5.5.6. організаторські здібності студента, особиста оцінка його морально-вольових, ділових та етичних якостей;

5.5.7. дисциплінованість та виконавча діяльність, загальний і культурний рівень розвитку студента.

Характеристика підписується завідувачем Юридичної клініки та скріплюється відбитком печатки Юридичної клініки, реєструється у відповідному журналі та видається студенту в останній день проходження практики.

5.6. Письмовий звіт разом із додатками та іншими документами практики (щоденником практики, характеристикою студента, індивідуальними завданнями практики), підшитими в окрему папку, підлягає подальшому рецензуванню керівником практики від Університету.

5.7. Звіт із проходження практики на базі Юридичної клініки захищається студентом (з диференційованою оцінкою) в комісії, яка призначається завідувачем профільної кафедри. До складу комісії входять керівники практики від Університету та Юридичної клініки, викладачі практики, які викладали студентам спеціальні дисципліни.

Комісія приймає залік у студентів протягом перших десяти днів семестру, який починається після практики. Результат заліку (оцінка) за проходження студентом практики на базі Юридичної клініки вноситься в заліково-екзаменаційну відомість і залікову книжку студента за підписами членів комісії.

На засіданні комісії студент доводить основні положення звіту, обґрунтовує свою роботу щодо виконання робочої програми та індивідуальних завдань практики на базі Юридичної клініки, дає відповіді на поставлені членами комісії запитання. Свої зауваження та рекомендації комісії вносять також керівники практики від Університету та Юридичної клініки.

5.8. При оцінці результатів проходження студентом практики на базі Юридичної клініки враховуються:

5.8.1. повнота та якість проходження практики студентом на підставі поданих документів практики та додатків до них;

5.8.2. зміст і форма усної доповіді та відповіді студента на запитання керівників практики від Університету та Юридичної клініки, інших членів комісії;

5.8.3. характеристика на студента від завідувача Юридичної клініки;

5.8.4. повнота виконання робочої програми та індивідуальних завдань практики, обсяг зібраного матеріалу для написання кваліфікаційної роботи.

5.9. Оцінка «відмінно» за проходження практики на базі Юридичної клініки виставляється студенту, якщо:

5.9.1. матеріали про проходження практики на базі Юридичної клініки оформлено відповідно до вимог цього Положення;

5.9.2. доповідь студента продумана, структурована, містить основні результати проходження практики;

5.9.3. відповіді на запитання членів комісії повні, розуміння матеріалу глибоке;

5.9.4. основні вміння сформовано та засвоєно;

5.9.5. виклад логічний, мотивований (обґрунтований), висновки й узагальнення точні, мають місце практичні рекомендації;

5.9.6. студент орієнтується в системі чинного законодавства України; використання фахової термінології правильне;

5.9.7. проекти документів, яких приєднано до матеріалів практики, оформлено відповідно до вимог чинного законодавства України;

5.9.8. керівники практики від Університету та Юридичної клініки оцінили роботу студента на «відмінно».

5.10. Оцінка «добре» за проходження практики на базі Юридичної клініки виставляється студентові, якщо за наявності умов, передбачених п. 5.9 цього Положення, мають місце неістотні зауваження щодо змісту та оформлення матеріалів про проходження практики на базі Юридичної клініки; виклад недостатньо систематизовано; у визначенні понять, термінології та узагальненнях мають місце окремі помилки, які виправляються за допомогою додаткових питань, а також керівники практики від Університету та Юридичної клініки оцінили проходження практики на «добре» (або один із них оцінив її проходження на «відмінно», а інший – на «добре»).

5.11. Оцінка «задовільно» за проходження практики на базі Юридичної клініки виставляється студентові, якщо мають місце недбале оформлення звіту та щоденника практики; доповідь студента свідчить про розуміння основних питань програми практики, проте мають місце окремі прогалини у знаннях (наприклад, визначення понять нечіткі, неточні; висновки й узагальнення, практичні рекомендації аргументовано слабо, у них допущено помилки; знання фрагментарні, неповні; спостерігається невміння працювати з документами, джерелами права, користуватися фаховою термінологією), а також керівники практики від Університету та Юридичної клініки оцінили проходження практики на «задовільно» (або один із них оцінив її проходження на «задовільно», а інший – на «добре»).

5.12. Оцінка «незадовільно» за проходження практики на базі Юридичної клініки виставляється студенту, якщо мають місце істотні зауваження щодо змісту й оформлення матеріалів про проходження практики; доповідь студента належним чином не підготовлена, відповіді на запитання є необґрунтованими або відсутніми; розуміння змісту та завдань практики є поверхневим; студент не орієнтується в системі чинного законодавства; не вміє використовувати фахову термінологію; програму практики виконано не в повному обсязі, а керівники практики від Університету та Юридичної клініки оцінили роботу на «незадовільно».

5.13. Результат заліку (оцінка) студента за проходження практики на базі Юридичної клініки враховується стипендіальною комісією при

призначенні розміру стипендії разом із його оцінками за результатом підсумкового контролю.

5.14. Якщо програму практики на базі Юридичної клініки студентом не виконано у разі хвороби або з іншої поважної причини, то такому студенту ректором Університету надається можливість повторного проходження практики.

Студенту, який не виконав програму практики на базі Юридичної клініки без поважних причин, отримав негативну характеристику або на підсумковому заліку негативну оцінку, ректором Університету може бути надано право повторного проходження практики у вільний від навчання час.

Негативна оцінка за результатами повторного проходження практики студента на базі Юридичної клініки є підставою для відрахування такого студента з Університету.

5.15. Підсумки кожної практики на базі Юридичної клініки обговорюються на засіданнях колективу співробітників Юридичної клініки та профільних кафедр, а загальні підсумки практики підводяться на засіданнях Вченої Ради Університету або на нарадах факультетів (інститутів) не менше одного разу протягом навчального року.

5.16. Терміни та витрати часу на керівництво практикою на базі Юридичної клініки, кількість студентів у групах та підгрупах, а також інші організаційні питання практики встановлюються навчальним планом Університету.

Робочий час керівників практики від Університету та Юридичної клініки враховується як педагогічне навантаження, що заплановано їм на керівництво практикою на навчальний рік.

РОЗДІЛ 6

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

6.1. Це Положення вступає в силу з початку навчального семестру в Університеті, наступного після його затвердження президентом Університету.

6.2. У разі виникнення ситуації, що не врегульована цим Положенням, необхідна поведінка заінтересованої особи визначається безпосередньо завідувачем Юридичної клініки відповідно до положень чинного законодавства України, Статуту та нормативних актів Університету, інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки. Роз'яснення норм цього Положення здійснюється завідувачем Юридичної клініки за погодженням із керівництвом Університету.

6.3. Зміни й доповнення до цього Положення вступають в силу з початку навчального семестру в Університеті, наступного після їх затвердження президентом Університету.

Завідувач
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук

Додаток 1

до Положення про проходження практики студентами на базі
юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»

РОБОЧА ПРОГРАМА **навчальної (ознайомчої) практики студентів Університету** **на базі Юридичної клініки**

1.1. Завданням навчальної (ознайомчої) практики на базі Юридичної клініки є ознайомлення студентів із специфікою професії юриста, отримання первинних професійних умінь і навичок правозахисної діяльності, оволодіння основами інтерв'ювання та консультування громадян, складання процесуальних та інших документів правового характеру.

2.1. За результатами проходження навчальної (ознайомчої) практики на базі Юридичної клініки студент повинен знати:

2.1.1. історичні передумови виникнення юридичних клінік та особливості розвитку юридичної клінічної освіти в Україні та світі;

2.1.2. історію створення, минуле та сучасність юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

2.1.3. правове регулювання діяльності юридичних клінік та юридичної клінічної освіти в Україні;

2.1.4. організацію роботи юридичних клінік України та світу, їх основні форми, напрями та принципи діяльності, види (спеціалізацію);

2.1.5. організаційну структуру, регламентацію роботи, діловодство та архівну справу юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

2.1.6. принципи діяльності юриста, сутність його професійної етики, її види та відповідальність;

2.1.7. етичні норми та правила юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

2.1.8. основні етапи професійної діяльності юриста та види правових послуг безоплатної первинної та вторинної правової допомоги.

3.1. За результатами проходження навчальної (ознайомчої) практики на базі Юридичної клініки студент повинен уміти:

3.1.1. аналізувати причини та процес виникнення юридичних клінік в Україні та світі;

3.1.2. керуватися принципами діяльності юриста та юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.3. орієнтуватися у нормативно-правових актах з організації діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.4. здійснювати попередній запис осіб на прийом до юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.5. виконувати обов'язки чергового студента юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.6. допомогти відвідувачу юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» у заповненні індивідуальної анкети;

3.1.7. роз'яснити відвідувачу юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» правила та умови надання правової допомоги.

4.1. За результатами проходження навчальної (ознайомчої) практики на базі Юридичної клініки студент повинен виконати індивідуальне завдання із:

4.1.1. пошуку в науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» чи мережі Інтернет публікацій щодо особливостей появи юридичних клінік та розвитку юридичної клінічної освіти в Україні та інших країнах світу;

4.1.2. перекладу з іноземної мови публікацій щодо особливостей появи юридичних клінік та розвитку юридичної клінічної освіти в Україні та інших країнах світу (у разі володіння іноземними мовами);

4.1.3. участі в круглому столі, науковому гуртку, дискусійному та дебатному клубі тощо з актуальних правових питань, організованому юридичною клінікою Національного університету «Одеська юридична академія», всеукраїнською громадською організацією «Асоціація юридичних клінік України» тощо, або в організації та проведенні таких заходів;

4.1.4. участі у підготовці щомісячного, щоквартального, піврічного та річного звітів про діяльність юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», узагальненні її статистичних даних;

4.1.5. збору (не менше 10) та аналізу судових рішень у цивільних та адміністративних справах, ухвалених за результатами розгляду найбільш поширених серед відвідувачів юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» спорів, правових довідок та правових висновків, процесуальних та інших документів правового характеру, підготовлених консультаційними групами за результатами розгляду звернень відвідувачів.

Додаток 2

до Положення про проходження практики студентами на базі юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»

РОБОЧА ПРОГРАМА
виробничої практики студентів Університету
на базі Юридичної клініки

1.1. Завданням виробничої практики на базі Юридичної клініки є закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих студентами у процесі навчання в Університеті певного циклу теоретичних дисциплін, набуття практичних умінь та навичок професії юриста, безпосереднє ознайомлення з видами правових послуг безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні, відпрацювання вмінь і навичок інтерв'ювання та консультування громадян, складання процесуальних та інших документів правового характеру, а також збір матеріалу для виконання курсових робіт.

2.1. За результатами проходження виробничої практики на базі Юридичної клініки студент, окрім знань, передбачених робочою програмою навчальної (ознайомчої) практики, повинен також знати:

2.1.1. основи роботи з відвідувачами Юридичної клініки, методи їх ефективного інтерв'ювання та консультування, психологічні аспекти правозахисної та правопросвітницької роботи юриста;

2.1.2. основи інтерв'ювання та консультування громадян, види процесуальних та інших документів правового характеру.

2.1.3. алгоритм опрацювання письмових звернень відвідувачів Юридичної клініки, роботи над справою, пошуку та вироблення правових позицій у справі, специфіку опрацювання окремих цивільних та адміністративних правових питань;

2.1.4. основи діловодства у сфері юридичної практики, складання різного роду документів правового характеру, ведення поточної документації під час вирішення цивільних та адміністративних справ;

2.1.5. комп'ютерне документування та документообіг, методи та техніку роботи з документами;

2.1.6. основи здійснення представництва осіб у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами;

2.1.7. основи правопросвітницької роботи з аудиторією та виступу перед нею, педагогічні та інтерактивні методики навчання, основи побудови виступу, дискутування, дебатування та риторики;

2.1.8. основи планування та написання кваліфікаційної роботи, опрацювання великої кількості матеріалів і виділення головної інформації, складання тез виступу та оформлення наукових робіт;

2.1.9. роботу з комп'ютером та іншою офісною технікою, її застосування у професійній діяльності, користування електронною законодавчою базою та ресурсами мережі Інтернет.

3.1. За результатами проходження виробничої практики на базі Юридичної клініки студент, окрім умінь, передбачених робочою програмою навчальної (ознайомчої) практики, повинен також уміти:

3.1.1. брати участь у діяльності консультаційної групи, виконувати обов'язки помічника-консультанта Юридичної клініки;

3.1.2. встановити приналежність осіб, які звернулися до юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» за правовою допомогою, до однієї з категорій соціально вразливих та малозабезпечених верств населення;

3.1.3. з'ясувати наявність чи відсутність підстав для відмови відвідувачу юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» у наданні правової допомоги;

3.1.4. проводити інтерв'ювання відвідувачу юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», ставити йому запитання з метою з'ясування додаткових обставин, які мають значення для вирішення справи;

3.1.5. здійснити попередній правовий аналіз правовідносин, з приводу яких відвідувач юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» звернувся за правовою допомогою;

3.1.6. сформувати консультаційний файл відвідувача юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.7. завести, належним чином оформити та зареєструвати консультаційну справу відвідувача юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.8. підібрати та проаналізувати нормативно-правову базу, яка регулює правовідносини, з приводу яких відвідувач юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» звернувся за правовою допомогою, та визначити можливі шляхи реалізації, захисту та відновлення його прав, свобод та інтересів;

3.1.9. скласти проект процесуальних та інших документів правового характеру, підготувати проект правової довідки та правового висновку юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

3.1.10. передати до архіву юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» закриту консультаційну справу або сформований консультаційний файл відвідувача Юридичної клініки.

4.1. За результатами проходження виробничої практики на базі Юридичної клініки студент, окрім індивідуальних завдань, передбачених робочими програмами навчальної (ознайомчої) практики, повинен також виконати індивідуальне завдання із:

4.1.1. збору (не менше 5) та аналізу судових рішень у цивільних та адміністративних справах, ухвалених за результатами розгляду найбільш поширених серед відвідувачів Юридичної клініки спорів;

4.1.2. збору (не менше 5) та аналізу правових довідок та правових висновків юридичної клініки Національного університету «Одеська

юридична академія», підготовлених за результатами розгляду звернень відвідувачів Юридичної клініки;

4.1.3. збору (не менше 5) та аналізу процесуальних та інших документів правового характеру, підготовлених за результатами розгляду звернень відвідувачів юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»;

4.1.4. аналізу та узагальнення найбільш поширених правових проблем відвідувачів юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» з різних галузей національного права, а також розробки алгоритму дій з їх вирішення та підготовки зразків типових процесуальних та інших документів правового характеру.

Додаток 3

до Положення про проходження практики студентами на базі юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»

РОБОЧА ПРОГРАМА переддипломної (магістерської) практики студентів Університету на базі Юридичної клініки

1.1. Завданням переддипломної (магістерської) практики на базі Юридичної клініки як завершального етапу навчання в Університеті є узагальнення та удосконалення здобутих ними теоретичних знань, набуття практичних умінь і навичок професії юриста, оволодіння іншим професійним досвідом та готовності до самостійної правозахисної діяльності, а також збору матеріалів для виконання кваліфікаційної роботи.

2.1. За результатами проходження переддипломної (магістерської) практики на базі Юридичної клініки студент, окрім знань, передбачених робочими програмами навчальної (ознайомчої) та виробничої практики, повинен також знати:

2.1.1. вимоги чинного законодавства України до оформлення та змісту процесуальних та інших документів правового характеру, порядок їх подання та реєстрації;

2.1.2. вимоги чинного законодавства України до оформлення та змісту документів, що посвідчують повноваження представника особи в судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами;

2.1.3. узагальнення судової практики та правові висновки Верховного Суду України у цивільних та адміністративних справах, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення;

2.1.4. узагальнення судової практики та постанови пленумів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Вищого адміністративного суду України;

2.1.5. основи ведення навчальних занять (уроків) різних форм та типів з використання інтерактивних методик навчання, розробки навчально-методичних матеріалів та матеріалів інформаційного характеру для населення, підготовки публікацій у друкованих засобах масової інформації, виступів у теле- і радіопрограмах, участі у науково-практичних заходах тощо.

3.1. За результатами проходження переддипломної (магістерської) практики на базі Юридичної клініки студент, окрім умінь, передбачених робочими програмами навчальної (ознайомчої) та виробничої практики, повинен також уміти:

3.1.1. очолювати консультативну групу Юридичної клініки, організовувати її роботу, визначати та розподіляти повноваження між її членами, навчати та здійснювати контроль над помічниками;

3.1.2. здійснювати прийом відвідувачів Юридичної клініки та надавати їм правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, складати процесуальні та інші документи правового характеру, здійснювати представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3.1.3. надавати правову допомогу відвідувачам Юридичної клініки з усіх галузей національного права;

3.1.4. розглядати письмові звернення відвідувачів Юридичної клініки з проханням про правову допомогу шляхом підготовки правової довідки, правового висновку або інших правових документів;

3.1.5. виїжджати за місцем проживання відвідувача Юридичної клініки у межах м. Одеси з метою проведення інтерв'ювання та консультування такого відвідувача;

3.1.6. доповідати куратору чи завідувачу Юридичної клініки про зміст та сутність правового питання чи проблеми відвідувача Юридичної клініки та погоджувати план подальшої роботи над цією справою;

3.1.7. готувати та погоджувати рішення про відмову у наданні або про надання правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки;

3.1.8. заводити консультаційну справу чи формувати консультаційний файл відвідувача Юридичної клініки;

3.1.9. призначати та повідомляти відвідувачу Юридичної клініки дату, час і місце зустрічей з максимальним урахуванням його інтересів;

3.1.10. здійснити інші дії, необхідні для надання повної та кваліфікованої правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки (зокрема, отримати консультацію з правового питання відвідувача Юридичної клініки від співробітників профільних кафедр Університету);

3.1.11. надавати відвідувачу Юридичної клініки консультацію у доступній для його розуміння формі щодо існуючих варіантів вирішення його правової проблеми, вручити підготовлені в Юридичній клініці процесуальні та інші документи правового характеру та роз'яснити порядок їх подання;

3.1.12. приймати та погоджувати рішення про закриття консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки, готувати консультаційну справу до закриття та подальшої передачі в архів Юридичної клініки;

3.1.13. проводити навчальні заняття (уроки) для учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів та вихованців спеціальних навчальних закладів;

3.1.14. готувати роздаткові матеріали з правороз'яснювальної та правозастосовної тематики (листівки, буклети, брошури тощо) для населення;

3.1.15. вести офіційну тематичну рубрику в локальних, місцевих та загальноукраїнських засобах масової інформації (газетах, журналах, теле- і радіопрограмах) та мережі Інтернет;

3.1.16. організовувати та проводити круглі столи, наукові гуртки, дискусійні та дебатні клуби тощо з актуальних правових питань;

3.1.17. збирати та використовувати статистичні дані діяльності Юридичної клініки, матеріали та іншу інформацію, отриману під надання правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки, при виконанні кваліфікаційної роботи.

4.1. За результатами проходження переддипломної (магістерської) практики на базі Юридичної клініки студент, окрім індивідуальних завдань, передбачених робочими програмами навчальної (ознайомчої) та виробничої практики, повинен також виконати індивідуальне завдання із:

4.1.1. участі у статусі представника відвідувача Юридичної клініки у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами;

4.1.2. збору (не менше 5) правових довідок, правових висновків або інших правових документів, підготовлених за результатами розгляду письмових звернень відвідувачів Юридичної клініки з проханням про правову допомогу;

4.1.3. виїзду (не менше 5) за місцем проживання відвідувача Юридичної клініки у межах м. Одеси з метою проведення інтерв'ювання та консультування;

4.1.4. заведення та формування (не менше 5) консультаційних справ чи консультаційних файлів відвідувачів Юридичної клініки;

4.1.5. проведення (не менше 3) навчальних занять (уроків) для учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів та вихованців спеціальних навчальних закладів;

4.1.6. підготовки (не менше 3) роздаткових матеріалів із правороз'яснювальної та правозастосовної тематики (листівки, буклети, брошури тощо) для населення;

4.1.7. ведення офіційної тематичної рубрики (не менше трьох записів чи сюжетів) у локальних, місцевих та загальноукраїнських засобах масової інформації (газетах, журналах, теле- і радіопрограмах) та мережі Інтернет;

4.1.8. організації та проведення круглого столу, наукового гуртка, дискусійного чи дебатного клубу тощо з актуальних правових питань.

Додаток 4

до Положення про проходження практики студентами на базі юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»

**ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ (РЕКОМЕНДАЦІЇ)
щодо проходження студентами Університету усіх видів практики
на базі Юридичної клініки**

1.1. Під час проходження усіх видів практики на базі Юридичної клініки студенти Університету повинні використовувати нижчезазначену нормативну та спеціальну літературу з юридичної клінічної освіти в Україні, організації діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», а також порядку надання якісної (кваліфікованої) безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні:

Нормативна література:

1.1.1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р.;

1.1.2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України»;

1.1.3. Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», затверджене 15 квітня 2011 р.;

1.1.4. Посадова інструкція завідувача юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затверджена 18 травня 2011 р.;

1.1.5. Посадова інструкція юриста I категорії юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затверджена 18 травня 2011 р.;

1.1.6. Посадова інструкція юриста II категорії юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затверджена 18 травня 2011 р.;

1.1.7. Посадова інструкція лаборанта юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затверджена 18 травня 2011 р.;

1.1.8. Порядок роботи юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затверджений 17 січня 2014 р.;

1.1.9. Положення про проходження практики студентів на базі юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія», затверджене 20 березня 2014 р.;

1.1.10. Проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги), реєстраційний № 0926 від 12 грудня 2012 р.

Спеціальна література:

1.1.11. Ківалов С.В. Прямая мова : Інтерв'ю / розмову вів Тарас Федюк / С.В. Ківалов. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – 208 с.

1.1.12. Ківалов С.В. Юридичні клініки в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку // Матеріали Всеукр. круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – С. 3–5.

1.1.13. Ківалов С.В. На шляху до побудови громадянського суспільства // Думська площа (додаток до газети Одеської міської ради «Одесский вестник»). – 2012. – № 25 (795). – С. 2.

1.1.14. Ківалов С.В. Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія»; за заг. ред. акад. С.В. Ківалова / С.В. Ківалов. – О., 2011. – 24 с.

1.1.15. Пашковський М.І. Юридична клініка – крок до майбутнього / М.І. Пашковський // Митна справа. – 2007. – № 6 (54). – С. 56–59.

1.1.16. Пашковський М.І. Юридична клініка Національного університету «Одеська юридична академія»: минуле, сучасне та майбутнє / М.І. Пашковський // Матеріали Всеукр. круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.) / за заг. ред. акад. С.В. Ківалова. – О., 2011. – С. 13 – 16.

1.1.17. Лоджук М. Понятие и назначение юридической клиники / М. Лоджук // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata» («Закон и жизнь»). – 2013. – № 11/2 (263). – С. 158–164.

1.1.18. Лоджук М.Т. Юридическое клиническое образование студентов в современной Украине / М.Т. Лоджук // Всероссийский журнал научных публикаций. – 2013. – № 5 (20). – С. 40–42.

1.1.19. Лоджук М. Юридична клініка : від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні / М. Лоджук // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 143–147.

1.1.20. Лоджук М.Т. Генеза становлення інституту юридичних клінік в Україні та світі / М.Т. Лоджук // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2013. – № 3-1. – С. 39–43.

1.1.21. Лоджук М.Т. Юридичний клінічний рух в Україні : особливості становлення та перспективи розвитку / М.Т. Лоджук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 22. – Ч. 2. Т. 1. – С. 68–73.

1.1.22. Лоджук М.Т. Регулювання діяльності юридичних клінік в Україні та Росії : порівняльно-правовий аналіз / М.Т. Лоджук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – Вип. 6-1. Т. 1. – С. 48–51.

1.1.23. Лоджук М.Т. Деякі аспекти формування ефективної системи надання безоплатної правової допомоги в Україні (на основі аналізу законопроекту про юридичні клініки) / М.Т. Лоджук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 56–61.

1.1.24. Лоджук М.Т. Про форми правової допомоги в юридичних клініках України / М.Т. Лоджук // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 2-1. – Ч. 1. – С. 82–90.

1.1.25. Лоджук М.Т. Ознаки кваліфікованої правової допомоги в юридичній клініці / М.Т. Лоджук // Актуальні проблеми політики. – 2013. – № 51. – С. 51–56.

1.1.26. Лоджук М.Т. Юридичні клініки як учасники судового процесу : пропозиції удосконалення законодавства / М.Т. Лоджук // Митна справа. – 2011. – № 2. – С. 121–128.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Президент
Національного університету
«Одеська юридична академія»

академік С.В. Ківалов

17 січня 2014 р.

ПОРЯДОК РОБОТИ**ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Цей Порядок розроблено з метою належної організації діяльності та функціонування юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) як бази для практичного навчання студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет), студентів інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», відповідно до Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженого 15 квітня 2011 р. (далі – Положення про Юридичну клініку).

**РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

1.1. У цьому Порядку нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

1.1.1. відвідувачі – фізичні особи, які звернулися до Юридичної клініки за безоплатною правовою допомогою, дотримуються встановлених Положенням про Юридичну клініку та цим Порядком умов надання правових послуг та належать до соціально вразливих і малозабезпечених верств населення. В окремих випадках відвідувачами Юридичної клініки можуть бути юридичні особи приватного чи публічного права, незалежно від їх організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, діяльність яких не передбачає отримання прибутку та спрямована на реалізацію, захист та відновлення прав, свобод та інтересів вищевказаної категорії осіб;

1.1.2. студенти-клініцисти – студенти Університету та інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», які беруть участь у діяльності Юридичної клініки у статусі консультанта, помічника консультанта та слухача Юридичної клініки, дотримуються Положення про Юридичну клініку та цього Порядку, а також інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки;

1.1.3. чергові студенти-клініцисти – студенти, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та згідно з установленим графіком надають допомогу лаборанту Юридичної клініки з організації діяльності та функціонування Юридичної клініки у формі громадської приймальні;

1.1.4. консультаційна група – постійно діюча у межах Юридичної клініки група з числа студентів-клініцистів, яка складається із консультанта Юридичної клініки та його помічників і здійснює безпосереднє надання безоплатної правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки;

1.1.5. консультаційна справа – прийнятий Юридичною клінікою публічноправовий або приватноправовий спір за участю відвідувача Юридичної клініки, який внаслідок приналежності до соціально вразливих і малозабезпечених верств населення не може самостійно реалізувати, захистити чи відновити свої права, свободи та інтереси;

1.1.6. консультаційний день – період часу в межах однієї доби, визначений згідно з графіком роботи Юридичної клініки, протягом якого Юридична клініка здійснює свою діяльність у формі громадської приймальні, в якій студентами-клініцистами надається безоплатна правова допомога відвідувачам Юридичної клініки;

1.1.7. консультанти – студенти денної чи заочної форми навчання, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» за спеціальностями «Правознавство», «Правоохоронна діяльність» та «Міжнародне право», володіють необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками та здатні самостійно надавати правову допомогу відвідувачам Юридичної клініки за підтримки кураторів і завідувача Юридичної клініки. У випадках, передбачених цим Порядком, консультантами Юридичної клініки можуть бути інші студенти, а також аспіранти 1–2 курсів денної форми навчання та слухачі Інституту підготовки професійних суддів Університету, які відповідають вищезазначеним критеріям у частині їх професійної підготовки;

1.1.8. помічники консультантів – студенти 3–6 курсів денної чи заочної форми навчання, які пройшли початковий курс практичної підготовки, володіють теоретичними знаннями та необхідним мінімумом практичних навичок і здатні разом із консультантами надавати правову допомогу відвідувачам Юридичної клініки за підтримки кураторів та завідувача Юридичної клініки;

1.1.9. слухачі – студенти 3–6 курсів денної чи заочної форми навчання, яких прийнято до Юридичної клініки та які проходять початковий курс практичної підготовки;

1.1.10. куратори – викладачі Університету (викладачі-куратори) та практикуючі юристи (куратори-практикуючі юристи), які належать до числа співробітників Юридичної клініки за штатом чи на громадських засадах та надають необхідну методичну та теоретичну підтримку студентам-клініцистам;

1.1.11. правова допомога – надання відвідувачу Юридичної клініки правових послуг на безоплатній основі, спрямованих на реалізацію, захист та відновлення прав, свобод та інтересів людини та громадянина;

1.1.12. правове інформування – вид правових послуг в Юридичній клініці, який полягає у наданні за зверненням відвідувача Юридичної клініки у формі письмової правової довідки інформації правового характеру щодо порядку врегулювання в законодавстві України порушених відвідувачем питань;

1.1.13. правове консультування – вид правових послуг в Юридичній клініці, який полягає у наданні за зверненням відвідувача Юридичної клініки у формі письмового правового висновку консультацій, роз'яснень та порад щодо використання передбачених законодавством України прав і свобод, а також виконання обов'язків для вирішення порушених відвідувачем питань (проблем) і досягнення необхідного результату;

1.1.14. складання правових документів – вид правових послуг в Юридичній клініці, який передбачає складання за зверненням відвідувача Юридичної клініки процесуальних (позовних заяв, апеляційних та касаційних скарг, різноманітних заяв і клопотань, заперечень тощо) та інших документів правового характеру (запитів на інформацію, заяв, скарг, клопотань та пропозицій тощо) з дотриманням визначених законодавством України вимог щодо їх форми та змісту;

1.1.15. правове представництво – вид правових послуг в Юридичній клініці, який передбачає здійснення процесуальної діяльності з реалізації, захисту та відновлення прав, свобод та інтересів відвідувача Юридичної клініки в судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами;

1.1.16. правова освіта населення – форма діяльності Юридичної клініки, яка передбачає здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для формування правової культури населення, набуття громадянами достатнього обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації, захисту та відновлення ними своїх прав, свобод та інтересів, а також виконання покладених на них обов'язків.

Інші терміни у цьому Порядку вживаються згідно з чинним законодавством України, нормативними актами Університету та Положенням про Юридичну клініку.

1.2. Юридична клініка як база практичного навчання студентів-клініцистів та аспірантів Університету, слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету здійснює свою діяльність у формах навчальних занять, громадської приймальні та правової освіти населення.

Юридична клініка може здійснювати свою діяльність в інших формах, які відповідають її меті та основним завданням, передбаченим у п. 2.1 та п. 2.2 Положення про Юридичну клініку.

Використання Юридичної клініки як бази проходження студентами Університету та інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», навчальної, виробничої, переддипломної (магістерської) та інших видів практики здійснюється на підставі положень чинного законодавства України, нормативних актів Університету, Положення про Юридичну клініку, цього Порядку та інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки.

1.3. Узагальнена інформація про роботу Юридичної клініки та Положення про Юридичну клініку оприлюднюються у місцевих засобах масової інформації, які визначаються завідувачем Юридичної клініки за погодженням із президентом Університету, а також розміщуються на внутрішніх (у приміщенні Юридичної клініки) та зовнішніх (поруч із приміщенням Юридичної клініки) інформаційних стендах у місцях, зручних для їх вільного огляду громадянами.

1.4. Юридична клініка має власний інформаційний портал у мережі Інтернет (офіційний сайт), електронну пошту та сторінку у популярних серед населення та студентів соціальних мережах, які адмініструються завідувачем та лаборантом Юридичної клініки або іншими співробітниками Університету.

Адреса офіційного сайту та електронної пошти Юридичної клініки є відкритою та доступною для студентів-клініцистів, студентів, які вирішили брати участь у діяльності Юридичної клініки, співробітників Юридичної клініки та інших громадян, а також указується в усіх випадках поруч із найменуванням Юридичної клініки.

1.5. Під час надання безоплатної правової допомоги Юридичні клініки взаємодіють із центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, із судами, органами прокуратури та іншими правоохоронними органами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Завідувач Юридичної клініки має право самостійно звертатися до посадових та службових осіб місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного та приватного права, незалежно від їх організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, розташованих на території м. Одеси та Одеської області, з проханням допомогти в реалізації, захисті та відновленні прав, свобод та інтересів відвідувачів Юридичної клініки. В інших випадках завідувач Юридичної клініки має право клопотати перед президентом Університету про направлення відповідних звернень.

РОЗДІЛ 2

ПОРЯДОК ЗАРАХУВАННЯ СТУДЕНТІВ ДО ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. Студенти 3–6 курсів Університету, інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», зараховуються до складу студентів-клініцистів за результатами успішного проходження конкурсного відбору, який відбувається в два етапи: розв’язання індивідуальних завдань (тести та практичні завдання) та співбесіда (у разі необхідності).

Гранична кількість студентів-клініцистів встановлюється завідувачем Юридичної клініки з урахуванням можливостей матеріально-технічної бази Юридичної клініки, необхідної для організації процесу надання правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки на належному професійному рівні.

2.2. Конкурсний відбір серед студентів Університету оголошується не пізніше 5 днів з початку кожного навчального семестру. Оголошення про проведення конкурсного відбору розміщується на інформаційних стендах Університету та Юридичної клініки, офіційному сайті та сторінках Юридичної клініки в соціальних мережах, а також у формі інформаційного листа вручається під розписку відповідальним співробітникам деканатів Університету.

Інформація про проведення конкурсного відбору в Юридичній клініці завчасно надсилається до інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», які уклали відповідний договір про співпрацю з Університетом або висловлюють бажання укласти цей договір у майбутньому.

2.3. Студенти, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки, у строк, зазначений в оголошенні про проведення конкурсного відбору, реєструються на офіційному сайті Юридичної клініки або подають лаборанту Юридичної клініки відповідну заяву (у разі неможливості проведення он-лайн реєстрації).

Заява про участь студента в діяльності Юридичної клініки має бути адресованою на ім’я президента Університету та містити в собі такі відомості про студента:

- 2.3.1. прізвище, ім’я та по батькові;
- 2.3.2. курс, потік, групу та назву структурного підрозділу і вищого навчального закладу, в якому студент навчається;
- 2.3.3. адресу зареєстрованого та фактичного місця проживання;
- 2.3.4. контактний телефон;
- 2.3.5. адресу особистої електронної пошти;
- 2.3.6. середній бал навчання студента згідно з заліковою книжкою;
- 2.3.7. прохання студента дозволити брати участь у діяльності Юридичної клініки із зазначенням орієнтовних днів її відвідування;

2.3.8. інформацію про те, чи брав студент участь у діяльності Юридичної клініки раніше та в якому статусі (помічника консультанта чи консультанта Юридичної клініки).

При здійсненні он-лайн реєстрації студентів, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки, в заяві можуть міститися й інші відомості, які надаються за їх виключною згодою.

Відомості про студентів, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки, зберігаються, використовуються та поширюються в діяльності Юридичної клініки відповідно до положень чинного законодавства України про захист персональних даних.

2.4. За результатами розгляду заяв студентів, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки уперше, завідувач Юридичної клініки приймає рішення про присвоєння таким студентам статусу слухача Юридичної клініки та допускає їх до проходження початкового курсу практичної підготовки.

За результатами розгляду заяв студентів, які раніше брали участь у діяльності Юридичної клініки як консультанти та помічники консультантів, завідувач Юридичної клініки приймає рішення про збереження за ними відповідних статусів та включає їх до складу студентів-клініцистів без проходження ними початкового курсу практичної підготовки.

Студенти, щодо яких прийнято рішення про збереження за ними статусів консультантів та помічників консультантів Юридичної клініки, мають право проходити початковий курс практичної підготовки з подальшим розв'язанням індивідуальних завдань з правової тематики (тестів та практичних завдань).

Рішення завідувача Юридичної клініки про присвоєння та збереження відповідних статусів за студентами-клініцистами оформляється у письмовій формі.

2.5. Після реєстрації студенти, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки та допущені завідувачем Юридичної клініки до початкового курсу практичної підготовки, повідомляються про дату, час і місце проведення навчальних занять цього курсу шляхом розміщення зазначеної інформації на офіційному сайті та сторінках Юридичної клініки в соціальних мережах, на інформаційних стендах Юридичної клініки, а також шляхом надсилання цієї інформації на їх особисту електронну пошту.

2.6. Метою початкового курсу практичної підготовки є навчання студентів-клініцистів правил організації діяльності Юридичної клініки та основ надання правової допомоги населенню.

Програма початкового курсу практичної підготовки затверджується завідувачем Юридичної клініки та повинна включати такі тематичні блоки:

2.6.1. історія виникнення та становлення юридичної клінічної освіти та юридичних клінік України та світу, де розкривалися б поняття «юридична клініка» та «юридична клінічна освіта», історія появи та розвитку юридичних клінік в Україні та інших країнах світу (у тому числі, історія створення, минуле та сучасність юридичної клініки Національного університету

«Одеська юридична академія»), правове регулювання діяльності юридичних клінік та юридичної клінічної освіти в Україні;

2.6.2. організація роботи юридичних клінік України та світу, де охоплювалися би питання про основні форми діяльності юридичних клінік України та інших країн світу, їх види (спеціалізація), організаційна структура та порядок роботи (у тому числі, регламентація роботи юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія»);

2.6.3. принципи та основні етапи професійної діяльності юриста, де охоплювалися би питання професійної відповідальності та етики юриста, його комунікаційні вміння, інтерв'ювання клієнта, навички збору та аналізу матеріалів справи, вироблення правових позицій по ній та консультування клієнта;

2.6.4. підготовка процесуальних та інших документів правового характеру, де охоплювалися б особливості складання процесуальних документів та інших документів правового характеру;

2.6.5. основи ведення справи в суді, де охоплювалися б особливості аналізу справи та вироблення правової позиції у суді в цивільних та адміністративних справах, допиту учасників судового процесу, підготовки до судових засідань та виступу в судових дебатах;

2.6.6. правоосвітня діяльність юридичних клінік України та світу, де розкривалися би питання про спеціалізовані напрямки роботи юридичних клінік в Україні та в інших країнах світу (наприклад, практичне право (Street Law), тематична рубрика в засобах масової інформації, розробка та поширення серед населення інформаційних бюлетенів з актуальних правових питань, організація та проведення круглих столів, наукових гуртків, дискусійних та дебатних клубів тощо).

2.7. Початковий курс практичної підготовки читається співробітниками Юридичної клініки та практикуючими юристами у формі лекційних занять із застосуванням інтерактивних методик навчання та повинен тривати у часі не більше однієї лекційної години в день та не довше двох навчальних тижнів.

Розклад лекційних занять початкового курсу практичної підготовки розробляється лаборантом Юридичної клініки з урахуванням навчального, наукового та організаційно-виховного процесу в Університеті та затверджується завідувачем Юридичної клініки.

2.8. З метою визначення рівня теоретичних знань та практичних навичок студентів, які прослухали початковий курс практичної підготовки, співробітниками Юридичної клініки розробляються індивідуальні завдання з правової тематики (тести та практичні завдання), умови яких затверджуються завідувачем Юридичної клініки.

2.9. Після закінчення початкового курсу практичної підготовки студенти, які претендують на статус помічника консультанта Юридичної клініки, мають в обов'язковому порядку пройти тестування як складову індивідуальних завдань з правової тематики. Завдання тестів мають

відповідати програмі початкового курсу практичної підготовки та затверджуються завідувачем Юридичної клініки.

Про дату, час і місце проведення тестування, методику оцінювання їх результатів співробітниками Юридичної клініки такі студенти повідомляються завчасно шляхом розміщення зазначеної інформації на офіційному сайті та на сторінках Юридичної клініки у соціальних мережах, на інформаційних стендах Юридичної клініки, а також шляхом надсилання цієї інформації на їх особисту електронну пошту.

2.10. Студенти, які претендують на статус консультанта Юридичної клініки, повинні, крім тестування, додатково розв'язати практичні завдання, умови яких надсилаються на їх особисті електронні адреси з обов'язковим зазначенням кінцевого строку розв'язання, порядку здачі для перевірки та методики оцінювання їх результатів співробітниками Юридичної клініки.

Умови практичних завдань повинні відповідати програмі початкового курсу практичної підготовки та затверджуються завідувачем Юридичної клініки.

2.11. У разі необхідності, співробітниками Юридичної клініки після розв'язання студентами-клініцистами індивідуальних завдань з правової тематики проводиться з такими студентами співбесіда з метою визначення їх особистих якостей (відповідальність, ввічливість, тактовність тощо) та готовності взяти на себе обов'язки студентів-клініцистів, передбачені Положенням про Юридичну клініку та цим Порядком.

2.12. Студентам, які успішно склали тести та пройшли співбесіду (у разі її проведення), завідувачем Юридичної клініки за поданням кураторів надається статус помічника консультанта Юридичної клініки.

Студентам, які успішно розв'язали індивідуальні завдання з правової тематики та пройшли співбесіду (у разі її проведення), завідувачем Юридичної клініки за поданням кураторів надається статус консультанта Юридичної клініки.

Рішення завідувача Юридичної клініки про надання студентам-клініцистам відповідних статусів оформляється у письмовій формі.

2.13. Результати конкурсного відбору серед студентів, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки та зараховані до складу студентів-клініцистів, у найкоротші строки оприлюднюються шляхом розміщення інформації про прізвища, імена та по батькові таких студентів, курс навчання, назву структурного підрозділу та вищого навчального закладу, в якому вони навчаються, на офіційному сайті та на сторінках Юридичної клініки у соціальних мережах, а також на інформаційних стендах Юридичної клініки.

Зазначена інформація доводиться також до відома керівників структурних підрозділів Університету, в якому такі студенти навчаються, шляхом вручення під розписку відповідальним співробітникам деканатів Університету відповідного інформаційного листа.

2.14. Помічники консультантів та консультанти Юридичної клініки беруть участь у діяльності Юридичної клініки на громадських засадах та

мають посвідчення, що підтверджують їх особу та використовуються у випадках, передбачених чинним законодавством України.

Посвідчення помічника консультанта та консультанта Юридичної клініки видається лаборантом Юридичної клініки за письмовою заявою студента-клініциста, є його особистою власністю та дійсне протягом усього періоду діяльності такого студента в Юридичній клініці.

У разі вибуття, добровільного виходу чи відрахування помічника консультанта чи консультанта Юридичної клініки зі складу студентів-клініцистів, або позбавлення відповідного статусу, їх посвідчення вважаються недійсними.

Опис посвідчення помічника консультанта та консультанта Юридичної клініки затверджується президентом Університету.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ГРОМАДСЬКОЇ ПРИЙМАЛЬНІ

3.1. Юридична клініка у формі громадської приймальні здійснює свою діяльність протягом кожного з семестрів навчального року в Університеті. У середу, під час вихідних (субота та неділя) та святкових днів, у період семестрових канікул та екзаменаційних сесій (зимової та літньої) прийом відвідувачів в Юридичній клініці, як правило, не відбувається.

У період семестрових канікул Юридична клініка у формі громадської приймальні здійснює свою діяльність у разі проходження студентами Університету чи інших вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», на її базі навчальної, виробничої та переддипломної (магістерської) та інших видів практики.

3.2. Кожної середи тижня в Юридичній клініці проводяться загальні збори студентів-клініцистів за участю співробітників Юридичної клініки з метою обговорення актуальних питань діяльності Юридичної клініки та правових проблем відвідувачів, а також підвищення у студентів-клініцистів теоретичних знань та практичних навичок діяльності юриста шляхом прослуховування лекцій провідних юристів з використанням інтерактивних методик навчання.

Дата, час і місце проведення загальних зборів студентів-клініцистів доводиться до їх відома лаборантом Юридичної клініки шляхом розміщення зазначеної інформації на офіційному сайті та сторінках Юридичної клініки в соціальних мережах, на інформаційних стендах Юридичної клініки, а також шляхом надсилання цієї інформації на особисту електронну пошту студентів-клініцистів.

3.3. Надання студентами-клініцистами правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки здійснюється після попереднього запису осіб на прийом, який ведеться лаборантом Юридичної клініки та черговими студентами-клініцистами особисто, по телефону або електронною поштою.

Попередній запис осіб на прийом до Юридичної клініки здійснюється у наперед визначений день тижня та протягом визначеного періоду часу, достатнього для реєстрації відвідувачів на наступний тиждень. До журналу (письмового або електронного) реєстрації відвідувачів Юридичної клініки заноситься інформація про прізвище, ім'я та по батькові відвідувача, адреса його зареєстрованого чи фактичного місця проживання та контактний телефон, а також короткий виклад змісту питання чи проблеми, з якими відвідувач звертається до Юридичної клініки за отриманням правової допомоги.

Після занесення зазначеної інформації до журналу реєстрації відвідувачів Юридичної клініки лаборант або черговий студент-клініцист, який здійснив реєстрацію, повідомляє відвідувача про місце, дату та час прийому в Юридичній клініці студентами-клініцистами.

Місце, день тижня та період часу, протягом якого здійснюється попередній запис осіб на прийом до Юридичної клініки у журнал реєстрації відвідувачів Юридичної клініки, визначається завідувачем Юридичної клініки та є складовою узагальненої інформації про роботу Юридичної клініки.

3.4. Запис громадян на прийом до Юридичної клініки та надання студентами-клініцистами правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки здійснюється у приміщенні Юридичної клініки за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Черняхівського, 2, відповідно до графіку роботи Юридичної клініки, затвердженого завідувачем Юридичної клініки.

У виключних випадках, пов'язаних із необхідністю проведення ремонтних робіт в Юридичній клініці тощо, запис громадян на прийом та надання правової допомоги може здійснюватися в інших приміщеннях Університету за погодженням з президентом Університету.

Графік роботи Юридичної клініки має розроблятися лаборантом Юридичної клініки з урахуванням навчального, наукового та організаційно-виховного процесу в Університеті з метою створення оптимальних умов для студентів, які виявили бажання брати участь у діяльності Юридичної клініки.

Юридична клініка у формі громадської приймальні має функціонувати не менше 3 год. на день, а в разі діяльності у дві зміни (до обіду та в післяобідній час) – не більше 6 год.

3.5. Правова допомога в Юридичній клініці надається відвідувачам через консультаційні групи, які формуються із числа студентів-клініцистів.

Консультаційну групу очолює консультант Юридичної клініки, на якого покладаються функції з організації роботи консультаційної групи, визначення та розподілу повноважень між її членами, навчання та здійснення контролю над помічниками. У виключних випадках керівництво над консультаційною групою може бути покладено завідувачем Юридичної клініки на аспірантів та слухачів Інституту професійних суддів Університету, які беруть участь в її діяльності.

Персональний склад консультаційних груп Юридичної клініки затверджується завідувачем Юридичної клініки з урахуванням рівня

теоретичних знань та практичних навичок студентів-клініцистів та може бути змінений у виключних випадках.

3.6. Консультаційні групи відвідують Юридичну клініку згідно з графіком, затвердженим завідувачем Юридичної клініки, та беруть безпосередню участь у наданні безоплатної правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки не менше 1 разу на тиждень.

Студентам-клініцистам забороняється відвідувати Юридичну клініку під час їх занять в Університеті. У виключних випадках, пов'язаних з необхідністю невідкладного надання відвідувачу Юридичної клініки правової допомоги (зокрема, участі в судовому засіданні як представника відвідувача юридичної клініки тощо), з дозволу завідувача Юридичної клініки та подальшого погодження з керівниками структурних підрозділів Університету, в якому студенти-клініцисти навчаються, такі студенти мають право брати участь у діяльності Юридичної клініки під час навчального процесу.

3.7. За консультаційною групою на весь період її діяльності в Юридичній клініці закріплюється робоче місце, яке складається з одного столу та стільців з розрахунку на кількість членів консультаційної групи та відвідувача Юридичної клініки, комп'ютера, підключеного до мережі Інтернет та з'єднаного з локальним принтером або багатофункціональним пристроєм.

На консультаційну групу в цілому, як і на кожного з членів консультаційної групи, покладається персональний обов'язок утримувати своє робоче місце в належному стані, дотримуватися правил користування матеріально-технічною базою Юридичної клініки та дбайливо ставитися до неї, виконувати вимоги правил техніки безпеки, пожежної безпеки та санітарних норм тощо.

У разі пошкодження членами консультаційної групи засобів та матеріальних ресурсів Юридичної клініки, або виявлення факту такого пошкодження, студенти-клініцисти повинні невідкладно повідомити про це завідувачу Юридичної клініки.

3.8. Беручи участь у діяльності Юридичної клініки у формі громадської приймальні, студенти-клініцисти здійснюють прийом відвідувачів та надають їм правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, складають процесуальні та інші документи правового характеру, здійснюють представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами.

3.9. Правова допомога в Юридичній клініці може надаватися відвідувачам з усіх галузей національного права за винятком питань, пов'язаних з підприємницькою чи іншою діяльністю з метою отримання прибутку, здійсненням захисту від кримінального обвинувачення та у справах про адміністративні правопорушення, а також у разі наявності різного роду обмежень на надання такої допомоги у чинному законодавстві України.

Завідувач Юридичної клініки вправі обмежити надання студентами-клініцистами правової допомоги з окремих питань у разі, якщо кваліфікація кураторів Юридичної клініки не дозволяє забезпечити якість та повноту цієї допомоги.

3.10. До соціально вразливих та малозабезпечених верств населення належать, зокрема, такі категорії осіб:

3.10.1. особи, середньомісячний сукупний дохід сім'ї яких є нижчим за суму прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення;

3.10.2. інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

3.10.3. діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти та діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;

3.10.4. ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

3.10.5. особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

3.10.6. особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку;

3.10.7. особи, реабілітовані відповідно до законодавства України.

Приналежність відвідувачів Юридичної клініки до соціально вразливих і малозабезпечених верств населення презюмується, якщо відсутні об'єктивні дані та достатні підстави вважати, що така особа може звернутися за платною правовою допомогою до професійних юристів без негативних для її майнового стану наслідків.

3.11. Надання Юридичною клінікою правової допомоги юридичним особам приватного чи публічного права, співпраця з ними у сфері забезпечення реалізації, захисту та відновлення прав, свобод та інтересів вищеназваної категорії осіб здійснюється за попереднім погодженням із керівництвом Університету.

Звернення про отримання правової допомоги в Юридичній клініці має бути викладеним у письмовій формі та містити інформацію про мету, цілі та завдання діяльності юридичних осіб приватного чи публічного права, а також інші відомості, які дозволили б керівництву Університету та Юридичної клініки зробити висновок про доцільність надання такої допомоги.

3.12. Відвідувачу Юридичної клініки у наданні правової допомоги може бути відмовлено консультантом Юридичної клініки за погодженням із куратором Юридичної клініки у разі, якщо відвідувач:

3.12.1. звернувся з питанням неправового характеру;

3.12.2. знаходиться у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння;

3.12.3. порушує громадський порядок чи не дотримується правил поведінки у громадських місцях;

3.12.4. не погоджується або порушує правила та умови надання Юридичною клінікою правової допомоги;

3.12.5. хворіє на гострі інфекційні захворювання, що ставить під загрозу життя та здоров'я оточуючих (у першу чергу, студентів-клініцистів, співробітників та інших відвідувачів Юридичної клініки);

3.12.6. звернувся з правовим питанням, стороною в якому є Національний університет «Одеська юридична академія», Міжнародний гуманітарний університет, їх співробітники, студенти чи аспіранти;

3.12.7. звернувся з правовим питанням, подальше вирішення якого силами студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки порушуватиме принципи діяльності Юридичної клініки;

3.12.8. звернувся за захистом у кримінальному провадженні чи в справах про адміністративні правопорушення, або ж правове питання стосується здійснення підприємницької чи іншої діяльності з метою отримання прибутку;

3.12.9. звернувся з правовим питанням, вирішення якого не є можливим силами студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки, з огляду на відсутність відповідної кваліфікації у кураторів Юридичної клініки, а також у разі наявності різного роду обмежень на надання такої допомоги у чинному законодавстві України.

3.13. У разі наявності вищезазначених обставин, консультант Юридичної клініки має право прийняти рішення про відмову у наданні правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки.

Рішення консультанта Юридичної клініки про відмову у наданні правової допомоги оформляється у письмовій формі з обов'язковим посиланням на причину відмови, підписується консультантом та іншими членами консультаційної групи, а також підлягає обов'язковому погодженню з куратором Юридичної клініки.

Копія такого рішення з одночасним роз'ясненням порядку звернення про надання правової допомоги до інших суб'єктів надання такої допомоги, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу», невідкладно видається (надсилається) відвідувачу Юридичної клініки.

3.14. Відмова консультанта Юридичної клініки у наданні правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки може бути оскаржена завідувачу Юридичної клініки у письмовій формі. Право на оскарження відвідувачем Юридичної клініки рішення про відмову в наданні правової допомоги не обмежується жодним строком. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені особі під час її звернення до Юридичної клініки, а також у рішенні про відмову в наданні правової допомоги.

Рішення, прийняте завідувачем Юридичної клініки за результатами розгляду відповідної скарги, може бути оскаржено відвідувачем Юридичної

клініки президенту Університету у письмовій формі та не обмежується жодним строком. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені особі у цьому рішенні.

Рішення, прийняте президентом Університету за результатами розгляду відповідної скарги, є остаточним та оскарженню відвідувачем Юридичної клініки не підлягає.

3.15. У разі відсутності обставин для відмови відвідувачу Юридичної клініки у наданні правової допомоги, консультант Юридичної клініки зобов'язаний прийняти рішення про надання правової допомоги такому відвідувачу.

Рішення консультанта Юридичної клініки про надання правової допомоги оформляється у письмовій формі, підписується консультантом та іншими членами консультаційної групи, а також підлягає обов'язковому погодженню з куратором Юридичної клініки.

За бажанням відвідувача Юридичної клініки консультант Юридичної клініки у найкоротші строки видає (надсилає) йому копію рішення про надання правової допомоги.

3.16. Правила та умови надання Юридичною клінікою безоплатної правової допомоги та причини відмови в її наданні є складовою індивідуальної анкети відвідувача Юридичної клініки, форма та зміст якої затверджується завідувачем Юридичної клініки.

3.17. Для належної організації діяльності Юридичної клініки у формі громадської приймальні, завідувачем Юридичної клініки встановлюється графік чергування помічників консультантів Юридичної клініки з урахуванням графіку відвідування Юридичної клініки їх консультаційними групами. Чергувати в Юридичній клініці під час занять в Університеті студентам-клініцистам забороняється.

Черговий студент-клініцист під безпосереднім керівництвом лаборанта Юридичної клініки здійснює попередній запис громадян на прийом до Юридичної клініки, перевіряє наявність запису про відвідувача Юридичної клініки в журналі реєстрації відвідувачів Юридичної клініки на поточний день, організовує пропуск відвідувачів до консультаційних груп, надає відвідувачам необхідну інформацію з приводу діяльності Юридичної клініки, здійснює підготовку приміщення Юридичної клініки до наступного консультаційного дня тощо.

Під час чергування в Юридичній клініці студент-клініцист зобов'язаний з'явитись на чергування згідно з затвердженим графіком, виконувати доручення лаборанта та інших співробітників Юридичної клініки, дотримуватися ділового стилю в одязі та зовнішньому вигляді, при спілкуванні з відвідувачами Юридичної клініки та іншими особами проявляти пошану, тактовність та делікатність, не допускати висловів, що принижують їх честь та гідність.

3.18. Прийом відвідувачів у Юридичній клініці здійснюється відповідно до черговості їх попереднього запису в журналі реєстрації відвідувачів Юридичної клініки.

Черговий студент-клініцист при вході у приміщення Юридичної клініки перевіряє присутність відвідувачів Юридичної клініки, які записані на прийом до студентів-клініцистів на поточний день, шляхом оголошення їх прізвища, імені та по батькові відповідно до черговості їх запису в журналі.

Якщо відвідувач Юридичної клініки відсутній при вході у приміщення Юридичної клініки на момент підходу його черги на безоплатну правову допомогу, на прийом до студентів-клініцистів пропускається наступний за чергою відвідувач. Право на отримання безоплатної правової допомоги зберігається за відвідувачем, що спізнився на прийом до студентів-клініцистів, протягом усього консультаційного дня, на який такого відвідувача записано.

У виключних випадках та за погодженням із завідувачем Юридичної клініки черговий студент-клініцист може пропустити відвідувачів Юридичної клініки на прийом до студентів-клініцистів поза чергою або з порушенням черговості.

3.19. Надання правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки здійснюється студентами-клініцистами, аспірантами, слухачами Інституту підготовки професійних суддів України та кураторами Юридичної клініки виключно на безоплатній основі.

Студентам-клініцистам, співробітникам та іншим особам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, забороняється вимагати або приймати від відвідувачів Юридичної клініки оплату за надану правову допомогу, будь-які подарунки тощо.

У разі, якщо відвідувач Юридичної клініки бажає висловити подяку консультаційній групі, окремому студенту-клініцисту, співробітникам чи іншим особам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, йому має бути роз'яснено право залишити свій відгук про якість наданої правової допомоги у книзі відгуків відвідувачів Юридичної клініки. Книга відгуків відвідувачів Юридичної клініки повинна завжди знаходитися на першому поверсі у холі приміщення Юридичної клініки та бути доступною для всіх бажаючих.

3.20. З дозволу завідувача Юридичної клініки студенти-клініцисти мають право повідомити відвідувача Юридичної клініки про затрачені ними особисті кошти, пов'язані з наданням такому відвідувачу правової допомоги (витрати на проїзд, відправка кореспонденції тощо), розмір яких підтверджується відповідними квитанціями.

Затрачені студентами-клініцистами їх особисті кошти повертаються лише за особистим бажанням відвідувача Юридичної клініки, про що лаборантом Юридичної клініки складається відповідна розписка.

3.21. Куратори Юридичної клініки беруть участь у діяльності Юридичної клініки згідно з графіком чергування, який розробляється лаборантом Юридичної клініки з урахуванням їх науково-педагогічного навантаження та затверджується завідувачем Юридичної клініки.

Кількість кураторів Юридичної клініки протягом 1 консультаційного дня має бути такою, щоб забезпечити належний контроль за якістю та

своєчасністю надання студентами-клініцистами правової допомоги. Співвідношення кількості кураторів Юридичної клініки до кількості консультаційних груп не повинна бути більшою, ніж 1 до 8.

Завідувач Юридичної клініки має право клопотати перед президентом Університету та завідувачами спеціалізованих кафедр Університету про урахування участі співробітників їх кафедр у діяльності Юридичної клініки при розробці навчального плану тощо.

РОЗДІЛ 4

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ-КЛІНІЦИСТІВ У НАДАННІ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

4.1. Правова допомога в Юридичній клініці надається відвідувачу безпосередньо під час його особистого перебування у приміщенні Юридичної клініки.

В окремих випадках при неможливості відвідувача з'явитися до Юридичної клініки з поважних причин або ж у разі отримання від нього письмового звернення з проханням про правову допомогу, за погодженням із завідувачем Юридичної клініки така допомога може бути надана йому у письмовій формі шляхом підготовки правової довідки, правового висновку або інших правових документів.

У разі необхідності консультаційна група за дорученням завідувача Юридичної клініки може виїхати за місцем проживання відвідувача Юридичної клініки в межах м. Одеса з метою проведення інтерв'ювання та консультування такого відвідувача.

4.2. Письмове звернення відвідувача Юридичної клініки без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає.

У разі, якщо звернення відвідувача Юридичної клініки не містить достатніх даних та інформації, необхідних для його розгляду студентами-клініцистами (зокрема, не викладено суті порушеного питання, зауваження, пропозиції, скарги, прохання чи вимоги), таке звернення в найкоротші строки повертається відвідувачу з роз'ясненням його права звернутися повторно після усунення вказаних недоліків.

Звернення відвідувачів Юридичної клініки, в яких повідомляються про кримінальні правопорушення та інші протиправні дії, яких вчинено або може бути вчинено у майбутньому, невідкладно пересилаються до правоохоронних органів. Про такі заходи у найкоротші строки повідомляється відвідувач Юридичної клініки.

4.3. У причин неможливості вирішення питання відвідувача Юридичної клініки протягом одного консультаційного дня та у разі потреби у додатковому вивченні порушеного питання консультантом Юридичної клініки за погодженням із куратором чи завідувачем Юридичної клініки

може встановлюватись інший строк і порядок розгляду звернення відвідувача, про що йому невідкладно повідомляється.

Граничний строк надання відвідувачу Юридичної клініки правової інформації, консультацій, роз'яснень та порад з правових питань не може перевищувати 10 днів.

Граничний строк складання відвідувачу Юридичної клініки процесуальних документів не може перевищувати 20 днів, а інших документів правового характеру – 10 днів.

4.4. Враховуючи складність справи, завідувач Юридичної клініки може доручити вирішення проблеми відвідувача Юридичної клініки одночасно 2–3 консультативним групам з обов'язковим призначенням відповідального з числа консультантів Юридичної клініки.

4.5. Прийом громадян в Юридичній клініці розпочинається із заповнення відвідувачем Юридичної клініки індивідуальної анкети, яка вручається йому черговим студентом-клініцистом при вході до приміщення Юридичної клініки.

У разі необхідності черговий студент-клініцист або інші студенти, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, повинні допомогти відвідувачу Юридичної клініки у заповненні індивідуальної анкети.

4.6. Перед початком проведення інтерв'ювання відвідувача Юридичної клініки студенти-клініцисти зобов'язані роз'яснити йому правила та умови надання правової допомоги в Юридичній клініці та переконатися в тому, що відвідувач Юридичної клініки їх зрозумів і погоджується з ними.

Правила та умови надання правової допомоги в Юридичній клініці вручаються відвідувачу Юридичної клініки під розписку.

4.7. Консультаційна група при наданні відвідувачу Юридичної клініки правової допомоги повинна:

4.7.1. провести інтерв'ювання відвідувача Юридичної клініки про питання чи проблему правового характеру, з якою він звернувся. У разі необхідності, консультант Юридичної клініки має право задавати відвідувачу Юридичної клініки уточнюючі запитання з метою з'ясування додаткових обставин, які мають значення для вирішення його справи;

4.7.2. здійснити попередній правовий аналіз правовідносин, із приводу яких відвідувач Юридичної клініки звернувся за правовою допомогою;

4.7.3. доповісти куратору чи завідувачу Юридичної клініки про зміст та сутність правового питання чи проблеми відвідувача Юридичної клініки з метою вирішення питання про надання чи відмову у наданні правової допомоги та погодити план подальшої роботи над цією справою;

4.7.4. підготувати рішення про надання правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки, погодити його з куратором чи завідувачем Юридичної клініки, вирішити питання про заведення консультаційної справи чи формування консультаційного файлу відвідувача Юридичної клініки;

4.7.5. завести, належним чином оформити та зареєструвати у лаборанта Юридичної клініки консультаційну справу відвідувача Юридичної клініки у випадках, визначених у цьому Порядку;

4.7.6. підібрати та проаналізувати нормативно-правову базу, яка регулює правовідносини, з приводу яких відвідувач Юридичної клініки звернувся за правовою допомогою, та визначити можливі шляхи реалізації, захисту та відновлення прав, свобод та інтересів відвідувача Юридичної клініки;

4.7.7. здійснити ряд інших дій, необхідних для надання повної та кваліфікованої правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки (зокрема, отримати консультацію з правового питання відвідувача Юридичної клініки від співробітників спеціалізованих кафедр Університету);

4.7.8. скласти процесуальні та інші документи правового характеру, передати їх на перевірку куратору чи завідувачу Юридичної клініки, погодити їх остаточну редакцію;

4.7.9. у доступній для розуміння відвідувача Юридичної клініки формі надати консультацію щодо існуючих варіантів вирішення його правової проблеми, вручити підготовлені в Юридичній клініці процесуальні та інші документи правового характеру та роз'яснити порядок їх подання;

4.7.10. підготувати консультаційну справу відвідувача Юридичної клініки до закриття та подальшої передачі в архів Юридичної клініки.

4.7.11. передати лаборанту Юридичної клініки закриту консультаційну справу або сформований консультаційний файл відвідувача Юридичної клініки.

4.8. Консультаційна справа відвідувача Юридичної клініки заводиться у разі, якщо правова допомога надаватиметься студентами-клініцистами протягом більше ніж одного консультаційного дня та пов'язана із підготовкою процесуального документа та подальшого здійснення представництва інтересів відвідувача в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами.

В інших випадках консультант Юридичної клініки формує консультаційний файл відвідувача Юридичної клініки, який складається з індивідуальної анкети, рішення про прийнятність справи, письмової довідки, правового висновку чи правових документів, підготовлених за результатами розгляду правової проблеми відвідувача Юридичної клініки.

4.9. Реєстрація консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки здійснюється лаборантом Юридичної клініки до Журналу консультаційних справ відвідувачів Юридичної клініки з присвоєнням реєстраційного номера.

На титульному листі консультаційної справи вказується прізвище, ім'я та по батькові відвідувача Юридичної клініки, дата відкриття консультаційної справи, прізвище та ініціали членів консультаційної групи та куратора Юридичної клініки.

4.10. Зареєстрована консультаційна справа відвідувача Юридичної клініки має відповідати установленим цим Порядком вимогам і являє собою окрему папку-швидкозшивач, яка має реєстраційний номер.

Реєстраційний номер консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки формується лаборантом Юридичної клініки та складається з таких структурних елементів:

<ДРКС> : <ПНКСЖР> : <ІНКГ> : <ІНК>, де:

<ДРКС> – дата реєстрації консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки із зазначенням числа, місяця та року без відокремлення один від одного жодними знаками;

<ПНКСЖР> – порядковий номер консультаційної справи в Журналі реєстрації консультаційних справ відвідувачів Юридичної клініки;

<ІНКГ> – ідентифікаційний номер консультаційної групи Юридичної клініки;

<ІНК> – ідентифікаційний номер куратора Юридичної клініки.

Структурні елементи реєстраційного номера консультаційної справи відокремлюються один від одного знаком «двокрапка» (:).

4.11. Закрита консультаційна справа відвідувача Юридичної клініки має складатися з таких документів:

4.11.1. титульний лист консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки;

4.11.2. рішення про надання правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки;

4.11.3. заповнена індивідуальна анкета відвідувача Юридичної клініки;

4.11.4. нотатки за результатами проведеного інтерв'ювання відвідувача Юридичної клініки;

4.11.5. копії документів відвідувача Юридичної клініки та перший екземпляр опису їх надходження;

4.11.6. довідка про хід розгляду консультаційної справи та план роботи по справі;

4.11.7. складені в Юридичній клініці процесуальні та інші документи правового характеру;

4.11.8. рішення про закриття консультаційної справи.

4.12. Копії документів відвідувача Юридичної клініки знімаються консультаційною групою з дозволу відвідувача та приймаються за описом, другий екземпляр якого в день надходження документів видається відвідувачу з відміткою про дату їх надходження. Забороняється приймати від відвідувача Юридичної клініки на зберігання оригінали будь-яких документів.

Консультаційна група має також право з дозволу відвідувача Юридичної клініки перевести його документи в електронний вигляд, файли яких повинні зберігатися та використовуватися студентами-клініцистами у порядку, визначеному завідувачем Юридичної клініки.

4.13. Робота консультаційної групи по справі відвідувача Юридичної клініки контролюється одним із кураторів Юридичної клініки з урахуванням обставин справи та галузевої приналежності правовідносин, що розглядаються.

За необхідності куратор Юридичної клініки бере участь у роботі консультаційної групи, а також може бути присутній при проведенні інтерв'ювання та консультування відвідувача Юридичної клініки, при участі студентів-клініцистів у судових засіданнях.

Вказівки кураторів Юридичної клініки у процесі надання студентами-клініцистами правової допомоги є обов'язковими для них, а їх невиконання є підставою для розгляду завідувачем Юридичної клініки питання щодо усунення консультаційної групи від ведення справи, позбавлення таких студентів відповідного статусу, їх попередження або відрахування зі складу студентів-клініцистів.

У разі наявності підстав вважати, що вказівки кураторів Юридичної клініки є необґрунтованими та помилковими, а також можуть призвести до негативних наслідків у вирішенні проблеми відвідувачів Юридичної клініки, студенти-клініцисти зобов'язані невідкладно звернутися за допомогою до завідувача Юридичної клініки для вирішення питання по суті.

4.14. Дата, час і місце подальших зустрічей з відвідувачем Юридичної клініки призначаються консультаційною групою з максимальним урахуванням інтересів відвідувача, повідомляються йому під розписку у довідці про хід розгляду справи.

Наступні зміни місця, дати та часу зустрічі консультаційної групи з відвідувачем Юридичної клініки є можливими лише після попереднього погодження з ним.

4.15. Лаборант Юридичної клініки здійснює контроль за своєчасністю проведення зустрічей консультаційних груп з відвідувачами Юридичної клініки, за належним оформленням і зберіганням консультаційних справ та консультаційних файлів відвідувачів Юридичної клініки, а також їх передачею в архів.

Сформовані консультаційні файли відвідувачів Юридичної клініки передаються лаборанту Юридичної клініки під розписку після закінчення консультаційного дня, але не пізніше трьох днів з моменту його формування.

Незакриті консультаційні справи відвідувачів Юридичної клініки зберігаються у приміщенні Юридичної клініки у місцях, визначених лаборантом Юридичної клініки.

Студенти-клініцисти вправі виносити з приміщення Юридичної клініки консультаційні справи або консультаційні файли відвідувачів Юридичної клініки лише з дозволу завідувача, лаборанта або кураторів Юридичної клініки.

4.16. Вручення відвідувачу Юридичної клініки правових довідок, правових висновків, процесуальних чи інших документів правового характеру є можливим лише після перевірки та погодження куратором Юридичної клініки змісту цих документів.

У процесі надання студентами-клініцистами правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки куратори Юридичної клініки надають студентам-клініцистам методичну та іншу допомогу шляхом вирішення питання про прийнятність справи відвідувача Юридичної клініки, її направлення до консультанта Юридичної клініки, аналізу підготовлених консультантом варіантів вирішення справи, вироблення остаточних правових позицій по справі, а також здійснюють контроль за діяльністю цих студентів відповідно до Положення про Юридичну клініку та цього Порядку (у першу чергу, на відповідність правової допомоги вимогам законодавства України та професійної етики).

4.17. Правова довідка та правовий висновок готуються на бланку Юридичної клініки, підписуються консультантом та погоджуються куратором чи завідувачем Юридичної клініки, а також реєструються лаборантом Юридичної клініки у відповідних журналах реєстрації.

4.17.1. Правова довідка Юридичної клініки має містити в собі такі обов'язкові елементи:

4.17.1.1. дату та номер реєстрації в Журналі реєстрації правових довідок Юридичної клініки;

4.17.1.2. прізвище, ім'я та по батькові, а також поштову адресу зареєстрованого чи фактичного місця проживання відвідувача Юридичної клініки;

4.17.1.3. чітко та лаконічно сформульоване правове питання відвідувача Юридичної клініки;

4.17.1.4. витяги із законодавства України, які регулюють правове питання відвідувача Юридичної клініки (з посиланням на пункт, частину та статтю нормативно-правового акта, його назву та назву суб'єкта прийняття (видання, затвердження тощо) та інші необхідні реквізити);

4.17.1.5. прізвище, ім'я та по батькові членів консультаційної групи, які брали участь у підготовці правової довідки;

4.17.1.6. прізвище, ім'я та по батькові куратора Юридичної клініки, який перевірів та погодив зміст правової довідки на відповідність положень законодавства України.

4.17.2. Правовий висновок Юридичної клініки, крім вищевикладених елементів, має також містити в собі чітко та лаконічно сформульовані консультації та роз'яснення з правових питань відвідувача Юридичної клініки, а також пораду щодо використання ним передбачених законодавством України прав і свобод для досягнення необхідного результату.

4.18. За наявності довіреності відвідувача Юридичної клініки на представництво його інтересів консультант Юридичної клініки має право:

4.18.1. представляти права і законні інтереси відвідувача в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

4.18.2. запитувати й отримувати документи та інші матеріали або їх копії, необхідні у зв'язку з наданням безоплатної правової допомоги в судах,

інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

4.18.3. збирати відомості з метою використання їх під час захисту прав та законних інтересів відвідувача;

4.18.4. ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях з необхідними для забезпечення ефективного правового захисту документами, крім тих, що є державною таємницею.

4.19. У процесі надання правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки його консультаційна справа може бути передана іншій консультаційній групі у разі:

4.19.1. завершення навчального семестру та вибуття консультанта Юридичної клініки, який очолював консультаційну групу, зі складу студентів-консультантів;

4.19.2. добровільного виходу чи відрахування консультанта Юридичної клініки, який очолював консультаційну групу, зі складу студентів-консультантів;

4.19.3. порушення консультантом або іншими членами консультаційної групи етичних норм та правил Юридичної клініки;

4.19.4. безпідставного невиконання консультантом або іншими членами консультаційної групи обґрунтованих вказівок куратора Юридичної клініки чи завідувача Юридичної клініки;

4.19.5. негативного відгуку відвідувача Юридичної клініки про роботу консультаційної групи;

4.19.6. складності консультаційної справи для консультанта та інших членів консультаційної групи з огляду на відсутність у них достатнього рівня теоретичних знань та практичних навичок;

4.19.7. інших об'єктивних причин, які не дають можливості продовжувати введення справи відвідувача Юридичної клініки.

Рішення про передачу справи відвідувача Юридичної клініки іншій консультаційній групі приймає завідувач Юридичної клініки з урахуванням думки лаборанта та кураторів Юридичної клініки.

4.20. Закриття консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки є можливим тільки після здійснення консультаційною групою всіх необхідних дій з реалізації, захисту та відновлення прав, свобод та інтересів відвідувача Юридичної клініки, вирішення поставлених відвідувачем питань, або ж у разі наявності підстав для її дострокового закриття.

Рішення про закриття консультаційної справи підлягає обов'язковому погодженню з куратором Юридичної клініки та має містити посилання на підставу її закриття. Копія такого рішення з одночасним роз'ясненням права на його оскарження та порядку оскарження видається (надсилається) відвідувачу Юридичної клініки або ж заінтересованим особам. Право на таке оскарження не обмежується жодним строком.

У рішенні про закриття консультаційної справи також повідомляється про право відвідувача Юридичної клініки подати завідувачу Юридичної

клініки чи президенту Університету свій відгук про якість наданої йому правової допомоги, а також залишити такий відгук у Книзі відгуків відвідувачів Юридичної клініки.

4.21. Погодивши рішення про закриття консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки, члени консультаційної групи нумерують та підшивають матеріали справи, переводять їх в електронний вигляд та передають консультаційну справу лаборанту Юридичної клініки під розписку.

4.22. Підставами дострокового закриття консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки можуть бути:

4.22.1. смерть відвідувача Юридичної клініки;

4.22.2. відмова відвідувача Юридичної клініки від отримання правової допомоги, викладена у письмовій формі із зазначенням причин;

4.22.3. повторне нез'явлення відвідувача Юридичної клініки на зустріч із консультаційною групою без поважних причин;

4.22.4. встановлення факту повідомлення відвідувачем Юридичної клініки неправдивих відомостей або надання фальшивих документів;

4.22.5. виявлення підстав для відмови у наданні відвідувачу Юридичної клініки правової допомоги, передбачених п. 3.12 цього Порядку;

4.22.6. використання всіх національних засобів правового захисту;

4.22.7. неправомірність вимог відвідувача Юридичної клініки про захист або відновлення його прав;

4.22.8. неможливість надання правової допомоги відвідувачу Юридичної клініки у зв'язку з іншими обставинами, які не залежать від студентів-клініцистів чи інших співробітників Юридичної клініки.

4.23. Рішення про закриття консультаційної справи може бути скасовано завідувачем Юридичної клініки з власної ініціативи або за результатами розгляду обґрунтованої скарги відвідувача Юридичної клініки чи заінтересованих осіб.

Рішення, прийняте завідувачем Юридичної клініки за результатами розгляду відповідної скарги, може бути оскаржено відвідувачем Юридичної клініки чи заінтересованими особами президенту Університету у письмовій формі та не обмежується жодним строком. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені особі у цьому рішенні.

Рішення, прийняте президентом Університету за результатами розгляду відповідної скарги, є остаточним та оскарженню відвідувачем Юридичної клініки чи заінтересованими особами не підлягає.

4.24. У разі закриття консультаційної справи відвідувача Юридичної клініки на підставі п. 4.22.6 цього Порядку, в рішенні про закриття консультаційної справи також роз'яснюється право відвідувача на звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

4.25. Консультаційні справи та консультаційні файли відвідувачів Юридичної клініки зберігаються в архіві Юридичної клініки протягом трьох

років з моменту їх передачі в архів, а файли з їх електронним виглядом – постійно.

Після спливу строку зберігання архівних матеріалів Юридичної клініки вони підлягають знищенню лаборантом Юридичної клініки, про що складається відповідний акт.

Використання архівних матеріалів Юридичної клініки студентами-клініцистами, аспірантами, слухачами Інституту професійних суддів Університету та співробітниками Юридичної клініки дозволяється завідувачем Юридичної клініки за наявності мотивованого клопотання.

4.26. У строки, визначені завідувачем Юридичної клініки, консультаційна група зобов'язана підготувати письмовий звіт про проведену роботу над конкретною консультаційною справою або про свою діяльність в Юридичній клініці.

Студенти-клініцисти ведуть постійний облік своєї діяльності в Юридичній клініці згідно з методикою, визначеною завідувачем Юридичної клініки.

РОЗДІЛ 5

ЕТИЧНІ НОРМИ ТА ПРАВИЛА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

5.1. Діяльність студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки є pro bono (з латині – «для суспільного блага») – безвідплатним соціальним внеском студентської та юридичної спільноти України, спрямованим на усунення прогалин у доступі соціально-вразливих та малозабезпечених верств населення Української держави до безоплатної правової допомоги.

5.2. При наданні правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки діяльність студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки має базуватися на таких принципах:

5.2.1. поваги до права, справедливості та людської гідності – у своїй діяльності студенти-клініцисти та співробітники Юридичної клініки повинні використовувати лише правові засоби вирішення проблеми відвідувачів Юридичної клініки, з метою відновлення рівноваги права та з усвідомленням про особливу цінність і значимість людей як особистостей;

5.2.2. спрямованості на захист прав і свобод людини – діяльність студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки має бути спрямована виключно на реалізацію, захист та відновлення прав, свобод та інтересів відвідувачів Юридичної клініки;

5.2.3. гуманізму – діяльність студентів-клініцистів та співробітників Юридичної клініки повинна будуватись на засадах поваги, доброзичливості, розуміння до проблем відвідувача та взаєморозуміння;

5.2.4. законності – у своїй діяльності студенти-клініцисти та співробітники Юридичної клініки повинні діяти у строгій відповідності до положень чинного законодавства України;

5.2.5. об'єктивності – вирішення правового питання відвідувача Юридичної клініки має відбуватися відсторонено, незважаючи на особисті уподобання чи вигоду;

5.2.6. безоплатності надання правової допомоги – за надання правової допомоги студенти-клініцисти та співробітники Юридичної клініки не вправі отримувати будь-яких коштів, матеріальної чи іншої вигоди;

5.2.7. конфіденційності – інформація, отримана студентами-клініцистами та співробітниками Юридичної клініки від відвідувача Юридичної клініки, а також про відвідувача (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використана лише у навчальних цілях та з його письмового дозволу;

5.2.8. компетентності та професіоналізму – консультант та інші співробітники юридичної клініки зобов'язані надавати правову допомогу компетентно і добросовісно, зі знанням відповідних норм права, найбільш повним урахуванням усіх обставин, що стосуються вирішення проблеми відвідувача Юридичної клініки, та можливих наслідків такого виконання.

5.3. Студенти-клініцисти та співробітники Юридичної клініки повинні:

5.3.1. як у своїй діяльності, так і в особистому житті, забезпечувати високий рівень культури поведінки, поводити себе гідно, стримано, тактовно, зберігати самоконтроль і витримку, мати пристойний зовнішній вигляд;

5.3.2. бути чесними і порядними, не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання тяжких матеріальних чи особистих обставин інших осіб для досягнення своїх цілей;

5.3.3. поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття відвідувачів Юридичної клініки чи інших осіб, з якими вони спілкуються;

5.3.4. захищати інтереси відвідувача Юридичної клініки сміливо і чесно, виходити з переваги інтересів відвідувача Юридичної клініки перед своїми власними інтересами, інтересами інших осіб;

5.3.5. роз'яснити відвідувачу Юридичної клініки, що правова допомога надається силами студентів старших курсів Університету під керівництвом кураторів із числа викладачів Університету та практикуючих юристів;

5.3.6. надавати правову допомогу компетентно та добросовісно, постійно працювати над удосконаленням своїх знань і професійної майстерності, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві України;

5.3.7. керуватись лише положеннями чинного законодавства України, вказівками завідувача та кураторів Юридичної клініки, а також власним уявленням про оптимальний варіант вирішення справи відвідувачів Юридичної клініки;

5.3.8. з розумною регулярністю інформувати відвідувача Юридичної клініки про хід виконання доручення та своєчасно відповідати на запити відвідувача про стан його справи;

5.3.9. при виникненні непорозумінь чи конфліктних ситуацій з відвідувачем Юридичної клініки звернутися до завідувача Юридичної клініки з обґрунтованим клопотанням про усунення від ведення справи;

5.3.10. інформувати кураторів чи завідувача Юридичної клініки про будь-який вплив на них з боку третіх осіб під час надання правової допомоги з метою подальшого вжиття відповідних та адекватних заходів реагування (у тому числі, за погодженням із президентом Університету звертатися із цього приводу до правоохоронних органів).

5.4. Студенти-клініцисти та співробітники Юридичної клініки не вправі:

5.4.1. давати відвідувачу Юридичної клініки поради, які сприяють вчиненню ним або іншими особами правопорушень та інших протиправних дій;

5.4.2. будь-яким чином вводити відвідувача Юридичної клініки в оману відносно реального стану справ, складності справи, часу, який необхідний для вирішення справи, усіх можливих результатів вирішення справи, потенційних витрат фінансового характеру та втрат майнового характеру, а також інших обставини, незнання яких може потягти негативні для нього наслідки;

5.4.3. давати відвідувачу Юридичної клініки запевнення та гарантії стосовно реального результату розгляду його справи, прямо або опосередковано сприяти формуванню у нього необґрунтованих надій, а також уявлення, що консультант може вплинути на результат іншими засобами, окрім сумлінного виконання своїх обов'язків;

5.4.4. вести справи відвідувачів Юридичної клініки, інтереси яких є взаємно суперечливими або з високим ступенем вірогідності можуть стати такими, а також справ, в яких опонентом відвідувача є Національний університет «Одеська юридична академія», Міжнародний гуманітарний університет, їхні співробітники та студенти;

5.4.5. прийняти до провадження консультаційну справу, якщо через обсяг зайнятості вони не зможуть забезпечити розумно необхідну сумлінність його виконання, досконалість, ретельність підготовки та оперативність;

5.4.6. видавати відвідувачу Юридичної клініки правову довідку, правовий висновок чи інший складений ними правовий документ, здійснювати його представництво без попередньої перевірки та погодження змісту цих документів та правової позиції з кураторами Юридичної клініки.

5.4.7. допускати у своїй діяльності компромісів, що применшували б їх незалежність, з метою догодити відвідувачу Юридичної клініки, суду, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування, третім особам, якщо такі компроміси розходяться із законними інтересами відвідувача, перешкоджають належному наданню йому правової допомоги та суперечать принципам діяльності Юридичної клініки;

5.4.8. не залишати без реагування порушення закону, нетактовне та зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до відвідувача

Юридичної клініки, його самого або Юридичної клініки в цілому, повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством України.

5.4.9. розголошувати зміст звернень відвідувачів Юридичної клініки, а також прийнятого за результатами розгляду звернення рішення, за винятком випадків добровільної згоди відвідувача на використання матеріалів справи без зазначення даних про його особу в навчальних цілях;

5.4.10. використовувати обставини справи та (або) інформацію, отриману від відвідувача Юридичної клініки, у власних інтересах чи інтересах інших осіб, крім відвідувача Юридичної клініки;

5.5. Взаємовідносини між студентами-клініцистами, завідувачем та іншими співробітниками Юридичної клініки мають базуватися на основі поваги, довіри, співпраці та взаємодопомоги.

Студенти-клініцисти не мають обговорювати між собою та з будь-якими іншими особами обставини, що стосуються особистого життя відвідувачів Юридичної клініки, їх матеріального стану, походження, національної належності та інших обставин, які не мають відношення до правової проблеми відвідувача.

Студенти-клініцисти не можуть вдаватися до критики рівня знань і кваліфікацій інших студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки.

5.6. У разі виявлення невідповідності рівня теоретичних знань та практичних навичок студента-клініциста вимогам до професійної підготовки консультанта Юридичної клініки завідувач Юридичної клініки має право за поданням куратора або з власної ініціативи прийняти рішення про позбавлення такого студента статусу консультанта та надання йому статусу помічника консультанта Юридичної клініки.

Рішення завідувача Юридичної клініки про позбавлення статусу консультанта оформляється у письмовій формі, доводиться до відома студента-клініциста під розписку та зберігається протягом усього періоду діяльності такого студента в Юридичній клініці. Таке рішення може бути оскаржено студентом-клініцистом президенту Університету у письмовій формі протягом десяти днів з моменту його отримання. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені студенту у цьому рішенні.

Рішення, прийняте президентом Університету за результатами розгляду відповідної скарги, є остаточним та оскарженню студентом-клініцистом Юридичної клініки не підлягає.

Позбавлення студента-клініциста статусу консультанта Юридичної клініки є підставою для зміни персонального складу консультаційної групи, яку очолював такий консультант.

5.7. Дії чи бездіяльність студентів-клініцистів Юридичної клініки, які порушують порядок чи строки розгляду звернень про надання правової допомоги, надають неякісну правову допомогу, можуть бути оскаржені відвідувачем Юридичної клініки завідувачу Юридичної клініки.

Право на оскарження відвідувачем Юридичної клініки дії чи бездіяльності студентів-клініцистів Юридичної клініки не обмежується жодним строком. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені відвідувачу під час його звернення до Юридичної клініки.

Про результати розгляду такої скарги, прийняті рішення та вжитті заходи відвідувачу Юридичної клініки невідкладно повідомляється у письмовій формі.

5.8. Рішення, прийняте завідувачем Юридичної клініки за результатами розгляду скарги на дії чи бездіяльність студентів-клініцистів Юридичної клініки, може бути оскаржено відвідувачем Юридичної клініки президенту Університету в письмовій формі та не обмежується жодним строком. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені особі у цьому рішенні.

Рішення, прийняте президентом Університету за результатами розгляду відповідної скарги, є остаточним та оскарженню відвідувачем Юридичної клініки не підлягає.

5.9. У разі невиконання студентами-клініцистами обов'язків, передбачених п. 5.3 Положення про Юридичну клініку, а також етичних норм та правил Юридичної клініки, завідувач Юридичної клініки має право вимагати від таких студентів письмових пояснень та невідкладно попереджає їх про недопустимість вчинення таких дій у майбутньому.

Попередження завідувача Юридичної клініки оформляється у письмовій формі, доводиться до відома студента-клініциста під розписку та зберігається протягом усього періоду діяльності такого студента в Юридичній клініці.

Попередження завідувача Юридичної клініки може бути оскаржено студентом-клініцистом президенту Університету у письмовій формі протягом десяти днів з моменту його отримання. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені студенту у цьому попередженні.

Рішення, прийняте президентом Університету за результатами розгляду відповідної скарги, є остаточним та оскарженню студентом-клініцистом Юридичної клініки не підлягає.

5.10. У разі повторного або грубого невиконання студентами-клініцистами обов'язків, передбачених п. 5.3 Положення про Юридичну клініку, а також етичних норм та правил Юридичної клініки, завідувач Юридичної клініки приймає рішення про відрахування таких студентів зі складу студентів-клініцистів.

Рішення завідувача Юридичної клініки про відрахування зі складу студентів-клініцистів оформляється у письмовій формі, доводиться до відома заінтересованої особи під розписку та може бути оскаржене президенту Університету в письмовій формі протягом десяти днів з моменту його отримання. Право на таке оскарження та його порядок мають бути роз'яснені студенту в цьому рішенні.

Про прийняте рішення про відрахування зі складу студентів-клініцистів завідувач Юридичної клініки невідкладно повідомляє керівнику

відповідного структурного підрозділу Університету, в якому відрхований студент навчається.

5.11. За результатами тривалої та успішної діяльності в Юридичній клініці президент Університету або уповноважена ним особа вручає в урочистій обстановці консультанту Юридичної клініки відповідний сертифікат.

5.12. Сертифікат про тривалу та успішну діяльність консультанта Юридичної клініки повинен мати форму прямокутника розміром 297 міліметрів по горизонталі та 210 міліметрів по вертикалі.

На полі сертифіката посередині вгорі обов'язково повинен розміщуватися герб Університету завширшки не менше 25 міліметрів і заввишки не менше 30 міліметрів, під яким центровим способом – найменування профільного міністерства, нижче – напис «Національний університет «Одеська юридична академія», ще нижче – напис «Сертифікат».

Зміст тексту, який подається після напису «Сертифікат», повинен включати в себе ім'я, прізвище та по батькові студента, якому сертифікат видається, найменування структурного підрозділу та вищого навчального закладу, в якому студент навчається, а також основні досягнення студента за період його діяльності в Юридичній клініці як консультанта.

Сертифікат про тривалу та успішну діяльність консультанта Юридичної клініки підписується президентом Університету або уповноваженою ним особою із числа керівництва Університету із зазначенням дати підписання.

Остаточний зразок сертифікату розробляється співробітниками Юридичної клініки та затверджується ректором Університету за погодженням із президентом Університету.

РОЗДІЛ 6

ПРАВОВА ОСВІТА НАСЕЛЕННЯ В ЮРИДИЧНІЙ КЛІНІЦІ

6.1. Залучення студентів-клініцистів до правової освіти населення в Юридичній клініці має на меті засвоєння ними знань, умінь та навичок ведення навчальних занять (уроків) різних форм та типів з використання інтерактивних методик навчання, розробки навчально-методичних матеріалів та матеріалів інформаційного характеру для населення, підготовки публікацій в друкованих засобах масової інформації, виступів на теле- і радіопрограмах, участі в науково-практичних заходах тощо.

6.2. Правова освіта населення в Юридичній клініці реалізується за такими напрямками:

6.2.1 проведення навчальних занять (уроків) у позакласний та позашкільний час для учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів та вихованців спеціальних навчальних закладів (у тому числі шкіл-інтернатів, дитячих будинків, притулків тощо), незалежно від їх організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування;

6.2.2. підготовка роздаткових матеріалів з правороз'яснювальної та правозастосовної тематики (листівок, буклетів, брошур тощо) для населення;

6.2.3. ведення офіційної тематичної рубрики в локальних, місцевих та загальноукраїнських засобах масової інформації (газетах, журналах, теле- і радіопрограмах) та мережі Інтернет;

6.2.4. організація та проведення круглих столів, наукових гуртків, дискусійних та дебатних клубів тощо з актуальних правових питань.

6.3. Правова освіта населення в Юридичній клініці здійснюється на підставі договорів про співпрацю, укладених між Університетом та навчальними закладами, засобами масової інформації, іншими юридичними особами приватного чи публічного права, незалежно від їх організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, або шляхом обміну відповідними листами.

6.4. До правової освіти населення в Юридичній клініці залучаються консультанти та помічники консультантів, які успішно опрацювали методичну літературу за відповідними напрямками, а також рекомендовані куратором Юридичної клініки, який відповідає за організацію, методичне забезпечення та реалізацію цієї форми діяльності Юридичної клініки.

Тематика та структура навчальних занять і науково-практичних заходів, макети роздаткових матеріалів, проекти публікацій та записи виступів у засобах масової інформації мають бути попередньо погоджені із завідувачем Юридичної клініки, а в разі необхідності – із президентом Університету.

РОЗДІЛ 7

УЧАСТЬ АСПІРАНТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

7.1. Участь аспірантів Університету в діяльності Юридичної клініки є невід'ємним елементом навчального процесу в аспірантурі Університету, включається в їх навчальне навантаження та здійснюється на підставі індивідуального графіку, затвердженого завідувачем Юридичної клініки.

7.2. Аспіранти Університету беруть участь у діяльності Юридичної клініки з метою освоєння практичних навичок професії юриста, розробки та проведення інтерактивних методик навчання студентів-клініцистів, здійснення аналізу правозастосовної практики за матеріалами роботи Юридичної клініки.

7.3. Навчальне навантаження аспірантів Університету в Юридичній клініці включає завдання теоретичного, практичного та педагогічного характеру, а саме:

7.3.1. освоєння практичних навичок діяльності юриста шляхом надання правової допомоги населенню (інтерв'ювання, консультування, складання процесуальних та інших документів правового характеру, здійснення представництва) та керівництво консультаційною групою – не менше десяти консультаційних днів на один навчальний рік;

7.3.2. розробка та проведення практичного заняття для студентів-клініцистів з використанням інтерактивних методик – одне заняття (одна академічна година) на семестр;

7.3.3. виконання письмового завдання з узагальнення практики діяльності Юридичної клініки за темою, узгодженою із завідувачем Юридичної клініки – одне завдання на навчальний рік.

7.4. Атестація аспірантів Університету здійснюється завідувачем Юридичної клініки після виконання ними усіх завдань навчального навантаження, визначеного індивідуальним графіком.

У разі невиконання або неповного виконання аспірантом Університету індивідуального графіку, такий аспірант вважається не атестованим в Юридичній клініці.

7.5. Аспіранти, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, крім прав, передбачених п. 5.2 Положення про Юридичну клініку, мають право:

7.5.1. здійснювати керівництво консультаційною групою з числа студентів-клініцистів у межах їх діяльності в Юридичній клініці;

7.5.2. обговорювати питання, пов'язані з діяльністю Юридичної клініки, на засіданнях Вченої ради та кафедрах Університету, у студентських гуртках та дискусійних клубах при Студентському науковому товаристві Університету;

7.5.3. використовувати матеріали консультаційних справ відвідувачів Юридичної клініки для проведення наукових досліджень з дотриманням вимог конфіденційності;

7.5.4. вносити завідувачу Юридичної клініки та керівництву Університету пропозиції щодо покращання діяльності студентів-клініцистів та роботи Юридичної клініки в цілому.

7.6. Аспіранти, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, повинні:

7.6.1. дотримуватися вимог Положення про Юридичну клініку, цього Порядку та інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки;

7.6.2. брати участь у діяльності Юридичної клініки та добросовісно виконувати завдання, визначені індивідуальним графіком;

7.6.3. повною мірою, вчасно та якісно виконувати доручення та розпорядження завідувача Юридичної клініки, інші рішення та вказівки співробітників Юридичної клініки, прийняті у межах їх компетенції;

7.6.4. у своїй діяльності керуватися принципами роботи та завданнями Юридичної клініки, слідувати етичним нормам та правилам Юридичної клініки;

7.6.5. дотримуватися правил користування матеріально-технічною базою та бібліотекою Юридичної клініки;

7.6.6. виконувати вимоги правил техніки безпеки, пожежної безпеки та санітарних норм тощо.

7.7. У разі грубого порушення аспірантом Університету вимог Положення про Юридичну клініку та цього Порядку, а також систематичного

невиконання завдань індивідуального графіку завідувач Юридичної клініки зобов'язаний усунути такого аспіранта від участі в діяльності Юридичної клініки та проінформувати про це керівництво Університету.

РОЗДІЛ 8

УЧАСТЬ СЛУХАЧІВ ІНСТИТУТУ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

8.1. Участь слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету в діяльності Юридичної клініки є невід'ємним елементом навчального процесу у цьому Інституті, включається у їх навчальне навантаження та здійснюється відповідно до графіку чергування академічних груп, затвердженого завідувачем Юридичної клініки та директором цього Інституту.

8.2. Слухачі Інституту підготовки професійних суддів Університету беруть участь у діяльності Юридичної клініки з метою підтримання ними практичних навичок професії юриста та надання правової допомоги населенню.

8.3. Обов'язковою складовою процесу чергування академічних груп слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету в Юридичній клініці є надання безоплатної правової допомоги відвідувачам Юридичної клініки шляхом їх усного консультування.

Слухачі Інституту підготовки професійних суддів Університету мають право готувати письмові правові довідки та правові висновки на письмові чи усні звернення громадян, складати процесуальні та інші документи правового характеру за умови дотримання ними положень цього Порядку, які визначають участь студентів-клініцистів у наданні правової допомоги.

За бажанням окремих слухачів Інституту підготовки професійних суддів Університету, завідувач Юридичної клініки може доручити їм взяти участь у розробці та проведенні практичного заняття (у формі семінару чи лекції) для студентів-клініцистів з використанням інтерактивних методик, виконанні письмового завдання з узагальнення практики діяльності Юридичної клініки тощо.

8.4. Слухачі Інституту підготовки професійних суддів Університету, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, крім прав, передбачених п. 5.2 Положення про Юридичну клініку, мають право:

8.4.1. обговорювати питання, пов'язані з діяльністю Юридичної клініки, на засіданнях Вченої ради та кафедрах Університету;

8.4.2. використовувати матеріали консультаційних справ відвідувачів Юридичної клініки для проведення наукових досліджень з дотриманням вимог конфіденційності;

8.4.3. вносити завідувачу Юридичної клініки та керівництву Університету пропозиції щодо покращання діяльності студентів-клініцистів та роботи Юридичної клініки в цілому.

8.5. Слухачі Інституту підготовки професійних суддів Університету, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, повинні:

8.5.1. дотримуватися вимог Положення про Юридичну клініку, цього Порядку та інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки;

8.5.2. брати участь у діяльності Юридичної клініки відповідно до графіку чергування академічних груп;

8.5.3. повною мірою, вчасно та якісно виконувати доручення та розпорядження завідувача Юридичної клініки, інші рішення та вказівки співробітників Юридичної клініки, прийняті у межах їх компетенції;

8.5.4. у своїй діяльності керуватися принципами роботи та завданнями Юридичної клініки, слідувати етичним нормам та правилам Юридичної клініки;

8.5.5. дотримуватися правил користування матеріально-технічною базою та бібліотекою Юридичної клініки;

8.5.6. виконувати вимоги правил техніки безпеки, пожежної безпеки та санітарних норм тощо.

8.6. У разі грубого порушення слухачем Інституту підготовки професійних суддів Університету вимог Положення про Юридичну клініку та цього Порядку, а також недотримання графіку чергування академічних груп завідувач Юридичної клініки зобов'язаний усунути такого слухача від участі в діяльності Юридичної клініки та проінформувати про це директора цього Інституту та керівництво Університету.

РОЗДІЛ 9 ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

9.1. Цей Порядок вступає в силу з початку навчального семестру в Університеті, наступного після його затвердження президентом Університету.

9.2. У разі виникнення ситуації, що не врегульована Положенням про Юридичну клініку та цим Порядком, необхідна поведінка заінтересованої особи визначається безпосередньо завідувачем Юридичної клініки відповідно до положень чинного законодавства України, Статуту та нормативних актів Університету, інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки. Офіційне тлумачення положень цього Порядку здійснюється завідувачем Юридичної клініки.

9.3. Зміни й доповнення до цього Порядку вступають в силу з початку навчального семестру в Університеті, наступного після їх затвердження президентом Університету.

Завідувач
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук

УЗГОДЖЕНО

Голова профкому
Національного університету
«Одеська юридична академія»

доцент М.І. Пашковський

16 травня 2011 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Президент Національного
університету «Одеська юридична
академія»

академік С.В. Ківалов

18 травня 2011 р.

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ**завідувача юридичної клініки Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Цю Інструкцію розроблено з метою організації керівництва діяльністю юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) та забезпечення умов ефективної роботи завідувача Юридичної клініки шляхом визначення його кваліфікаційних вимог, обсягу професійних навичок та необхідного рівня знань, повного переліку посадових обов'язків та повноважень, а також підстав для притягнення завідувача Юридичної клініки до відповідальності.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Завідувач Юридичної клініки призначається на посаду та звільняється з посади наказом ректора Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет) за погодженням з президентом Університету у порядку, встановленому чинним законодавством України.

1.2. Завідувач Юридичної клініки під час своєї роботи безпосередньо підпорядковується президенту та ректору Університету, які здійснюють загальне керівництво Юридичною клінікою.

1.3. Завідувач Юридичної клініки організовує, здійснює, координує та контролює роботу Юридичної клініки, а також сприяє кваліфікованому забезпеченню навчального процесу, методичної, наукової, правозахисної та правоосвітньої роботи в Юридичній клініці.

1.4. Завідувач Юридичної клініки у своїй роботі керується чинним законодавством України, Статутом та нормативними актами Університету, Положенням про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженим ректором Університету 15 квітня 2011 р.,

та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, трудовим договором з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією.

1.5. Завідувач Юридичної клініки здійснює представництво Юридичної клініки перед органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування.

2. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ, ПРОФЕСІЙНІ НАВИЧКИ ТА РІВЕНЬ ЗНАНЬ ЗАВІДУВАЧА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. На посаду завідувача Юридичної клініки призначається особа, яка має повну вищу освіту в галузі знань «Право», педагогічний, науковий стаж та стаж роботи в галузі «Права» не менше 2 років, а також досвід роботи в Юридичній клініці, іншій юридичній особі приватного чи публічного права, незалежно від її організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, яка надає правову допомогу населенню на платній чи безоплатній основі.

2.2. Завідувач Юридичної клініки повинен володіти професійними навичками:

2.2.1. організаційної та управлінської роботи;

2.2.2. практичної юридичної та правозахисної діяльності;

2.2.3. організації навчального, наукового та виховного процесу серед студентів;

2.2.4. спілкування із соціально вразливими та малозабезпеченими верствами населення;

2.2.5. користування комп'ютером, іншою сучасною технікою та програмним забезпеченням, роботи в мережі Інтернет та з електронною поштою;

2.2.6. пошуку, залучення та роботи з грантодавцями, підготовки та реалізації проектів;

2.2.7. складання звітів про виконану роботу та систематизації інформації про діяльність Юридичної клініки.

2.3. Завідувач Юридичної клініки повинен знати:

2.3.1. структуру та керівний склад Університету та Юридичної клініки;

2.3.2. нормативно-правові акти та інші документи з питань вищої освіти та діяльності юридичних клінік в Україні та інших країнах світу;

2.3.3. організацію навчального-виховного процесу в Університеті та порядок роботи Юридичної клініки;

2.3.4. сучасні (активні та інтерактивні) форми, методи та методики навчання і виховання студентів;

2.3.5. чинне законодавство України, основні галузі національного та міжнародного права, узагальнену практику правоохоронних і судових органів України, Європейського суду з прав людини;

2.3.6. етапи надання правової допомоги громадянам, основи інтерв'ювання та консультування, вимоги до складання процесуальних та інших документів правового характеру, особливості участі в судових засіданнях та підготовки виступів у судових дебатах, альтернативні способи вирішення спорів;

2.3.7. професійну етику юриста, етичні норми та правила Юридичної клініки;

2.3.8. правила експлуатації та користування комп'ютерними та іншими технічними засобами;

2.3.9. базове програмне забезпечення, сучасні операційні системи, антивірусні та діагностичні програми, порядок їх використання, переваги та сфери застосування;

2.3.10. правила техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гігієни праці, а також виробничої санітарії;

2.3.11. стандарти уніфікації системи організаційно-розпорядчої документації та основи архівної справи.

3. ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАВІДУВАЧА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

3.1. На завідувача Юридичної клініки покладаються такі посадові обов'язки:

3.1.1. здійснення безпосереднього керівництва діяльністю Юридичної клініки;

3.1.2. організація поточної роботи Юридичної клініки;

3.1.3. проведення навчальних (семінарських, лекційних та практичних) занять зі студентами, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, надання їм методичної та теоретичної підтримки;

3.1.4. розроблення навчальних програм та інноваційних методик із курсу навчання студентів практичних навичок професії юриста (спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики»);

3.1.5. керівництво навчальною, виробничою, переддипломною та магістерською практиками студентів на базі Юридичної клініки;

3.1.6. затвердження індивідуальних графіків участі аспірантів Університету в діяльності Юридичної клініки, проведення їх атестування;

3.1.7. визначення та затвердження графіку чергувань академічних груп слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.1.8. надання безоплатних юридичних консультацій соціально вразливим та малозабезпеченим верствам населення з питань захисту прав і свобод людини та громадянина з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України;

3.1.9. здійснення контролю за студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, за якістю наданих ними безоплатних юридичних консультацій населенню;

3.1.10. координація роботи співробітників Юридичної клініки та студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.1.11. організація та проведення заходів із правової освіти населення та підвищення його правової культури;

3.1.12. розширення співробітництва Університету та Юридичної клініки із судовими органами, органами державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.1.13. налагодження відносин з юридичними клініками України та інших країн світу, обмін досвідом у навчальній, правоосвітній та правозахисній діяльності.

3.2. При виконанні своїх посадових обов'язків завідувач Юридичної клініки має право:

3.2.1. зараховувати студентів, які бажають брати участь у діяльності Юридичної клініки, до складу студентів-клініцистів та відряджувати їх;

3.2.2. надавати студентам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, статус консультанта, помічника консультанта та слухача Юридичної клініки;

3.2.3. давати особисті доручення студентам, аспірантам та слухачам Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та співробітникам Юридичної клініки, що пов'язані з роботою Юридичної клініки;

3.2.4. видавати розпорядження та затверджувати інші внутрішні акти з організації роботи Юридичної клініки, обов'язкові для виконання студентами, аспірантам та слухачам Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, а також співробітниками Юридичної клініки

3.2.5. вимагати своєчасного виконання особистих доручень та розпоряджень, дотримання вимог інших внутрішніх актів з організації роботи Юридичної клініки;

3.2.6. здійснювати прийом громадян з правових питань та питань організації діяльності Юридичної клініки;

3.2.7. надавати безоплатну правову допомогу шляхом усного консультування та роз'яснення норм чинного законодавства України, складання процесуальних та інших документів правового характеру, підготовки правових висновків на письмові чи усні звернення громадян;

3.2.8. представляти інтереси громадян, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, перед правоохоронними органами та судами, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.2.9. проводити заходи наукового та освітнього характеру для студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, а також населення з метою підвищення його правової освіти та культури;

3.2.10. вносити на розгляд президента Університету пропозиції щодо заохочення студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть активну участь у діяльності Юридичної клініки;

3.2.11. вносити на розгляд президента Університету пропозиції щодо удосконалення роботи Юридичної клініки та клопотання про матеріальне заохочення співробітників Юридичної клініки;

3.2.12. подавати на погодження президенту Університету кандидатури на посаду лаборанта та інших співробітників Юридичної клініки;

3.2.13. отримувати інформаційні матеріали, нормативно-правові акти, інші документи, необхідні для виконання посадових обов'язків, та користуватися ними;

3.2.14. знайомитися з проектами рішень керівництва Університету, які пов'язані з діяльністю Юридичної клініки;

3.2.15. брати участь у засіданні Вченої ради Університету, проведенні круглих столів, конференцій, нарад та інших заходів, на яких розглядаються питання, пов'язані з роботою Юридичної клініки;

3.2.16. затверджувати план роботи Юридичної клініки на окремий період часу з подальшим його погодженням з президентом Університету;

3.2.17. організовувати викладання спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» студентам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.2.18. користуватися матеріально-технічною базою, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

3.2.19. вимагати від керівництва Університету сприяння виконанню посадових обов'язків.

3.3. При здійсненні своїх посадових обов'язків завідувач Юридичної клініки зобов'язаний:

3.3.1. добросовісно та наполегливо працювати, постійно підвищувати рівень теоретичних знань та практичних навичок діяльності юриста, удосконалювати свої професійні та управлінські вміння;

3.3.2. здійснювати безпосереднє керівництво Юридичною клінікою, її співробітниками та студентами, які беруть участь в її діяльності;

3.3.3. організовувати розроблення плану курсу навчання студентів практичних навичок юриста (спецкурс «Основи юридичної клінічної практики») та його впровадження в навчальний процес Університету;

3.3.4. розробляти типові та робочі програми, навчально-методичні матеріали для проведення навчальних занять зі студентами;

3.3.5. проводити комплексну навчальну, методичну та виховну роботу зі студентами, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.3.6. використовувати найбільш ефективні форми, методи та засоби навчання студентів, формувати у них необхідні професійні якості, вміння та навички;

3.3.7. брати особисту участь у наданні безоплатної правової допомоги громадянам, які звернулися до Юридичної клініки;

3.3.8. здійснювати перевірку ведення Книги відгуків відвідувачів Юридичної клініки, реагувати на зауваження громадян щодо неналежної організації діяльності Юридичної клініки чи якості наданої безоплатної юридичної консультації;

3.3.9. виконувати особисті доручення президента Університету та накази ректора Університету;

3.3.10. не допускати вчинення дій, які суперечать чинному законодавству України, Статуту та нормативним актам Університету, іншим внутрішнім актам з організації роботи Юридичної клініки, трудовому договору з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією.

3.3.11. не допускати вчинення дій, які перешкоджають іншим співробітникам Юридичної клініки та Університету виконувати їх функціональні обов'язки;

3.3.12. бережливо ставитися до майна Університету та Юридичної клініки, вживати заходів щодо запобігання його пошкодження;

3.3.13. дотримуватися встановленого порядку зберігання документів, матеріальних та грошових цінностей;

3.3.14. знати опубліковану наукову та навчальну літературу, законодавчі акти, практичні матеріали, які пов'язані з діяльністю Юридичної клініки;

3.3.15. підводити підсумки роботи Юридичної клініки за навчальний семестр та звітувати про результати цієї роботи;

3.3.16. дотримуватися правил охорони праці, техніки безпеки та протипожежної оборони, санітарного стану приміщень Юридичної клініки;

3.3.17. виконувати вимоги законодавчих та нормативних актів із цивільної оборони;

3.3.18. знати правила експлуатації комп'ютерної та іншої сучасної техніки і програмного забезпечення.

4. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАВІДУВАЧА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

4.1. Завідувач Юридичної клініки несе персональну відповідальність перед президентом та ректором Університету та підлягає звільненню із займаної посади у порядку, встановленому чинним законодавством України, за:

4.1.1. невиконання чи неналежне виконання покладених на нього посадових обов'язків, визначених цією Інструкцією;

4.1.2. несвоєчасне та некваліфіковане виконання особистих доручень президента Університету та наказів ректора Університету;

4.1.3. недотримання правил техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гігієни праці, виробничої санітарії, правил трудового розпорядку Університету та незбереження товарно-матеріальних цінностей;

4.1.4. паління та вживання алкогольних напоїв у приміщеннях Юридичної клініки та Університету;

4.1.5. вчинення інших дій, які підривають авторитет Університету та Юридичної клініки.

4.2. У разі незбереження товарно-матеріальних цінностей та завдання значної майнової шкоди Університету питання про настання матеріальної відповідальності завідувача Юридичної клініки вирішуються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

4.3. У разі наявності в діях чи бездіяльності завідувача Юридичної клініки ознак адміністративного проступку чи злочину, передбаченого чинним законодавством України, у порядку, встановленому чинним законодавством України, завідувач Юридичної клініки підлягає притягненню до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

В. о. завідувача
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук

УЗГОДЖЕНО

Голова профкому
Національного університету
«Одеська юридична академія»

доцент М.І. Пашковський

16 травня 2011 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Президент Національного
університету «Одеська юридична
академія»

академік С.В. Ківалов

18 травня 2011 р.

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ**юриста І категорії юридичної клініки Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Цю Інструкцію розроблено з метою організації діяльності та забезпечення умов ефективної роботи юриста І категорії юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) шляхом визначення його кваліфікаційних вимог, обсягу професійних навичок та необхідного рівня знань, повного переліку посадових обов’язків та повноважень, а також підстав для притягнення юриста І категорії Юридичної клініки до відповідальності.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Юрист І категорії Юридичної клініки призначається на посаду та звільняється з посади наказом ректора Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет) у порядку, встановленому чинним законодавством України, за поданням завідувача Юридичної клініки після попереднього погодження з президентом Університету.

1.2. Юрист І категорії під час своєї роботи підпорядковується завідувачу Юридичної клініки, який здійснює безпосереднє керівництво Юридичною клінікою.

1.3. Юрист І категорії бере участь у діяльності Юридичної клініки як куратор і надає необхідну методичну та теоретичну підтримку студентам-клініцистам, безоплатні юридичні консультації громадянам, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, а також допомагає завідувачу Юридичної клініки організовувати, здійснювати, координувати та контролювати роботу Юридичної клініки.

1.4. Юрист I категорії Юридичної клініки у своїй роботі керується чинним законодавством України, Статутом та нормативними актами Університету, Положенням про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженим ректором Університету 15 квітня 2011 р., та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, трудовим договором з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією.

2. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ, ПРОФЕСІЙНІ НАВИЧКИ ТА РІВЕНЬ ЗНАНЬ ЮРИСТА I КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. На посаду юриста I категорії Юридичної клініки призначається особа, яка має повну вищу освіту у галузі знань «Право», стаж роботи в галузі «Права» не менше 2 років та досвід роботи в Юридичній клініці не менше 3 років, а також є викладачем Університету.

2.2. Юрист I категорії Юридичної клініки повинен володіти професійними навичками:

2.2.1. практичної юридичної та правозахисної діяльності;

2.2.2. організації навчального, наукового та виховного процесу серед студентів;

2.2.3. спілкування із соціально вразливими та малозабезпеченими верствами населення;

2.2.4. користування комп'ютером, іншою сучасною технікою та програмним забезпеченням, роботи в мережі Інтернет та з електронною поштою;

2.2.5. складання звітів про виконану роботу та систематизації інформації про діяльність Юридичної клініки.

2.3. Юрист I категорії (викладач-куратор) Юридичної клініки повинен знати:

2.3.1. структуру та керівний склад Університету та Юридичної клініки;

2.3.2. нормативно-правові акти та інші документи з питань вищої освіти;

2.3.3. організацію навчального-виховного процесу в Університеті та порядок роботи Юридичної клініки;

2.3.4. сучасні (активні та інтерактивні) форми, методи та методики навчання і виховання студентів;

2.3.5. чинне законодавство України, основні галузі національного та міжнародного права, узагальнену практику правоохоронних і судових органів України, Європейського суду з прав людини;

2.3.6. етапи надання правової допомоги громадянам, основи інтерв'ювання та консультування, вимоги до складання процесуальних та інших документів правового характеру, особливості участі в судових засіданнях та підготовки виступів в судових дебатах, альтернативні способи вирішення спорів;

2.3.7. професійну етику юриста, етичні норми та правила Юридичної клініки;

2.3.8. правила експлуатації та користування комп'ютерними та іншими технічними засобами;

2.3.9. базове програмне забезпечення, сучасні операційні системи, антивірусні та діагностичні програми, порядок їх використання, переваги та сфери застосування;

2.3.10. правила техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гігієни праці, а також виробничої санітарії.

3. ПОВНОВАЖЕННЯ ЮРИСТА І КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

3.1. На юриста І категорії Юридичної клініки покладаються такі посадові обов'язки:

3.1.1. вирішення питання про прийнятність справи громадян, які звертаються до Юридичної клініки за правовою допомогою, та її направлення до студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.1.2. здійснення контролю за студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, за якістю наданих ними безоплатних юридичних консультацій населенню;

3.1.3. забезпечення теоретичної та практичної підготовки студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.1.4. проведення навчальних (семінарських, лекційних та практичних) занять зі студентами, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, згідно з установленим розкладом;

3.1.5. розроблення навчальних програм та інноваційних методик із курсу навчання студентів практичних навичок професії юриста (спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики»);

3.1.6. організація та проведення заходів з правової освіти населення та підвищення його правової культури;

3.1.7. розширення співробітництва Університету та Юридичної клініки із судовими органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.1.8. налагодження відносин з юридичними клініками України та інших країн світу, обмін досвідом у навчальній, правоосвітній та правозахисній діяльності;

3.1.9. надання безоплатних юридичних консультацій соціально вразливим та малозабезпеченим верствам населення з питань захисту прав і свобод людини та громадянина з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України.

3.2. При виконанні своїх посадових обов'язків юрист І категорії Юридичної клініки має право:

3.2.1. отримувати та користуватись інформаційними матеріалами, нормативно-правовими актами та іншими документами, необхідними для виконання посадових обов'язків;

3.2.2. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо заохочення студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.2.3. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо попередження студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та їх відрахування зі складу студентів-клініцистів;

3.2.4. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо надання студентам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, статусу консультантів, помічників консультантів та слухачів Юридичної клініки;

3.2.5. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо удосконалення роботи Юридичної клініки;

3.2.6. вимагати від студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, подання на перевірку процесуальних та інших документів правового характеру, їх подальшого редагування та виправлення;

3.2.7. брати участь в організації та проведенні конференцій, круглих столів та нарад, акцій, компаній, проектів, програм та інших заходів, пов'язаних із юридичною клінічною освітою та юридичним клінічним рухом в Україні та в інших країнах світу;

3.2.8. надавати безоплатну правову допомогу шляхом усного консультування та роз'яснення норм чинного законодавства України, складання процесуальних та інших документів правового характеру, підготовки правових висновків на письмові чи усні звернення громадян;

3.2.9. представляти інтереси громадян, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, перед правоохоронними органами та судами, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.2.10. рекомендувати завідувачу Юридичної клініки наповнити бібліотечні фонди Юридичної клініки нормативно-правовими актами, науково-практичними коментарями, посібниками та періодичними виданнями, які були б актуальними в діяльності Юридичної клініки;

3.2.11. користуватися матеріально-технічною базою, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

3.2.12. вимагати від завідувача Юридичної клініки сприяння виконанню посадових обов'язків.

3.3. При здійсненні своїх посадових обов'язків юрист I категорії Юридичної клініки зобов'язаний:

3.3.1. добросовісно та наполегливо працювати, постійно підвищувати рівень теоретичних знань та практичних навичок діяльності юриста, удосконалювати свої професійні та організаторські вміння;

3.3.2. виконувати особисті доручення та розпорядження завідувача Юридичної клініки;

3.3.3. брати особисту участь у наданні безоплатної правової допомоги громадянам, які звернулися до Юридичної клініки;

3.3.4. дотримуватися установлених нормативно-правовими актами вимог з охорони праці, дбайливо ставитися до майна Університету та Юридичної клініки, вживати заходів щодо запобігання його пошкодження;

3.3.5. забезпечувати неухильне дотримання студентами, аспірантами, слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, етичних норм та правил Юридичної клініки, та слідування їм;

3.3.6. не допускати вчинення дій, які суперечать чинному законодавству України, Статуту та нормативним актам Університету, іншим внутрішнім актам з організації роботи Юридичної клініки, трудовому договору з Університетом (контрактом) та цій Інструкції;

3.3.7. не допускати вчинення дій, які перешкоджають іншим співробітникам Юридичної клініки та Університету виконувати їх функціональні обов'язки;

3.3.8. здійснювати контроль за виконанням студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та співробітниками Юридичної клініки особистих доручень та розпоряджень завідувача Юридичної клініки.

4. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИСТА І КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

4.1. Юрист І категорії Юридичної клініки несе персональну відповідальність перед завідувачем Юридичної клініки та підлягає звільненню із займаної посади у порядку, встановленому чинним законодавством України, за:

4.1.1. невиконання чи неналежне виконання покладених на нього посадових обов'язків, визначених цією Інструкцією;

4.1.2. несвоєчасне та некваліфіковане виконання особистих доручень та розпоряджень завідувача Юридичної клініки;

4.1.3. недотримання правил техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гієни праці, виробничої санітарії, правил трудового розпорядку Університету та незбереження товарно-матеріальних цінностей;

4.1.4. паління та вживання алкогольних напоїв у приміщеннях Юридичної клініки та Університету.

4.2. У разі незбереження товарно-матеріальних цінностей та завдання значної майнової шкоди Університету питання про настання матеріальної відповідальності юриста І категорії Юридичної клініки вирішуються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

4.3. У разі наявності в діях чи бездіяльності юриста І категорії Юридичної клініки ознак адміністративного проступку чи злочину,

передбаченого чинним законодавством України, у порядку, встановленому чинним законодавством України, юрист I категорії Юридичної клініки підлягає притягненню до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

В. о. завідувача
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук

УЗГОДЖЕНО

Голова профкому
Національного університету
«Одеська юридична академія»

доцент М.І. Пашковський

16 травня 2011 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Президент Національного
університету «Одеська юридична
академія»

академік С.В. Ківалов

18 травня 2011 р.

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ**юриста II категорії юридичної клініки Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Цю Інструкцію розроблено з метою організації діяльності та забезпечення умов ефективної роботи юриста II категорії юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) шляхом визначення його кваліфікаційних вимог, обсягу професійних навичок та необхідного рівня знань, повного переліку посадових обов'язків та повноважень, а також підстав для притягнення юриста II категорії Юридичної клініки до відповідальності.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Юрист II категорії Юридичної клініки призначається на посаду та звільняється з посади наказом ректора Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет) у порядку, встановленому чинним законодавством України, за поданням завідувача Юридичної клініки після попереднього погодження з президентом Університету.

1.2. Юрист II категорії під час своєї роботи підпорядковується завідувачу Юридичної клініки, який здійснює безпосереднє керівництво Юридичною клінікою.

1.3. Юрист II категорії бере участь у діяльності Юридичної клініки як куратор і надає необхідну методичну та теоретичну підтримку студентам-клініцистам, безоплатні юридичні консультації громадянам, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, а також допомагає завідувачу Юридичної клініки організовувати, здійснювати, координувати та контролювати роботу Юридичної клініки.

1.4. Юрист II категорії Юридичної клініки у своїй роботі керується чинним законодавством України, Статутом та нормативними актами Університету, Положенням про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія», затвердженим ректором Університету 15 квітня 2011 р., та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, трудовим договором з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією.

2. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ, ПРОФЕСІЙНІ НАВИЧКИ ТА РІВЕНЬ ЗНАНЬ ЮРИСТА II КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. На посаду юриста II категорії Юридичної клініки призначається особа, яка має повну вищу освіту в галузі знань «Право» та досвід роботи в Юридичній клініці не менше 2 років, а також є викладачем Університету.

2.2. Юрист II категорії Юридичної клініки повинен володіти професійними навичками:

2.2.1. практичної юридичної та правозахисної діяльності;

2.2.2. організації навчального, наукового та виховного процесу серед студентів;

2.2.3. спілкування із соціально вразливими та малозабезпеченими верствами населення;

2.2.4. користування комп'ютером, іншою сучасною технікою та програмним забезпеченням, роботи в мережі Інтернет та з електронною поштою;

2.2.5. складання звітів про виконану роботу та систематизації інформації про діяльність Юридичної клініки.

2.3. Юрист II категорії (викладач-куратор) Юридичної клініки повинен знати:

2.3.1. структуру та керівний склад Університету та Юридичної клініки;

2.3.2. нормативно-правові акти та інші документи з питань вищої освіти;

2.3.3. організацію навчального-виховного процесу в Університеті та порядок роботи Юридичної клініки;

2.3.4. сучасні (активні та інтерактивні) форми, методи та методики навчання і виховання студентів;

2.3.5. чинне законодавство України, основні галузі національного та міжнародного права, узагальнену практику правоохоронних і судових органів України, Європейського суду з прав людини;

2.3.6. етапи надання правової допомоги громадянам, основи інтерв'ювання та консультування, вимоги до складання процесуальних та інших документів правового характеру, особливості участі в судових засіданнях та підготовки виступів у судових дебатах, альтернативні способи вирішення спорів;

2.3.7. професійну етику юриста, етичні норми та правила Юридичної клініки;

2.3.8. правила експлуатації та користування комп'ютерними та іншими технічними засобами;

2.3.9. базове програмне забезпечення, сучасні операційні системи, антивірусні та діагностичні програми, порядок їх використання, переваги та сфери застосування;

2.3.10. правила техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гігієни праці, а також виробничої санітарії.

3. ПОВНОВАЖЕННЯ ЮРИСТА II КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

3.1. На юриста II категорії Юридичної клініки покладаються такі посадові обов'язки:

3.1.1. вирішення питання про прийнятність справи громадян, які звертаються до Юридичної клініки за правовою допомогою, та її направлення до студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.1.2. здійснення контролю за студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, за якістю наданих ними безоплатних юридичних консультацій населенню;

3.1.3. забезпечення теоретичної та практичної підготовки студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.1.4. проведення навчальних (семінарських, лекційних та практичних) занять зі студентами, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, згідно з установленим розкладом;

3.1.5. розроблення навчальних програм та інноваційних методик із курсу навчання студентів практичних навичок професії юриста (спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики»);

3.1.6. організація та проведення заходів із правової освіти населення та підвищення його правової культури;

3.1.7. розширення співробітництва Університету та Юридичної клініки із судовими органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.1.8. налагодження відносин із юридичними клініками України та інших країн світу, обмін досвідом у навчальній, правоосвітній та правозахисній діяльності;

3.1.9. надання безоплатних юридичних консультацій соціально вразливим та малозабезпеченим верствам населення з питань захисту прав і свобод людини та громадянина з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України.

3.2. При виконанні своїх посадових обов'язків юрист II категорії Юридичної клініки має право:

3.2.1. отримувати та користуватись інформаційними матеріалами, нормативно-правовими актами та іншими документами, необхідними для виконання посадових обов'язків;

3.2.2. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо заохочення студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.2.3. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо попередження студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та їх відрахування зі складу студентів-клініцистів;

3.2.4. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо надання студентам, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, статусу консультантів, помічників консультантів та слухачів Юридичної клініки;

3.2.5. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо удосконалення роботи Юридичної клініки;

3.2.6. вимагати від студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, подання на перевірку процесуальних та інших документів правового характеру, їх подальшого редагування та виправлення;

3.2.7. брати участь в організації та проведенні конференцій, круглих столів та нарад, акцій, компаній, проектів, програм та інших заходів, пов'язаних з юридичною клінічною освітою та юридичним клінічним рухом в Україні та в інших країнах світу;

3.2.8. надавати безоплатну правову допомогу шляхом усного консультування та роз'яснення норм чинного законодавства України, складання процесуальних та інших документів правового характеру, підготовки правових висновків на письмові чи усні звернення громадян;

3.2.9. представляти інтереси громадян, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, перед правоохоронними органами та судами, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.2.10. рекомендувати завідувачу Юридичної клініки наповнити бібліотечні фонди Юридичної клініки нормативно-правовими актами, науково-практичними коментарями, посібниками та періодичними виданнями, які були б актуальними в діяльності Юридичної клініки;

3.2.11. користуватися матеріально-технічною базою, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

3.2.12. вимагати від завідувача Юридичної клініки сприяння виконанню посадових обов'язків.

3.3. При здійсненні своїх посадових обов'язків юрист II категорії Юридичної клініки зобов'язаний:

3.3.1. добросовісно та наполегливо працювати, постійно підвищувати рівень теоретичних знань та практичних навичок діяльності юриста, удосконалювати свої професійні та організаторські вміння;

3.3.2. виконувати особисті доручення та розпорядження завідувача Юридичної клініки;

3.3.3. брати особисту участь у наданні безоплатної правової допомоги громадянам, які звернулися до Юридичної клініки;

3.3.4. дотримуватися установлених нормативно-правовими актами вимог з охорони праці, бережливо ставитися до майна Університету та Юридичної клініки, вживати заходів щодо запобігання його пошкодження;

3.3.5. забезпечувати неухильне дотримання та слідування студентами, аспірантами, слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, етичним нормам та правилам Юридичної клініки;

3.3.6. не допускати вчинення дій, які суперечать чинному законодавству України, Статуту та нормативним актам Університету, іншим внутрішнім актам з організації роботи Юридичної клініки, трудовому договору з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією;

3.3.7. не допускати вчинення дій, які перешкоджають іншим співробітникам Юридичної клініки та Університету виконувати їх функціональні обов'язки;

3.3.8. здійснювати контроль за виконанням студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та співробітниками Юридичної клініки особистих доручень та розпоряджень завідувача Юридичної клініки.

4. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИСТА II КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

4.1. Юрист II категорії Юридичної клініки несе персональну відповідальність перед завідувачем Юридичної клініки та підлягає звільненню із займаної посади у порядку, встановленому чинним законодавством України, за:

4.1.1. невиконання чи неналежне виконання покладених на нього посадових обов'язків, визначених цією Інструкцією;

4.1.2. несвоєчасне та некваліфіковане виконання особистих доручень та розпоряджень завідувача Юридичної клініки;

4.1.3. недотримання правил техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гієни праці, виробничої санітарії, правил трудового розпорядку Університету та незбереження товарно-матеріальних цінностей;

4.1.4. паління та вживання алкогольних напоїв у приміщеннях Юридичної клініки та Університету.

4.2. У разі незбереження товарно-матеріальних цінностей та завдання значної майнової шкоди Університету питання про настання матеріальної відповідальності юриста II категорії Юридичної клініки вирішуються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

4.3. У разі наявності в діях чи бездіяльності юриста II категорії Юридичної клініки ознак адміністративного проступку чи злочину,

передбаченого чинним законодавством України, у порядку, встановленому чинним законодавством України, юрист II категорії Юридичної клініки підлягає притягненню до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

В. о. завідувача
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук

УЗГОДЖЕНО

Голова профкому
Національного університету
«Одеська юридична академія»

доцент М.І. Пашковський

16 травня 2011 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Президент Національного
університету «Одеська юридична
академія»

академік С.В. Ківалов

18 травня 2011 р.

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ**лаборанта юридичної клініки Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Цю Інструкцію розроблено з метою організації діяльності та забезпечення умов ефективної роботи лаборанта юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Юридична клініка) шляхом визначення його кваліфікаційних вимог, обсягу професійних навичок та необхідного рівня знань, повного переліку посадових обов’язків та повноважень, а також підстав для притягнення лаборанта Юридичної клініки до відповідальності.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Лаборант Юридичної клініки призначається на посаду та звільняється з посади наказом ректора Національного університету «Одеська юридична академія» (далі – Університет) у порядку, встановленому чинним законодавством України, за поданням завідувача Юридичної клініки після попереднього погодження з президентом Університету.

1.2. Лаборант Юридичної клініки під час своєї роботи підпорядковується завідувачу Юридичної клініки, який здійснює безпосереднє керівництво Юридичною клінікою.

1.3. Лаборант Юридичної клініки організовує діловодство в Юридичній клініці та допомагає завідувачу Юридичної клініки організовувати, здійснювати, координувати та контролювати роботу Юридичної клініки.

1.4. Лаборант Юридичної клініки у своїй роботі керується чинним законодавством України, Статутом та нормативними актами Університету, Положенням про юридичну клініку Національного університету «Одеська

юридична академія», затвердженим ректором Університету 15 квітня 2011 року, та іншими внутрішніми актами з організації роботи Юридичної клініки, трудовим договором з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією.

2. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ, ПРОФЕСІЙНІ НАВИЧКИ ТА РІВЕНЬ ЗНАНЬ ЛАБОРАНТА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

2.1. На посаду лаборанта Юридичної клініки призначається особа, яка має повну чи неповну вищу освіту у галузі знань «Право» або лише отримує таку освіту в Університеті.

2.2. Лаборант Юридичної клініки має володіти професійними навичками:

2.2.1. організаційної роботи;

2.2.2. практичної юридичної та правозахисної діяльності;

2.2.3. спілкування із соціально вразливими та малозабезпеченими верствами населення;

2.2.4. користування комп'ютером, іншою сучасною технікою та програмним забезпеченням, роботи в мережі Інтернет та з електронною поштою;

2.2.5. діловодства, бібліотечної справи та архівознавства;

2.2.6. складання звітів про виконану роботу та систематизації інформації про діяльність Юридичної клініки.

2.3. Лаборант Юридичної клініки повинен знати:

2.3.1. структуру та керівний склад Університету та Юридичної клініки;

2.3.2. основні нормативно-правові акти та інші документи з питань вищої освіти;

2.3.3. основи організації навчального-виховного процесу в Університеті та порядок роботи Юридичної клініки;

2.3.4. стандарти уніфікації системи організаційно-розпорядчої документації, бібліотечну та архівну справу;

2.3.5. професійну етику юриста, етичні норми та правила Юридичної клініки;

2.3.6. правила експлуатації та користування комп'ютерними та іншими технічними засобами;

2.3.7. базове програмне забезпечення, сучасні операційні системи, антивірусні та діагностичні програми, порядок їх використання, переваги та сфери застосування;

2.3.8. правила техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гігієни праці, а також виробничої санітарії.

3. ПОВНОВАЖЕННЯ ЛАБОРАНТА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

3.1. На лаборанта Юридичної клініки покладаються такі посадові обов'язки:

3.1.1. організація, ведення і контроль діловодства та архівної справи в Юридичній клініці;

3.1.2. здійснення попереднього запису громадян, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою;

3.1.3. ведення обліку студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, здійснення контролю за їх відвідуванням Юридичної клініки;

3.1.4. реєстрація консультаційних справ відвідувачів Юридичної клініки, перевірка правильності їх оформлення та ведення;

3.1.5. налагодження якісного обміну інформацією між завідувачем Юридичної клініки та студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, а також між завідувачем та співробітниками Юридичної клініки;

3.1.6. організація зв'язку з юридичними клініками України та інших країн світу через мережу Інтернет, телефонний та поштовий зв'язок;

3.1.7. розміщення інформації про роботу Юридичної клініки, іншої корисної інформації на зовнішніх та внутрішніх стендах Юридичної клініки, стендах Університету, офіційному сайті Юридичної клініки;

3.1.8. виконання друкарських та копіювальних робіт, сканування інформації тощо;

3.1.9. здійснення прийому і своєчасної передачі інформації по телефону та факсом, через електронну пошту;

3.1.10. здійснення прийому, сортування та реєстрації вхідної кореспонденції з подальшою своєчасною передачею адресатові, реєстрації та відсилення вихідної кореспонденції;

3.1.11. організація та контроль за наповненням бібліотечного фонду Юридичної клініки нормативно-правовими актами України, науково-практичними коментарями, аналітичними, практичними та навчальними посібниками, періодичними та іншими виданнями правового спрямування;

3.1.12. здійснення контролю за своєчасною підготовкою студентами та аспірантами, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, правових висновків на письмові та усні звернення громадян;

3.1.13. надання структурним підрозділам Університету інформації про діяльність Юридичної клініки та її співробітників (табелю обліку робочого часу, переліку майна Юридичної клініки тощо);

3.1.14. надання безоплатних юридичних консультацій соціально вразливим та малозабезпеченим верствам населення з питань захисту прав і свобод людини та громадянина з усіх галузей права відповідно до чинного законодавства України.

3.2. При виконанні своїх посадових обов'язків лаборант Юридичної клініки має право:

3.2.1. отримувати та користуватись інформаційними матеріалами, нормативно-правовими актами та іншими документами, необхідними для виконання посадових обов'язків;

3.2.2. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо заохочення студентів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, їх попередження та відрахування зі складу студентів-клініцистів;

3.2.3. вносити пропозиції завідувачу Юридичної клініки щодо удосконалення роботи Юридичної клініки;

3.2.4. брати участь в організації та проведенні конференцій, круглих столів та нарад, акцій, компаній, проектів, програм та інших заходів, пов'язаних з юридичною клінічною освітою та юридичним клінічним рухом в Україні та в інших країнах світу;

3.2.5. надавати безоплатну правову допомогу шляхом усного консультування та роз'яснення норм чинного законодавства України, складання процесуальних та інших документів правового характеру, підготовки правових висновків на письмові чи усні звернення громадян;

3.2.6. представляти інтереси громадян, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, перед правоохоронними органами та судами, органами державної влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від їх форм власності та підпорядкування;

3.2.7. з'ясовувати причини неналежного відвідування Юридичної клініки студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.2.8. рекомендувати завідувачу Юридичної клініки наповнити бібліотечні фонди Юридичної клініки нормативно-правовими актами, науково-практичними коментарями, посібниками та періодичними виданнями, які були б актуальними у діяльності Юридичної клініки;

3.2.9. за погодженням із завідувачем Юридичної клініки давати особисті доручення студентам, аспірантам та слухачам Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та співробітникам Юридичної клініки, що пов'язані з роботою Юридичної клініки;

3.2.10. користуватися матеріально-технічною базою, бібліотекою та правовими базами даних Юридичної клініки;

3.2.11. вимагати від завідувача Юридичної клініки сприяння виконанню посадових обов'язків.

3.3. При здійсненні своїх посадових обов'язків лаборант Юридичної клініки зобов'язаний:

3.3.1. добросовісно та наполегливо працювати, постійно підвищувати рівень теоретичних знань та практичних навичок діяльності юриста, удосконалювати свої професійні та організаторські вміння;

3.3.2. вести діловодство, бібліотечну та архівну справу, виконувати різні операції із застосуванням комп'ютерної техніки, призначеної для збирання, оброблення і подання інформації;

3.3.3. виконувати особисті доручення та розпорядження завідувача Юридичної клініки;

3.3.4. брати особисту участь у наданні безоплатної правової допомоги громадянам, які звернулися до Юридичної клініки;

3.3.5. дотримуватися установлених нормативно-правовими актами вимог з охорони праці, бережливо ставитися до майна Університету та Юридичної клініки, вживати заходів щодо запобігання його пошкодження;

3.3.6. забезпечувати неухильне дотримання та слідування студентами, аспірантами, слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, етичним нормам та правилам Юридичної клініки;

3.3.7. не допускати вчинення дій, які суперечать чинному законодавству України, Статуту та нормативним актам Університету, іншим внутрішнім актам з організації роботи Юридичної клініки, трудовому договору з Університетом (контрактом) та цією Інструкцією;

3.3.8. не допускати вчинення дій, які перешкоджають іншим співробітникам Юридичної клініки та Університету виконувати їх функціональні обов'язки;

3.3.9. виконувати роботи з підготовки засідань і нарад, які проводить завідувач Юридичної клініки (збирати необхідні матеріали, повідомляти учасників про час і місце проведення, порядок денний, проводити реєстрацію), вести й оформляти протоколи засідань і нарад;

3.3.10. здійснювати контроль за виконанням студентами, аспірантами та слухачами Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки, та співробітниками Юридичної клініки особистих доручень та розпоряджень завідувача Юридичної клініки;

3.3.11. отримувати та реєструвати вхідну та вихідну кореспонденцію у паперовому та електронному вигляді;

3.3.12. збирати інформацію про діяльність Юридичної клініки та оформлювати зведені місячні, квартальні, річні звіти про кількість та галузеву характеристику наданих в Юридичній клініці безоплатних юридичних консультацій, використання матеріально-технічних засобів тощо;

3.3.13. вести контрольно-реєстраційну картотеку особистих доручень президента Університету та наказів ректора Університету, стежити за термінами їх виконання та доповідати завідувачу Юридичної клініки;

3.3.14. вести облік студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів, які беруть участь у діяльності Юридичної клініки;

3.3.15. складати графіки відвідування Юридичної клініки студентами та аспірантами Університету, графіки чергування в Юридичній клініці академічних груп слухачів Інституту підготовки професійних суддів;

3.3.16. забезпечувати збереження консультаційних справ громадян, які звернулися до Юридичної клініки за правовою допомогою, здійснювати їх архівування та підготовку документів для їх знищення;

3.3.17. забезпечувати робоче місце завідувача та інших співробітників Юридичної клініки необхідними засобами організаційної техніки, канцелярським приладдям тощо;

3.3.18. здійснювати адміністрування електронної пошти та офіційного сайту Юридичної клініки;

3.3.19. вести облік майна, що передається Юридичній клініці для досягнення поставлених цілей, завдань та ефективної роботи Юридичної клініки.

4. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛАБОРАНТА ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ

4.1. Лаборант Юридичної клініки несе персональну відповідальність перед завідувачем Юридичної клініки та підлягає звільненню із займаної посади у порядку, встановленому чинним законодавством України, за:

4.1.1. невиконання чи неналежне виконання покладених на нього посадових обов'язків, визначених цією Інструкцією;

4.1.2. несвоєчасне та некваліфіковане виконання особистих доручень та розпоряджень завідувача Юридичної клініки;

4.1.3. недотримання правил техніки безпеки, пожежної безпеки, безпеки та гієни праці, виробничої санітарії, правил трудового розпорядку Університету та незбереження товарно-матеріальних цінностей;

4.1.4. паління та вживання алкогольних напоїв у приміщеннях Юридичної клініки та Університету.

4.2. У разі незбереження товарно-матеріальних цінностей та завдання значної майнової шкоди Університету питання про настання матеріальної відповідальності лаборанта Юридичної клініки вирішуються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

4.3. У разі наявності в діях чи бездіяльності лаборанта Юридичної клініки ознак адміністративного проступку чи злочину, передбаченого чинним законодавством України, у порядку, встановленому чинним законодавством України, лаборант Юридичної клініки підлягає притягненню до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

В. о. завідувача
Юридичної клініки

М.Т. Лоджук